

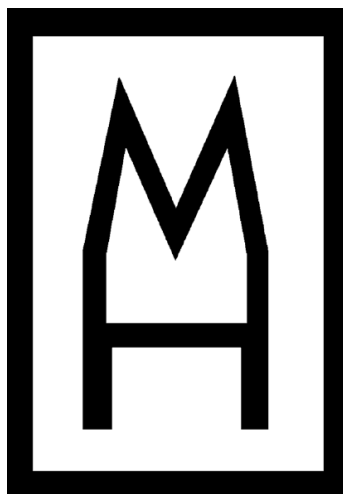
MH

Marginalia
Historica

1_2014

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Marginalia Historica

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

1_2014

Marginalia Historica

Ročník 5, číslo 1/2014

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září. Časopis je zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR. Webová stránka: <http://kdddweb.pdf.cuni.cz>.

Peer-reviewed academical journal focused on widely defined history of education (including schooling and adult education) as complementary to culture history. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and wider European context. The journal is issued twice a year and deadlines for accepting papers are 31st March and 30th September. The academical journal is included in the List of peer-reviewed non-impacted journals published in the Czech Republic. Web page: <http://kdddweb.pdf.cuni.cz>.

Vydává/Published by

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křesťan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wólkiewicz (Varšava)

Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief

Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady/Deputy Editor-in-chief

Jiří Hnilica

Výkonná redakce/Executive editors

Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Vojtěch Čurda, Milan Ducháček, Václav Nájemník

Jazyková korektura/Copyeditor

Jana Chadimová a Gabriela Křestanová

Anglické překlady/English translation by

Barbora Jiřincová

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucí redaktorky na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu – studentského vědeckého projektu č. 260–109 (Proměny výuky a vzdělávání v období globalizace), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

STUDIE

Hana HAVLŮJOVÁ
„Výchova *pro* kulturní dědictví“ v mezinárodním i domácím kontextu.... 9

Helena CHALUPOVÁ
Kulturní aktivity JUDr. Jaromíra Rašína 31

Petr CHARVÁT
Zlatý prsten z Čáslavi a počátky českého středověku 63

Barbora JIŘINCOVÁ
Žena z pohledu významných mužů německé reformace.
Martin Luther a Martin Bucer a jejich vnímání žen 79

Vojtěch VYKOUK
Misionářka Lois Gundenová a dětská kolonie St. Christophe
v jižní Francii 1941–1943115

RECENZE

Pavλίna CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků – apokalyptické myšlení
a vize husitské doby.*
(Petr Charvát) 153

Rudolf KUČERA, *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky
dělnické třídy.*
(Vojtěch Čurda) 158

Catherine SAUVATOVÁ, *Alma Mahlerová – a vždycky budu muset lhát.*
(Alžběta Čornejová) 162

Josef BLÜML, *Kulturní historik Čeněk Žíbrt.*
(Milan Ducháček) 165

Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Milena HAJNÁ –
Alexandra TESAŘÍKOVÁ (ve spolupráci s Janou MAREŠOVOU
a Alessandrem CATALANEM), *Heřman Jakub Černín na cestě
za Alpy a Pyreneje. Kavalírská cesta českého šlechtice do německých zemí,
Itálie, Francie, Španělska a Portugalska, I–II.*
(Ivana Čornejová) 169

Igor LUKEŠ, *Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů
a tajných služeb v Praze 1945–1948.*
(Petr Svoboda) 172

Zdeněk VÁCHA, *Žádám Vás jako vynikajícího odborníka... Organizace
odborných prací pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži
v letech 1918–1919.*
(Milan Ducháček) 180

Jan HORSKÝ, *Téorie a narace. K noetice historické vědy a teorii kulturního
vývoje.*
(Milan Ducháček) 183

František X. HALAS, *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství.
Diplomacie svatého stolce. České země a Vatikán.*
(Ivana Čornejová) 186

Bohuslav BROUK, *Na obranu individualismu. Publicistika z let 1930–1960,*
Viktor A. Debnár (ed.).
(Vojtěch Čurda) 188

MUZEA A VÝSTAVY

Listopady/Novembers
(Jitka Bílková) 195

DIDAKTIKA

Španělské školství (Václav Čada)	201
Kam kráčí učebnice dějepisu? (Ondřej Blažek)	205
<i>Koncepty a dějiny</i> čili jak (ne)napsat Úvod do studia historiografie (glosa poněkud didaktická) (Milan Ducháček)	208

KRONIKA

Výchova, vzdělávání a pedagogický pragmatismus. Obecně pedagogická a historická analýza pedagogického pragmatismu a příklad zlínského pokusného a Baťova školství (Jiří Hnilica)	215
Mezinárodní letní škola o kulturním dědictví <i>HEMAINE</i> 2014 (Hana Havlůjová a Daniel Hanták)	217
XXIV. seminář pro učitele dějepisu a občanské výchovy, historiky a archiváře Česko-slovenské vztahy pod názvem <i>Každodenní život v Československu 1945/1948–1989</i> (Václav Nájemník)	218
Konference <i>Itálie a československá svoboda 1968–1989</i> (Ondřej Blažek)	221

Studie

„Výchova pro kulturní dědictví“ v mezinárodním i domácím kontextu¹

„Education for heritage“ in the international as well as
national context

Hana Havlůjová

Abstrakt

Článek přibližuje jedenáct projektů, které v uplynulé dekádě usilovaly o cílené využití vzdělávacího potenciálu kulturního dědictví ve školní praxi a díky tomu podnítily účinnou spolupráci škol s paměťovými a památkovými institucemi. Příklady ze zahraničí i z českého prostředí jsou představeny v kontextu teoretických východisek a konceptů, na jejichž základě vznikly. Společným didaktickým jmenovatelem všech uvedených příkladů je „výchova pro kulturní dědictví“ neboli autentické učení žáků, pramenící ze smysluplného podílu na péči o kulturní dědictví.

Abstract

This article reviews projects of heritage education that have enhanced effective cooperation between schools and heritage professionals for the last decade in order to maximize potential that cultural heritage can offer to formal learning. Eleven case studies from abroad as well as the Czech Republic are presented in their original theoretical contexts. However, it appears that the last common denominator of all

¹ Studie vznikla díky podpoře z projektu DF12P01OVV014 *Vzdělávací role Národního památkového ústavu: Edukace jako klíčový nástroj z kvalitnější péče o kulturní dědictví České republiky*, který je řešen a financován v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury České republiky. Nositeli projektu jsou Národní památkový ústav v Praze, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Obsahově text souvisí také s řešením projektů Po2 *Environmentální výzkum* a P15 *Škola a učitelská profese v kontextu rostoucích nároků na vzdělávání* v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově (PRVOUK).

mentioned examples is the pedagogy of authentic learning based on meaningful heritage care, or ‘education *for* heritage’.

Klíčová slova

kulturní dědictví – projektové vyučování – výchova pro kulturní dědictví

Key words

cultural heritage – project teaching – education for heritage

Motto: „Nových poznatků nemusí dítě nabývatí vždy od učitele, ale i vlastní prací, dáme-li dětské touze po vědění brzy do služby nástroje kultury.“ (Český učitel, 1932)

Úvod

Nihil novi sub sole, chtělo by se poznamenat, když porovnáme citovaný úryvek z prvorepublikového časopisu pro učitele se závěry výzkumu, který na počátku třetího tisíciletí reflektoval vzdělávací potenciál kulturního dědictví ve Spojeném království.² V kapitole věnované otázce příležitostí, jež historické prostředí skýtá pro (mimo)školní výuku, se mimo jiné uvádí: *„Historická místa nabízejí mladým lidem nezapomenutelné zážitky, které rozšiřují jejich rozhled. Osvětlují způsoby, jak žili lidé v minulosti a jak žijeme my dnes. Otevírají možnost učit se napříč vzdělávacími obory. Můžeme si díky nim lépe všimnout svého nejbližšího okolí a zároveň reflektovat změny, které je utvářejí pro budoucnost. Podporují naši tvořivost. Pomáhají nám identifikovat se s fyzickým prostředím. Mohou posilovat naše občanství. Uvedenými formativními zážitky procházíme během celého života, avšak v dětství bývají zvláště silné a bohaté. I proto má škola zásadní úlohu, neboť pomáhá mladým lidem, aby se naučili potenciál historického dědictví objevovat a dále sdílet.“³*

Eduard Štorch (1878–1953), jenž neváhal již koncem 19. století zapojovat žáky obecných škol do záchrany archeologických památek,⁴ nebo Vladimír

² Giles WATERFIELD (ed.), *Opening Doors: Learning in the Historic Environment*, London 2004. Vydáno fondem ATTINGHAM TRUST.

³ G. WATERFIELD (ed.), *Opening Doors*, s. 33 (překlad autorky).

⁴ Blíže viz např.: Bohumil KAKÁČ, *Kdo byl Eduard Štorch*, Praha 1986; Karel SKLENÁŘ,

Holman (1914–2000), jehož zásluhou byl i s pomocí místních školáků obnoven a zachován zámek Staré Hrady u Libáně,⁵ by patrně souhlasili. Je však příznačné, že ačkoli oba dokázali velmi záhy předávat do služeb dětské touhy po vědění nástroje kultury a formovat tím pozitivní a kompetentní vztah svých žáků k historickému prostředí i dědictví, bývají jejich počiny vnímány jako krajně neobvyklé. Eduard Štorch pro své inovativní pedagogické metody nikdy nezískal institucionální podporu. Občanská participace žáků ve Starých Hradech byla i v době (pozdního) socialismu výjimečná. Dokonce natolik, že se již ve druhé polovině sedmdesátých let stala námětem pro pohádkově-satirický muzikál *At žijí duchové!* (1977),⁶ a vstoupila tak do světa moderních legend.

Přesto, zkoumáme-li oba příklady detailněji, odpovídají velmi přesně nejen dobovým, ale také aktuálním teoretickým úvahám, proč je didakticky i společensky přínosné zařazovat regionální dějiny v kombinaci s projektovým vyučováním do školní praxe.⁷ Ba co víc, přihlédneme-li k soudobým trendům na poli výchovy ke vztahu ke kulturně historické-

Bohové, hroby a učitelé: Cesty českých spisovatelů do pravěku, Praha 2003, s. 213–373; Tibor VOJTKO, *Dětská farma Eduarda Štorcha a reforma meziválečného školství*, Speciální pedagogika 4, 2006, s. 270–283.

⁵ Blíže viz např.: *Historie zámku Staré Hrady* [online]. Dostupné z: <http://www.ossh.cz/cinnost-ossh/propagace-zamku-stare-hrady/historie-a-vyuziti-zamku-stare-hrady>; *Lísty Starohradské kroniky* [online]. Dostupné z: <http://www.jicinsko.cz/lsk>; viz také: Oldřich SUCHORADSKÝ, *Fenomén Starých Hradů*, Dědův poškolníček [online], 2009. Dostupné z: <http://dedvseved.blogy.rvp.cz/prispevky/fenomen-starych-hradu.html#more-53>. Vše [citováno dne: 16. 11. 2013].

⁶ Režie: Oldřich Lipský, scénář: Zdeněk Svěrák, Oldřich Lipský, Jiří Melíšek, hudba: Jaroslav Uhlíř. Dílo by jistě zasloužilo i další rozbor – např. z hlediska proměny reálií do satirické komedie, nebo z hlediska kontextu normalizační kinematografie pro děti, respektive rodinného diváka.

⁷ Viz např. příslušné kapitoly v základních textech oborové didaktiky: Stanislav JULÍNEK a kol., *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno 2004; Denisa LABISCHOVÁ – Blažena GRACOVÁ, *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*, Ostrava 2008; konkrétně pak Dušan FOLTÝN a kol. (eds.), *Prameny paměti. Sedm kapitol o kulturně historickém dědictví pro potřeby výchovné praxe*, Praha 2008 a František PARKAN a kol. (eds.), *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví. Metodická příručka*, Praha 2008. Srov. také Martin VESELÝ – Michaela HRUBÁ (eds.), *Regionální dějiny v dějepisném vyučování na českých a slovenských školách*, Ústí nad Labem 2006; Josef MÁRC a kol., *Dějepisné výzvy mezioborovým vztahům*, Ústí nad Labem 2010; Josef MÁRC – Hana LENCOVÁ a kol., *Brána školního dějepisu otevřená*, Ústí nad Labem 2012.

mu dědictví, obtojí Štorchovy i Holmanovy postupy také ve srovnání se zahraničními koncepty.⁸

Kupříkladu britský archeolog a pedagog Tim Copeland doložil, že hmotné i nehmotné kulturní dědictví nabízí na lokální, národní i mezinárodní úrovni celou škálu podnětů pro rozvoj kognitivních, afektivních i konativních kompetencí žáků. Zvláště účinné podle něj bývá, podílejí-li se žáci prostřednictvím školního projektu na reálné péči o kulturní dědictví ve svém okolí.⁹ Také podle doporučení Centra pro světové dědictví UNESCO je třeba děti a mladé lidi podporovat, aby se zapojili do výzkumu, interpretace a prezentace přírodního a kulturního dědictví. Za účinnou pedagogickou metodu jsou v tomto ohledu považovány výchovně vzdělávací projekty, jež mají přesah do každodenního života žáků i jejich komunit.¹⁰

Otázkou však zůstává, nakolik se daří uplatňovat teoretická doporučení v soudobé školní praxi. Dovedeme využívat opravdu celý vzdělávací potenciál kulturního dědictví? Umíme pracovat metodou projektového vyučování natolik efektivně, aby přispívala k rozvoji klíčových žákovských kompetencí a zároveň podporovala zkvalitnění péče o kulturní dědictví? Do jaké míry mohou školní projekty přispívat k rozvoji či prohloubení spolupráce školy s odbornými pamětovými a památkovými institucemi?¹¹ V čem spočívají přednosti takové spolupráce a kde naopak leží její limity?

⁸ Viz zejm.: Tim COPELAND, *European Democratic Citizenship, Heritage Education and Identity*, Strasbourg 2006; dále Veerle DE TROYER a kol., *Heritage in the Classroom. A Practical Manual for Teachers*, Antwerp 2005 (rovněž [online], [citováno dne: 5. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.hereduc.net/Files/HereducComplete.pdf>).

⁹ T. COPELAND, *European Democratic Citizenship, Heritage Education and Identity*. Podrobněji viz níže.

¹⁰ UNESCO, *World Heritage Education Programme* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/wheducation>.

¹¹ Mezi pamětové instituce jsou pro potřeby této studie řazeny archivy, muzea a galerie, popř. knihovny, tedy instituce, jejichž cílem je uchovávat a zpřístupňovat zejména movité kulturní dědictví, ať už má podobu archiválií, hmotných artefaktů nebo publikovaných děl. Pod pojem památkové instituce jsou zahrnuty nejen státem pověřené, ale také nestátní neziskové organizace, jejichž cílem je uchovávat a zpřístupňovat zejména nemovité kulturní dědictví, popřípadě krajinný ráz. Rozlišení je umělé, neboť činnost uvedených institucí se vzájemně překrývá. Podmíněna je rovněž právními normami a zvyklostmi, které se v různých zemích liší.

Ve snaze o první bližší zmapování situace, jež je nezbytným předpokladem pro řešení takových otázek, nabízí tento článek stručný rozbor vybraných projektů, které v uplynulé dekádě usilovaly o maximální využití vzdělávacího potenciálu kulturního dědictví ve školní praxi a zároveň podnítily účinnou spolupráci škol s paměťovými a památkovými institucemi. Příklady ze zahraničí i z českého prostředí jsou představeny v kontextu teoretických východisek a konceptů, na jejichž základě vznikly. Jejich společným jmenovatelem je autentické učení žáků¹² pramenící ze smysluplné participace na péči o kulturní dědictví.

Kulturní dědictví a výchova v mezinárodním kontextu

Odkazy na činnost Eduarda Štorcha a Vladimíra Holmana výše naznačily, že účinné způsoby, jak využívat vzdělávací potenciál kulturního dědictví ve školní praxi, se v minulosti objevovaly především v souvislosti s potřebou zachránit či uchovat památky ohrožené překotným rozvojem moderní společnosti. Ve Velké Británii jsou například počátky *heritage education*, tj. výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví,¹³ spojeny s osvětovou činností Rady pro britskou archeologii v sedmdesátých letech 20. století. Země tehdy zažívala obdobný stavební boom jako socialistické Československo a instituce formálního vzdělávání se staly důležitými spojenci

¹² Autentické učení = typ zkušenostního učení, které zahrnuje zkoumání a objevování, konstrukci názorů a konceptů; vyžaduje uplatnění kritického myšlení, analýzy informací, sdělování myšlenek, utváření logických závěrů, spolupráci s jinými lidmi a tvorbu rozličných řešení. Žáci se díky autentickému učení zapojují do aktivního řešení problémů z každodenního života a tvoří produkty, které mají pro jejich reálný život význam. Podle Mária MATULČÍKOVÁ, *U pramene konstruktivismu aneb Začalo to v laboratorní škole Johna Deweyho*, Pán učitel 12, 2007, s. 24–25. Dále viz také: Marvin PASCH a kol., *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině. Jak pracovat s kurikulem*, Praha 1998, s. 149–162.

¹³ Překlad anglického *heritage education* ve znění „výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví“ použila poprvé, pokud je mi známo, Alexandra Brabcová, editorka publikace *Brána muzea otevřená*, viz: Alexandra BRABCOVÁ (ed.), *Brána muzea otevřená. Průvodce na cestě muzea k lidem a lidí do muzea*, Náchod 2002, s. 291. K problematice hledání vhodnějšího českého ekvivalentu viz blíže: Hana HAVLŮJOVÁ, *Heritage Education aneb Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví ve Velké Británii*, in: Odkaz kulturního dědictví v primární edukaci. Zborník príspevkov z mezinárodnej vedeckej konferencie, Miroslava Gašparová – Štefan Ligas (eds.), Banská Bystrica 2009, s. 76–77.

v úsilí archeologů zajistit ohroženým kulturně historickým hodnotám nejen okamžitou, ale především dlouhodobou společenskou podporu.¹⁴ V dalším desetiletí navázala na zkušenosti Rady koncepční práce edukačního týmu státní památkové organizace English Heritage,¹⁵ která nejenže obhájila smysl školního vzdělávání v historickém prostředí na britské půdě, ale zpopularizovala je i mimo Spojené království.¹⁶ Na výzvu Centra pro světové dědictví UNESCO se například v devadesátých letech 20. století zástupci edukačního týmu English Heritage zapojili také do přípravy vzdělávacího programu s názvem *Young People's World Heritage Education Programme*, jenž představuje vyjádření mezinárodních snah po účinné ochraně globálně sdílených hodnot.¹⁷

Cílem uvedeného programu je popularizovat všestrannou péči o přírodní i kulturní dědictví mezi dětmi a mladými lidmi po celém světě. Centrem pro světové dědictví jsou proto organizovány mezinárodní dobrovolnické stáže, školení pro pedagogy, konzultační fóra mládeže či specifické záchranné projekty. Klíčovou součástí programu je však především metodika výchovy ke vztahu ke světovému dědictví,¹⁸ která, podobně jako globální či environmentální výchova, vychází ze sociálních pedagogických teorií a směřuje k tzv. zmocnění dětí a mladých lidí.¹⁹ Díky přímé účasti na ochraně světového kulturního dědictví se tak mají žáci nejen efektivně vzdělávat, ale zároveň stávat iniciátory a aktéry pozitivních změn ve společnosti.

Rozvoj konativních kompetencí zajišťuje podle autorů metodiky zejmé-

¹⁴ Podrobněji viz např.: Mike CORBISHLEY, *Pinning Down the Past. Archaeology, Heritage and Education*, Woodbridge 2011; Peter STONE, *Introduction: Education and the Historic Environment into the Twenty-first Century*, in: *Education and the Historic Environment*, Don Henson – Peter Stone – Mike Corbishley (eds.), London 2004, s. 1–21.

¹⁵ Peter STONE, osobní konzultace, Newcastle upon Tyne 14. 7. 2008.

¹⁶ Viz: G. WATERFIELD (ed.), *Opening Doors*; dále také Peter STONE, osobní konzultace, Newcastle upon Tyne 14. 7. 2008.

¹⁷ UNESCO, *World Heritage Education Programme* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/wheducation>.

¹⁸ UNESCO, *The Kit: World Heritage in Young Hands* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/educationkit>.

¹⁹ Podrobněji viz: Hana HAVLŮJOVÁ – Jana LEŠNEROVÁ (eds.), *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi: Metodická doporučení a příklady dobré praxe pro učitele základních a středních škol*, Praha 2012, s. 22. Srov. také Yves BERTRAND, *Soudobé teorie vzdělávání*, Praha 1998, s. 164.

na využití projektové metody a spolupráce mezi žáky a odbornou i laickou veřejností. Projekty umožňují integrovat do výuky osvojování badatelských způsobů práce (sběr a analýza dat), hraní rolí a simulované situace, tvůrčí zapojení digitálních technologií, exkurze i terénní výzkumy. Aktivity navrhované pro běžnou výuku pak napomáhají k utváření osobní a kulturní identity žáků, podporují schopnost otevřené diskuze, naslouchání druhým i respekt k odlišnostem. Důraz je kladen na rozvoj tvořivosti, mezioborovou spolupráci a zapojení žáků do aktivní péče o světové dědictví.²⁰

Metodika výchovy ke vztahu ke světovému dědictví je pod názvem *World Heritage in Young Hands* (1998, 2002) volně dostupná na webových stránkách Centra pro světové dědictví v mnoha jazykových mutacích.²¹ Rozsah i zpracování publikace, včetně studijních materiálů a praktických doporučení pro učitele, dokládají, že metodika byla vytvářena a ověřována ve spolupráci se školami po celém světě. Na jejím vzniku se podíleli zejména žáci a učitelé z tzv. přidružených škol UNESCO.²² Míra skutečného využití materiálu ve školní praxi však závisí na popularizaci, které se programu dostane ze strany jednotlivých členských států.

Zatímco v České republice k propagaci ani k institucionální podpoře výchovy ke vztahu ke světovému dědictví zatím ještě nedošlo, v sousedním Německu vznikl již v roce 2002 na základě uvedeného konceptu národní program pro školy s názvem *Denkmal Aktiv*.²³ Program, jehož cílem je vytvářet organizační a finanční rámec pro podporu školních projektů, jež by žákům umožnily, aby s podporou pedagogů i odborných institucí objevovali a zkoumali kulturní dědictví ve svém okolí, koncipovala Nadace na ochranu památek pod záštitou Německé komise UNESCO.²⁴

²⁰ UNESCO, *The Kit: World Heritage in Young Hands* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/educationkit>.

²¹ Tamtéž.

²² UNESCO, *The UNESCO Associated Schools Project Network* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.unesco.org/new/en/education/networks/global-networks/aspnet>.

²³ Blíže viz: DENKMAL AKTIV, *Kulturerbe macht Schule: Das Schulförderprogramm der Deutschen Stiftung Denkmalschutz* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.denkmal-aktiv.de>; Désirée REIDEL, *Cultural Heritage in Germany. The German System of Heritage Education*, Praha 2009, nepublikovaná seminární práce (archiv autorky).

²⁴ *Tamtéž*.

Konkrétním příkladem školního projektu, jenž byl na bázi uvedené podpory realizován, budiž heidelberský projekt *Památky na cestě (do školy): Studenti provádí studenty. Od nádraží Karlstorbahnhof ke Gymnáziu kurfiřta Fridricha*. Ve školním roce 2008/2009 se do něj zapojili čtrnáctiletí až osmnáctiletí členové Klubu historie, který je organizován při zmíněném gymnáziu. V první fázi si žáci vybrali zajímavé památkové objekty na trase, která spojuje historickou budovu jejich školy s budovou bývalého heidelberského nádraží Karlstorbahnhof, kde v současnosti sídlí jedna z populárních kulturních scén.²⁵ Následně, s využitím odborné literatury a pramenů, zpracovali průvodcovské texty a připravili pro své mladší spolužáky komentovanou prohlídku města,²⁶ jehož jádro a hrad byly navrženy pro zápis do seznamu světového dědictví v roce 1999.²⁷

V Turecku vzešla iniciativa k podpoře výchovy ke vztahu ke světovému dědictví na rozdíl od Německa z neziskového sektoru. Nadace Çekül, která se od počátku devadesátých let 20. století zabývá propagační a ochranou tureckého přírodního a kulturního dědictví, vytvořila s podporou UNESCO v roce 2003 vzdělávací program *Města patří dětem*. Program je zaměřen na dvanáctileté žáky a s pomocí zkušenostního učení podporuje rozvoj jejich kulturní identity a odpovědného vztahu k místnímu hmotnému i nehmotnému dědictví. Poté, co se podařilo program zařadit do nabídky standardních školních projektů, rozhodla se nadace podpořit výměnu žákovských i pedagogických zkušeností.²⁸

V letech 2008–2012 proto Çekül realizovala projekt s názvem *Kulturní ambasadoři*, který podpořil angažmá „náctiletých“ zájemců v péči o místní kulturní dědictví. Tematicky zaměřená činnost jednotlivých zájmových skupin z různých částí Turecka byla v průběhu školního roku organizována

²⁵ O gymnáziu viz blíže: *Kurfürst-Friedrich-Gymnasium Heidelberg: Eine moderne Schule mit Tradition* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.kfg-heidelberg.de>. O kulturním centru viz blíže: *Karlstorbahnhof* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.karlstorbahnhof.de>.

²⁶ D. REIDEL, *Cultural Heritage in Germany*.

²⁷ Blíže viz: UNESCO, *About world hertiage: The State Parties – Germany* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/de>.

²⁸ ÇEKÜL, *Learning for Heritage Conservation* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.cekulvakfi.org.tr/learning-heritage-conservation>; Sevil Yeşim DIZDAROĞLU, Prezentace činnosti nadace ÇEKÜL, Saint-Jean-d'Angely 11. 2. 2011 (archiv autorky).

prostřednictvím škol. Odměnou jim pak bylo společné třídní setkání v Istanbulu, kterého se v průběhu čtyř let zúčastnilo přes tisíc dětí. Bohatý kulturní program zaměřený na poznávání města a jeho pamětihodností obsahoval dále řadu tvůrčích a sportovních aktivit a v neposlední řadě žáky přichystané prezentace zastoupených regionů.²⁹

V duchu doporučení propagovaných Centrem pro světové dědictví UNESCO, avšak s důrazem na další vzdělávání evropských pedagogů, byl v letech 2002–2005 vyvinut svébytný model výchovy ke vztahu k evropskému kulturnímu dědictví.³⁰ V rámci mezinárodního projektu HEREDUC (zkratka z anglického „heritage education“) se na jeho utváření podíleli zástupci škol a paměťových a památkových institucí z Belgie, Nizozemí, Francie, Německa a Itálie. Na základě dílčích zkušeností z partnerských zemí byla zpracována jednotná metodika, jak využívat vzdělávací potenciál kulturního dědictví v počátečním vzdělávání. Výstupem projektu se stala metodická příručka pro učitele s názvem *Heritage in the Classroom: A Practical Manual for Teachers*.³¹ V letech 2007–2011 pak byly s podporou evropského programu Comenius uskutečněny také čtyři mezinárodní týdenní pobytové kurzy pro učitele.

Mezinárodní výměnu pedagogických zkušeností, jež vycházejí ze školní praxe, pokládali autoři projektu HEREDUC od počátku za důležitý předpoklad úspěšného rozvoje konceptu výchovy ke vztahu k evropskému kulturnímu dědictví. Dvě třetiny příručky pro učitele proto tvoří přes třicet případových studií z různých evropských zemí, které vyhovely šesti společným kritériím výběru. Výchovně vzdělávací aktivity prezentované v publikaci jsou v první řadě přenositelné do jiného prostředí. Dále je charakterizuje mezioborová spolupráce napříč kurikulem a důraz na přímou spojitost zkoumaných témat se zájmy a životem žáků. Příklady staví také na partnerské spolupráci školy s kulturně historickými institucemi a podporují problémové učení nebo projektový způsob práce, jež stimulují aktivní a autentické zapojení žáků do realizovaných činností. Za

²⁹ Sevil Yeşim DIZDAROĞLU, Prezentace činnosti nadace ÇEKÜL, Saint-Jean-d'Angely 11. 2. 2011 (archív autorky); dále ETI ÇEKÜL, *Kültür Elçileri* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.kulturelcileri.org>.

³⁰ Byť je autory projektu užíván obecnější anglický pojem „heritage education“, z kontextu vyplývá, že se cíleně zaměřili na výchovu ke vztahu k evropskému kulturnímu dědictví. Blíže viz: V. DE TROYER a kol., *Heritage in the Classroom*, s. 7.

³¹ V. DE TROYER a kol., *Heritage in the Classroom*.

zásadnější je považována reflexe průběhu aktivit spíše než jejich materiální výsledky či výstupy.³²

Kupříkladu francouzský projekt s názvem *Příšery v kostele* nabízí zajímavou cestu, jak s žáky ve věku od osmi do dvanácti let objevovat nejen památky středověké sakrální architektury, ale také symbolické způsoby vyjadřování, jejichž prostřednictvím se lidé dodnes vyrovnávají se svými strachy a nejistotami. Projekt je naplánován na deset až dvanáct vyučovacíh hodin, v jejichž průběhu žáci aplikují znalosti a dovednosti z dějepisu, mateřského jazyka a literatury, výtvarné výchovy, informatiky a výpočetní techniky. Návštěva památky, v daném případě proslulé katedrály v Aulnay, je zařazena na začátek projektového týdne a poskytuje tak žákům podněty pro další bádání a tvůrčí činnosti. Hledání a dokumentace vyobrazení zástupců středověkého bestiáře působí motivačně, avšak není samoúčelné. Žáci jsou posléze krok za krokem vedeni k analýze a srovnávání obrazů „starých“ a „nových“ příšer, až nakonec sami dovedou rozklíčovat jejich metaforickou povahu. Středověká památka tedy pro žáky postupně nabývá na významu, neboť představuje výchozí bod pro jejich porozumění fenoménům soudobé kultury.³³

Italský projekt s lákavým názvem *Chutné dědictví!*, jenž si kladl za cíl zprostředkovat žákům ve věku od deseti do třinácti let hodnotu dědictví nehmotného, zamířil naopak od zcela aktuální, všední zkušenosti hluboko do lidské minulosti. Pomyslnou výpravu za poznáním odstartovalo tázání kolem obyčejného chleba. Na základě úvah o tom, co všechno vědí nebo nevědí o chlebu a jeho významu v současnosti i minulosti, sestavili žáci dotazník, se kterým se poprvé vypravili za svými rodiči, prarodiči a příbuznými. S pomocí starších generací pak v průběhu jednoho školního roku odhalovali tajemství pěstování a zpracování různých druhů obilí, tradiční postupy pro přípravu mouky i pečení chleba a dalšího pečiva. Kromě rozhovorů s pamětníky došlo i na dohledávání odloženého zemědělského nářadí a náčiní, návštěvy muzea či společné pečení tradičního velikonočního pečiva v domově pro seniory. Na závěr žáci připravili pro své rodiče a zainteresované členy komunity prezentaci poznatků, které díky účasti na projektu získali.³⁴

³² V. DE TROYER a kol., *Heritage in the Classroom*, s. 68.

³³ Tamtéž, s. 90–91.

³⁴ Tamtéž, s. 96–97.

Také týdenní projekt *Škola a architektura*, který realizovali šestnácti až sedmnáctiletí žáci antverpského gymnázia v Deurne, orientoval zájem účastníků k objevování kulturního dědictví, které mají každý den na očích. Předmětem studia se stala samotná budova školy, kterou žáci v době realizace projektu navštívili již pátým rokem. I proto byli na úvod požádáni, aby popsali své oblíbené místo ve škole a nechali se zde spolužáky vyfotografovat. Následovaly skupinové badatelské úkoly zaměřené na detailní průzkum památkově chráněné budovy, vzpomínky pamětníků či studium architektonického návrhu ve vztahu k historickému i místnímu kontextu. Žáci se také podrobněji zabývali životem a dílem architekta Eduarda Van Steenbergena, mezi jehož významné počiny modernistická budova školy patří. Na závěr projektového týdne si pak jednotlivé skupiny navzájem představily výsledky svých bádání. Fotografické záznamy, výsledky rešerší v archivech a knihovnách, ale také rozhovory s pamětníky a zainteresovanými odborníky našly posléze uplatnění při hledání podpory pro nezbytnou rekonstrukci budovy. Nejprve vznikl na jejich základě dokumentární film a posléze i sada vzdělávacích materiálů pro školy, jež se nacházejí v architektonicky či historicky cenných budovách.³⁵

Kritériím pro zařazení do publikace *Heritage in the Classroom* by však bezpochyby vyhověl také slovinský projekt s poetickým názvem *V Bohinji má dešt mladé*. Ve spolupráci s místní školou ho realizovalo v roce 2009 občanské sdružení Společnost pro celoživotní učení a podpořil Klub turistů v bohinjském kraji. Podnětem spolupráce se stalo téma veletrhu slovinského cestovního ruchu Voda – zdraví – výzvy pro budoucnost. Společně s žáky prvního stupně základní školy ležící v těsném sousedství Bohinjského jezera, s jejichž vzdělávacím plánem téma korespondovalo, realizovala lektorka sdružení projekt, jehož výstupem byly podklady pro nový turistický produkt. Nápad a zkušenosti žáků, ale také jejich výtvarné práce přispěly ke vzniku ucelené programové nabídky pro případ, že v oblíbené destinaci jihovýchodní části Triglavského národního parku prší. Jak naznačuje název projektu, převzatý z lidového rčení, dešt, které sytí mocné okolní vodopády i samotné jezero, jsou v Bohinji více než častým jevem. Žáci tedy v rámci projektu zkoumali souvislosti ekosystému, ve kterém žijí, uvědomili si jeho přednosti i limity a nakonec tvůrčím způso-

³⁵ V. DE TROYER a kol., *Heritage in the Classroom*, s. 110–112.

bem přispěli k pozitivní propagaci „deštivého“ regionu na výše zmíněném veletrhu.³⁶

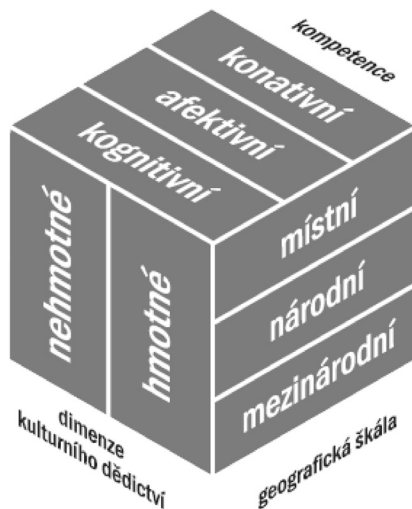
Teoretické intermezzo: „Výchova pro kulturní dědictví“

V prezentaci analogických zahraničních projektů, které v posledním desetiletí přinesly zajímavé didaktické zkušenosti v oblasti využití vzdělávacího potenciálu kulturního dědictví, by bylo možné pokračovat ještě dlouho.³⁷ Podstatnější než jejich výčet se však zdá být pokus o jejich společnou charakteristiku. Ať už byly přehlédnuté projekty vázány na stejný metodický rámec, nebo nikoli, sdílejí řadu typických rysů, které s pomocí trojrozměrného modelu zatím patrně nejvýstižněji popsal britský archeolog a pedagog Tim Copeland.³⁸

³⁶ Jana VILMAN PROJE, Prezentace činnosti nadace, Saint-Jean-d'Angely 11. 2. 2011 (archiv autorky); další projekty viz: DRUŠTVO VSEŽIVLJENJSKO UČENJE, *Jana Vilman Proje* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: http://dvzu.slo-trade.com/index.php?Itemid=114&catid=47:vsj-zaposleni&id=101:jana&option=com_content&view=article.

³⁷ Viz např.: mezinárodní projekt *The Aqueduct: Acquiring Key Competences through Heritage Education* (Comenius 2011), blíže viz: The Aqueduct [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://the-aqueduct.eu>; nebo projekty prezentované in: Dušan FOLTYN – Hana HAVLŮJOVÁ (eds.), *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit. Cultural Heritage and Sustainable Development of Local Communities*. Praha 2013.

³⁸ T. Copeland modifikoval starší Kerrův koncept výchovy k občanství, ale jak naznačuje víceúrovňové schéma, jedná se spíše o typ výchovy než o klasický školní předmět. Srovnatelné přístupy pak autor nachází např. v pojetí globální nebo environmentální výchovy. Viz: T. COPELAND, *European Democratic Citizenship, Heritage Education and Identity*, s. 18–20. Srov. David KERR, *Citizenship Education: An International Comparison*, in: International Review of Curriculum and Assessment Frameworks Paper 4, London 1999.

Výchovně vzdělávací potenciál kulturního dědictví podle Tima Copelanda³⁹

S ohledem na rozvoj klíčových kompetencí žáků lze podle Tima Copelanda při využívání kulturního dědictví v oblasti formálního vzdělávání identifikovat tři základní didaktické postupy. Pokud se vzdělávací aktivity, ať už přednášky, komentované prohlídky nebo exkurze, zaměřují převážně na rozvoj kognitivních kompetencí žáků, probíhá podle autora „výchova o kulturním dědictví“. Pokud výuka v historickém prostředí či relevantní integrovaná tématická výuka přispívá nejen ke kognitivnímu, ale také k afektivnímu rozvoji žáků, můžeme mluvit o „výchově prostřednictvím kulturního dědictví“. Zabývají-li se však žáci různými aspekty kulturního dědictví v autentickém životním kontextu, je jejich vzdělávání zacíleno na rozvoj kognitivních, afektivních i konativních kompetencí. Když se tedy v procesu učení žáci zapojují do řešení konkrétních otázek spojených s ochranou a zachováním kulturního dědictví a přebírají za ně svůj díl

³⁹ T. COPELAND, *European Democratic Citizenship, Heritage Education and Identity*, s. 17. Překlad a schéma v této podobě bylo vytvořeno Květoslavem Foltýnem a publikováno in: D. FOLTÝN – H. HAVLŮJOVÁ (eds.), *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit*, s. 17, obr. 2.

odpovědnosti, mluvíme podle Tima Copelanda o „výchově *pro* kulturní dědictví“.⁴⁰

Výše citované příklady dokládají, že nejčastější organizační formou takové výchovy jsou výchovně vzdělávací projekty, mezi jejichž charakteristické rysy patří užívání celé škály aktivizačních metod, kooperativní učení, rozvoj sebeřízení a sebekázně žáků a interdisciplinární přístup k řešeným otázkám.⁴¹ Úspěšné pedagogické působení na poli „výchovy pro kulturní dědictví“ je podle Tima Copelanda navíc podmíněno partnerskou spoluprací učitelů se zástupci kulturních institucí, rodiči žáků, místními znalci (například pamětníky, řemeslníky, umělci) i mecenáši, a to v místním, národním i mezinárodním měřítku.⁴²

„Výchova pro kulturní dědictví“ v České republice

K obdobným závěrům jako citovaný britský archeolog a pedagog dospěli také autoři českého konceptu výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví, jenž byl formulován v souvislosti se školskou reformou v letech 2006–2008.⁴³ Zástupci rozmanitých vědních disciplín (například archeologie, historie, dějin umění, etnologie, estetiky, humanitní environmentalistiky a průmyslové archeologie) tehdy zkoumali a spolu s oborovými didaktiky a pedagogy v praxi ověřovali, jak nejlépe zúročit výchovně vzdělávací potenciál kulturního dědictví v prostředí české školy.⁴⁴ Na základě jejich

⁴⁰ T. COPELAND, *European Democratic Citizenship, Heritage Education and Identity*, s. 17–18.

⁴¹ T. COPELAND, *European Democratic Citizenship, Heritage Education and Identity*; Srov. Jana KRATOCHVÍLOVÁ, *Téorie a praxe projektové výuky*, Brno 2009; Anna TOMKOVÁ – Jitka KAŠOVÁ – Markéta DVORÁKOVÁ, *Učíme v projektech*, Praha 2009; František TICHÝ, *Přírodní škola – cesta jako cíl aneb Vyprávění o minulosti, současnosti a zkušenostech alternativního gymnázia*, Semily 2011, s. 254–280.

⁴² T. COPELAND, *European Democratic Citizenship, Heritage Education and Identity*, s. 18. Srov. V. DE TROYER a kol., *Heritage in the Classroom*; D. FOLTÝN – H. HAVLŮJOVÁ (eds.), *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit*.

⁴³ Projekt CZ.04.1.03/3.1.15.2 *Metodika pro implementaci Výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví do Školních vzdělávacích programů* byl podpořen z Evropských sociálních fondů (ESF) a státního rozpočtu České republiky.

⁴⁴ Podrobněji viz: D. FOLTÝN a kol. (eds.), *Prameny paměti. Sedm kapitol o kulturně historickém dědictví pro potřeby výchovné praxe* a F. PARKAN a kol. (eds.), *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví. Metodická příručka*.

poznatků a praktických zkušeností vznikl výchovně vzdělávací koncept, který umožňuje v rámci výuky zaměřené na studium místního kulturně historického dědictví propojit poznatky i metodologická doporučení z řady vědních oborů s cílem rozvíjet prostřednictvím rozmanitých forem autentického učení všechny klíčové kompetence žáků, včetně kompetencí žáků se speciálními vzdělávacími potřebami.⁴⁵

Na rozdíl od zahraničních konceptů charakterizuje výchovu ke vztahu ke kulturně historickému dědictví na jedné straně širší vymezení centrálního pojmu, na straně druhé pak užší geografické zaměření. Čeští autoři zahrnují do své typologie vzájemně se prostupujících tematických okruhů kulturně historického dědictví také krajinu, kterou považují za pomyslný svorník dědictví hmotného a nehmotného.⁴⁶ Zároveň však neakcentují ani národní, ani mezinárodní rozměr tématu. Výchovně vzdělávací cíle se podle nich pohybují, v souladu s domácí vlastivědnou tradicí, spíše v rovině místní či regionální.⁴⁷

Neznamená to však, že by výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví širší kontexty zcela opomíjela. Jak upozornila Jana Zahradníková, začíná výchovou v místě, které je žákům blízké, neboť „*právě zde /.../ vznikají přímé osobní vazby k místu i lidem, právě zde se žáci mohou nejlépe podílet na účinné ochraně krajiny či pamětihodností, vyslovit se k rozhodnutím místních zastupitelských orgánů či se plnohodnotně zapojit do života místní komunity. Zakotvení v určitém místě pak slouží jako výchozí bod pro pochopení širších souvislostí ve smyslu sounáležitosti našeho a celosvětového kulturního dědictví.*“⁴⁸

Uvedme opět alespoň jeden, velmi úspěšný příklad za všechny ostatní. Učitelům ze Základní školy Kostelní náměstí v Moravské Třebové se již od roku 2007 daří ve spolupráci s provozovateli a dobrovolníky Průmyslového muzea v Mladějově realizovat projekt *Mezi pražci mladějovské úzkokolejky*.⁴⁹

⁴⁵ *Tamtéž.*

⁴⁶ Kulturně historické dědictví bylo pro potřeby české výchovně vzdělávací praxe stručně definováno jako „*prvky krajiny, hmotné a duchovní kultury, které jsou odkazem minulosti a je ve veřejném zájmu zachovat je pro budoucnost.*“ Viz: D. FOLTÝN a kol. (eds.), *Prameny paměti*, s. 10.

⁴⁷ Srov. např. Petr PÍTHA a kol., *Úvod do výchovy k občanství*, Praha 1992.

⁴⁸ Jana ZAHRADNÍKOVÁ, *Průřezové téma Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, in: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, F. Parkan a kol. (eds.), s. 8.

⁴⁹ Vlastimil NOVÁK, *Mezi pražci mladějovské úzkokolejky*, in: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, F. Parkan a kol. (eds.), s. 95–107; TÝŽ, *Projekty zaměřené na kulturně historickou výchovu realizované žáky Základní školy Kostelní náměstí Moravská*

Cílem projektu je umožnit žákům sedmých a osmých tříd, aby si prostřednictvím silných emocionálních a estetických zážitků utvářeli pozitivní vztah ke svému regionu, pochopili jeho kulturně historické tradice, poznávali jeho přírodní zajímavosti a rozvíjeli své tvořivé schopnosti i další klíčové kompetence. Úvodní několikadenní pobyt v areálu muzea (bývalé šamotové závody) a jeho okolí vytváří prostor pro badatelské a tvůrčí aktivity, díky kterým žáci samostatně nebo ve vrstevnických skupinách objevují skryté krásy industriálního dědictví i jedinečný charakter místní krajiny. Svě zážitky, objevy i autorská díla mají poté příležitost prezentovat rozmanitým způsobem na závěr pobytu (například výstava, divadelní představení, organizace her v muzeu pro mladší spolužáky), ale také dále rozpracovat v navazujících činnostech ve škole. O průběhu a výsledcích projektu jsou prostřednictvím výstav a sborníků žakovských prací každoročně informováni také rodiče a širší veřejnost v Moravské Třebové.⁵⁰

Seďm let trvání projektu *Mezi pražci mladějovské úzkokolejky* vedlo autory nejen k metodickým inovacím, ale přineslo i řadu zajímavých didaktických zkušeností.⁵¹ Zároveň potvrzuje, že úspěšný projekt disponuje rozvojovým potenciálem, který původní záměry daleko přesahuje. Nejenže pravidelné opakování projektu poskytlo příležitost k nevšednímu formálnímu vzdělávání více než dvou stovek žáků základní školy v Moravské Třebové, ale přispělo i k pořádání dalších, dobrovolných akcí ve volném čase všech zúčastněných.⁵² Podle údajů z roku 2012 se zhruba polovina žáků participujících na školním projektu do Mladějova alespoň jednou ve volném čase

Třebová v Průmyslovém muzeu Mladějov, in: Možnosti mimoškolního vzdělávání, Katarína Galajdová (ed.), Hradec Králové 2009, s. 45–53; TÝŽ, *Hledání skryté krásy*, in: Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit, Dušan Foltýn – Hana Havlůjová (eds.), Praha 2012, s. 120–133. Aktuální žakovské sborníky jsou každý rok ke stažení na webu školy [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.3zsmt.cz>.

⁵⁰ Podle V. NOVÁK, *Hledání skryté krásy*, s. 120–133.

⁵¹ V. NOVÁK, *Hledání skryté krásy*, s. 124–126.

⁵² Podle údajů z počátku roku 2014, prezentovaných na výstavě *Mezi pražci mladějovské úzkokolejky aneb 7 let spolupráce Základní školy a Průmyslového muzea na realizaci výchovně vzdělávacích akcí pro děti*, jež se uskutečnila v prostorách Městského muzea v Moravské Třebové, prošlo 31 akcemi, které škola a muzeum společně uspořádaly, 240 žáků. Viz: *Mezi pražci mladějovské úzkokolejky aneb 7 let spolupráce základní školy a mladějovského muzea*, webová stránka Průmyslového muzea Mladějov a Mladějovské průmyslové dráhy [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.mladejov.cz/aktuality-vystava-mezi-prazci-2014>.

vrátila a zapojila se do některé z akcí na podporu muzea (například péče o sbírky, údržba místa a úzkokolejky). U pěti absolventů školy, kteří se stali dobrovolníky muzea, bylo navíc zřejmé, že účast na projektu přímo ovlivnila i jejich další studijní dráhu a profesní směřování.⁵³

Obdobný přesah vykazují také projekty realizované v letech 2010–2013 na Základní škole Svatopluka Čecha v Chocni. První projekt s názvem *Objevujeme hrad Žítkov*, uskutečněný ve školním roce 2010/2011, ověřoval, nakolik lze skrze výchovu ke vztahu ke kulturně historickému dědictví přispívat také k naplňování cílů vzdělávání pro udržitelný rozvoj.⁵⁴ Cílem projektu bylo umožnit žákům sedmých tříd, aby si vytvářeli pozitivní vztah ke kulturně historickému dědictví ve svém okolí. V hodinách dějepisu měli proto příležitost propojovat své znalosti z českých dějin s historií archeologické lokality, která se nachází nedaleko od jejich školy. Díky spolupráci s regionálním a místním muzeem se pak mohli detailně seznámit s prací archeologů a muzejníků a učili se chápat význam jejich činnosti pro porozumění a objasnění historických skutečností a souvislostí. Terénní výzkum, ale také autorský podíl na zpracování a prezentaci jeho výsledků, umožnily žákům prakticky využít a propojovat vědomosti a dovednosti, které získali i v dalších vyučovacích předmětech. Prostřednictvím pravidelných příspěvků do regionálního tisku, interaktivní výstavy uspořádané v Orlickém muzeu, doprovodných programů pro mladší spolužáky, ale také umístěním informační tabule na lokalitě bývalého hradu Žítkova pak sami přilákali k archeologické památce zájem širší veřejnosti.⁵⁵

Ze závěrečného hodnocení vyplynulo, že choceňský projekt podpořil osvojování kompetencí k udržitelnému jednání u dětí i dospělých a přispěl k integraci principů a hodnot udržitelnosti zejména do tří oblastí života místní komunity. Společné objevování a zpřístupňování pozůstatků

⁵³ V. NOVÁK, *Hledání skryté krásy*, s. 126.

⁵⁴ Projekt *Objevujeme hrad Žítkov* byl jedním z šestnácti pilotních školních projektů realizovaných ve školním roce 2010/2011 v rámci projektu CZ.1.07/1.1.00/08.0083 *Kulturně historické dědictví jako východisko pro rozvoj znalostí, schopností a dovedností žáků ve vzdělávání pro udržitelný rozvoj místních komunit*, jenž byl podpořen v operačním programu MŠMT *Vzdělávání pro konkurenceschopnost (2009–2012)* z prostředků ESF a státního rozpočtu České republiky. Podrobně viz: Martina KRŠKOVÁ, *Objevujeme hrad Žítkov*, in: *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*, Hana Havlůjová – Jana Lešnerová (eds.), Praha 2012, s. 161–169.

⁵⁵ *Tamtéž*.

středověkého hradu bylo primárně zaměřeno na formování poučeného a pozitivního vztahu k místu, avšak stalo se pro zúčastněné děti i dospělé rovněž důležitým transformačním zážitkem, který se projevil jak ve zlepšení celkového klimatu školy, tak v zahájení koncepční spolupráce s místním muzeem.⁵⁶

Nadšené ohlasy žáků i veřejnosti motivovaly choceňské pedagogy a muzejníky ke koncipování nového projektového záměru, jenž vyústil ve školním roce 2011–2012 v popularizaci další archeologické lokality. Projekt *Hrádníky známé i neznámé* vytvářel větší prostor pro žákovské iniciativy – zapojena byla například interpretace místa pomocí nových médií – zároveň však zúročil zkušenosti z projektu předchozího (například spolupráce s místním tiskem, interaktivní výstava v muzeu).⁵⁷ V následujícím školním roce pak škola a muzeum participovaly na dalším celoročním projektu, jenž se věnoval situaci v Chocni za druhé světové války. Badatelská práce žáků devátého ročníku, kteří kromě jiného vedli také rozhovory s pamětníky, přinesla opět řadu zajímavých objevů, prezentovaných tentokrát i za hranicemi spádového regionu. Například reportáž o výstavě, přednáškách a pietní akci, kterými žáci ve spolupráci s muzeem připomněli sedmdesáté výročí transportu židovských rodin z Chocně do koncentračních a vyhlazovacích táborů, odvysílala na konci listopadu 2012 Česká televize.⁵⁸ Záznamy rozhovorů s pamětníky byly zpracovány do digitální podoby, distribuovány do místních škol a zpřístupněny na

⁵⁶ H. HAVLŮJOVÁ – J. LEŠNEROVÁ (eds.), *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*, s. 169–170. A dále Hana HAVLŮJOVÁ, *Kulturně historické dědictví, výchova a koncept udržitelnosti*, in: *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit*, Dušan Foltýn – Hana Havlůjová (eds.), Praha 2012, s. 23. Srov. *Vzdělávání pro udržitelný rozvoj. Opatření pro roky 2011 a 2012 ke Strategii vzdělávání pro udržitelný rozvoj České republiky (2008–2015)*. Opatření vlády ČR, č. j. 1266/10. A dále Jaroslava ŠTĀSTNÁ, *Místní společenství – komunita – jako výchozí kontext aktivit muzea*, in: *Brána muzea otevřená*, Alexandra Brabcová (ed.), Náchod 2002, s. 128–131.

⁵⁷ Výstava v Orlickém muzeu se konala od ledna do února 2012. Blíže viz: Kristýna SKALICKÁ, *Celoroční projekt Hrádníky známé i neznámé* [online] 24. ledna 2012, [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.zschocen.cz/index.php?show=newsa&news=2&news=326>. Dále také Martina KRŠKOVÁ, *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví v Chocni*, in: *Edukace a prezentace archeologického kulturního dědictví. Metody, přístupy, stanoviště*, Marie Opatrná (ed.), Praha 2013, s. 29–33.

⁵⁸ Viz: Michal KLOKOČNÍK, *Devátáci z Chocně připravili výstavu o holocaustu* [online] ČT24, 28. listopadu 2012, [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/205441-devatáci-z-chocne-pripravili-vystavu-o-holocaustu>.

webových stránkách regionální televize.⁵⁹ Ze vzpomínek pamětníků připravili žáci také samostatnou publikaci, kterou vydala škola ve spolupráci s Orlickým muzeem a městem u příležitosti společně pořádané výstavy *Choceň za 2. světové války* v květnu 2013.⁶⁰

Není bez zajímavosti, že kvalitu žákovských prací, které se staly výstupem dvou posledně jmenovaných choceňských projektů, ocenily odborné poroty v okresním i krajském kole Festivalu vědy a techniky pro děti a mládež v Pardubickém kraji.⁶¹ Také výtvarné práce žáků z Moravské Třebové, které vznikly v mladějovském muzeu a jeho okolí, zaujaly již několikrát odbornou veřejnost.⁶² Pozitivní společenský ohlas, který se tímto způsobem žákům i jejich pedagogům dostává, není zanedbatelný. Mnohdy představuje jedinou formální odměnu za hodiny dobrovolné, společensky však nadmíru prospěšné práce. A jak dokládá například projekt *Tragická místa paměti jednoho regionu*, může to být práce vskutku průkopnická, na kterou si ostatní, ať už z důvodů personálních, ekonomických, politických nebo jiných, netroufají nebo nedovedou najít čas.

Cílem projektu *Tragická místa paměti jednoho regionu*, do kterého se zapojilo více než osm desítek žáků ze čtyř gymnázií v Ústeckém kraji (Ústí nad Labem, Chomutov, Kadaň, Louny), bylo zmapovat místa spojená

⁵⁹ Viz: *Očima pamětníků – Choceň za 2. světové války* [online] Regiovox: Vysokomýtská internetová televize, [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: http://regiovox.cz/itv/project.php?video=K8_yxCJLSSo.

⁶⁰ Martina KRŠKOVÁ, *Ohlédnutí za výstavou „Choceň za 2. světové války“* [online] 22. června 2013, [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.zschocen.cz/projekty/528-ohlédnutí-za-vystavou-choceň-za-2-svetove-valky>.

⁶¹ Podrobněji viz: výsledkové listiny VI. a VII. ročníku Festivalu vědy a techniky, kategorie Junior, in: *Archiv – minulé ročníky FVTP a další akce* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.fvtp.cz/?q=node/11>. Dílčí části projektu *Choceň za 2. světové války* získaly v rámci festivalu také ceny děkanů Pedagogické a Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Viz: Martina KRŠKOVÁ, *Projekt „Choceň za 2. světové války“ – úspěch na festivalu vědy a techniky*, Choceňský zpravodaj 5, 2013, s. 17.

⁶² Výstava žákovských prací, které vznikly v rámci projektu *Mezi pražci mladějovské úzkokolejky*, se uskutečnila např. v roce 2010 v Galerii T Univerzity Hradec Králové a o rok později na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Blíže viz: *Spolupráce se Základní školou Kostelní náměstí z Moravské Třebové* [online], Průmyslové muzeum Mladějov a Mladějovská průmyslová dráha 2010, [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.mladejov.cz/fotogalerie-2010-6-zakladni-skola>; *Hledání skryté krásy*, [online] 23. března 2011, [citováno dne: 2. února 2014]. Dostupné z: <http://www.historickedictvi.com/?p=1362>.

s tragickými událostmi let 1938–1945, jež se nacházejí v blízkosti domovů či škol zúčastněných žáků.⁶³ Projekt, který iniciovalo občanské sdružení Collegium Bohemicum a organizačně zaštitilo občanské sdružení Antikomplex, garantovala po odborné stránce Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Z didaktického hlediska vycházel z konceptu tzv. místně zakotveného učení (anglicky place-based education), jehož východiska jsou v mnohém společná s výše nastíněnými domácími i zahraničními přístupy.⁶⁴ Na základě celoročního studia písemných a obrazových pramenů, včetně publikovaných vzpomínek, rozhovorů s pamětníky a terénních exkurzí, připravili žáci pod vedením svých pedagogů podklady pro česko-německého průvodce po řadě známých i méně známých lokalit v severních Čechách, kde se odehrály oficiální historiografii dlouho vytěšňované události moderních československých dějin.⁶⁵ Zároveň s knižní publikací byla připravena také putovní výstava, která od svého zahájení v roce 2010 dodnes oslovuje české i německé publikum.⁶⁶

⁶³ Podrobněji viz: Ondřej MATĚJKA (ed.), *Tragická místa paměti. Průvodce po historii jednoho regionu/Tragische Erinnerungsorte: Ein Führer durch die Geschichte einer Region 1938–1945*, Praha 2010.

⁶⁴ Díky místně zakotvenému učení si žáci vytvářejí k místu vztah, učí se mu rozumět a získávají dovednosti, které mohou uplatnit v rámci své občanské participace. Děje se tak nejčastěji prostřednictvím komunitních školních projektů. Z hlediska žáků slouží projekty k tomu, aby si děti a mladí lidé upevňovali občanské sebevědomí, jež je základem jejich ochoty i k dalšímu veřejnému angažmá. Zároveň také díky participaci na projektech přijímají odpovědnost za ochranu přírodních a kulturních zdrojů, veřejných statků i komunity jako takové – viz: Delia CLARK a kol., *Learning to Make Choices for the Future. Connecting Public Lands, School, and Communities through Place-based Learning and Civic Engagement* [online] The Center for Place-based Learning and Community Engagement, A Forest For Every Classroom, 2008, [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: http://promiseofplace.org/curriculum_and_planning/planning_tools. České doplněné vydání viz: Blažena HUŠKOVÁ a kol., *Učíme se dobře rozhodovat pro budoucnost. Budování vztahů mezi školami, obcemi a správci veřejných pozemků a prostor cestou místně zakotveného učení a zapojování občanů*, Liberec a Brno 2010.

⁶⁵ O. MATĚJKA (ed.), *Tragická místa paměti*.

⁶⁶ Výstava byla prezentována již na více než dvaceti místech včetně Prahy, Plzně, Drážďan, Augšpurku nebo Pasova. Aktuální přehled viz: *Termíny putovní výstavy „Tragická místa paměti“* [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: http://www.mistapameti.cz/clanek/78-terminy-putovni-vystavy-tragicka-mista-pameti-/sess_31a207add4af614061cc0d25fea7544c/.

Závěr

Uvedené příklady výchovně vzdělávacích projektů, jež byly v uplynulém desetiletí realizovány u nás i v zahraničí, ilustrují nejen metody, jak rozvíjet „výchovu pro kulturní dědictví“, ale také přínos, který tento komplexní didaktický přístup skýtá pro rozvoj kultury vůbec. Považujeme-li utváření společenské hodnoty kulturního dědictví za dynamický, historicky podmíněný proces, je zřejmé, že smysl a význam dědictví minulosti nelze jednou provždy odborně definovat a dalším generacím už jen „osvětlovat“ nebo „předávat“. Zejména v demokratické společnosti není otázka výběru a ochrany kulturních hodnot pouze záležitostí experty zaštitěné regulace, ale především předmětem veřejné diskuze a laické participace. Poslání správců kulturního dědictví proto spočívá stejnou měrou v ochraně dědictví minulosti jako v posilování odpovědnosti za dědictví, které vytváříme pro budoucnost.⁶⁷

Výše popsané příklady dokládají, že školní projekty mohou přispívat k výchově dobrovolníků, kteří se již v dětském věku přímo zapojují do činnosti paměťových institucí, ať už v rovině tvorby a prezentace sbírek, nebo péče o sbírkové předměty. Participace na výchovně vzdělávacích projektech umožňuje odborným institucím identifikovat a zpřístupňovat společensky důležitá a relevantní témata. Žáci a učitelé také nacházejí neotřelé způsoby, jak význam a činnost těchto pracovišť zviditelnit a popularizovat.⁶⁸ Jinými slovy, instituce formálního vzdělávání, ať už byly iniciátory, partnery, nebo nositeli výše dotčených projektů, umožnily svým žákům i vyučujícím, aby se spolu s odborníky podíleli nejen na uchování, ale také na utváření společenské hodnoty kulturního dědictví. I proto lze systematickou spolupráci paměťových a památkových institucí se světem formálního vzdělávání považovat za jednu z nejdůležitějších

⁶⁷ Viz např.: Graham FAIRCLOUGH, *New Heritage, an Introductory Essay – People, Landscape and Change*, in: *The Heritage Reader*, Graham Fairclough a kol. (eds.), Abington 2008, s. 297; Kate CLARK, *From Regulation to Participation: Cultural Heritage, Sustainable Development and Citizenship*, in: *Forward Planning: The Function of Cultural Heritage in a Changing Europe*, Strasbourg 2001, s. 103–112; dále také H. HAVLŮJOVÁ, *Kulturně historické dědictví, výchova a koncept udržitelnosti*, s. 12–16, 20–22.

⁶⁸ Srov. J. ŠTASTNÁ, *Místní společenství – komunita – jako výchozí kontext aktivit muzea*, s. 122–131.

cest, jak přispívat ke kultivaci veřejného zájmu v oblasti péče o kulturní dědictví.⁶⁹

Ještě účinněji však k demokratizaci péče o odkaz předků a k udržitelnosti hodnoty kulturního dědictví ve společnosti přispívají komunitní projekty, které vytvářejí příležitost pro rozvoj občanské spolupráce školy nejen s odbornými institucemi, ale také s dalšími zájmovými skupinami a jednotlivci.⁷⁰ Obvykle se ovšem jedná o natolik časově, personálně a organizačně náročné aktivity, že jsou autory, organizátory i účastníky chápány jako výjimečné události, které lze jen stěží opakovat.⁷¹ Podobně jako za časů Eduarda Štorcha nebo Vladimíra Holmana tak, zdá se, záleží i dnes jen na vytrvalosti a osobním nasazení zainteresovaných pedagogů, zda budou schopni a ochotni výsledky prvního projektu tvůrčím způsobem dále rozvíjet.⁷² Otázka, nakolik je „výchova pro kulturní dědictví“ i přes svou náročnost efektivní metodou, vedoucí (nejen) děti a mladé lidi ke sdílení kolektivní odpovědnosti za uchovávání krajiny a hmotného i nehmotného dědictví pro příští generace, zůstává tak i nadále otevřena.

⁶⁹ Srov. G. WATERFIELD (ed.), *Opening Doors*, s. 33n; Don HENSON – Peter STONE – Mike CORBISHLEY (eds.), *Education and the Historic Environment*, London 2004; M. CORBISHLEY, *Pinning Down the Past. Archaeology, Heritage and Education*; dále také Hana HAVLŮJOVÁ – Kateřina SLÁDKOVÁ, *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví jako platforma pro spolupráci škol a muzeí*, Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Supplementa 1 – Muzeum a škola, 2011, s. 16; H. HAVLŮJOVÁ, *Kulturně historické dědictví, výchova a koncept udržitelnosti*, s. 20–22.

⁷⁰ Viz např.: závěry mezinárodního symposia na toto téma in: D. FOLTÝN – H. HAVLŮJOVÁ (eds.), *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit*, s. 166–168.

⁷¹ K otázce opakovatelnosti, resp. udržitelnosti projektových počinů viz např.: Hana HAVLŮJOVÁ, *Silný hlas ticha aneb genius loci (v) paměti*, in: Josef Märc – Hana Lencová a kol., *Brána školního dějepisu otevřená. Možnosti výuky mimo školu*. Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae – Studia Historica Didactica 4, 2012, s. 150–151.

⁷² Vedle Martiny Krskové nebo Vlastimila Nováka zmíněných výše, můžeme jmenovat např. Františka Tichého z pražského Gymnázia Přírodní škola o.p.s. Původně celoškolní roční projekt věnovaný holokaustu, jehož byl F. Tichý iniciátorem a o jehož přesazích jsme na stránkách *Marginalia Historica* referovali již před třemi lety (viz: *Dvě připomínky Šoa*, *Marginalia Historica* 1, 2011, s. 151–153), se zatím rozběhl do nebyvalé šíře. Blíže viz: webová stránka *Terezínská štafeta*, které vývoj projektu dokumentují a zároveň sledují aktuální dění [online], [citováno dne: 2. 2. 2014]. Dostupné z: <http://terezinskastafeta.cz>.

Kulturní aktivity JUDr. Jaromíra Rašína

JUDr. Jaromír Rašín's Cultural Activity

Helena Chalupová

Abstrakt

Příspěvek pojednává o osobnosti finančníka JUDr. Jaromíra Rašína, synovce známého politika Aloise Rašína. Pozornost je věnována tomu, jak se Jaromír Rašín pokoušel realizovat v kulturní oblasti, a nastiňuje jednu z možností životního stylu podnikatele období tzv. první republiky v Československu.

Abstract

The paper deals with the moneyman JUDr. Jaromír Rašín, the nephew of a well-known politician Alois Rašín. The focus lies in his attempts of the fulfilment in the cultural sphere. Furthermore the article outlines one of the possibilities for a businessman's lifestyle in the so called First Republic in Czechoslovakia.

Klíčová slova

Jaromír Rašín – Viktor Rašín – Alois Rašín – Liběchov – stavitelství – umění – kultura – včelařství – bibliofilie – literatura – první republika

Keywords

Jaromír Rašín – Viktor Rašín – Alois Rašín – Liběchov – architecture – arts – culture – beekeeping – bibliophilism – literature – the First Czechoslovak Republic

Úvodem

Na osobu JUDr. Jaromíra Rašína, synovce politika Aloise Rašína, se průběhem času vesměs zapomnělo, ačkoliv se ve své době jednalo o veřejně známého člověka, který se občas projevoval i poněkud kontroverzně. Seriózní údaje o jeho životě jsou velmi zlomkovité, v dosud vydaných životopisech jeho strýce Aloise Rašína se o něm nenachází ani zmínka,

příčemž i výstavba komplexu budov, tzv. Rašínových objektů neboli Rašinek, které Jaromír Rašín realizoval v Liběchově, se dnes většinou mezi liběchovskými obyvateli připisuje právě jeho strýci. Jaromír Rašín se nicméně jeví jako pozoruhodná, všestranná osoba, které se však doposud historiografie nevěnovala. Následující text se v tomto směru pokouší o první shrnutí, přičemž v centru pozornosti stojí činnost JUDr. Jaromíra Rašína v kulturní oblasti, v níž se kromě finančních a podnikatelských aktivit pokoušel realizovat, a nastiňuje jednu z možností životního stylu podnikatele období tzv. první republiky v Československu.

Vzhledem k tomu, že v roce 1938 emigroval do Jugoslávie, kde roku 1951 zemřel, jeho pozůstalost, pokud vůbec existuje, se nenachází na území bývalého Československa, ale pravděpodobně kdesi v dnešním Chorvatsku. Rašínův život lze částečně rekonstruovat díky stručným zmínkám a článkům v prvorepublikových periodikách. V Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP) jsou v jednotlivých fondech osobností československého kulturního života uloženy dopisy zaslané Jaromírem Rašínem těmto lidem. Bohužel většinou nikoliv jejich odpovědi. Se stejným výsledkem dopadl průzkum fondů Aloise Rašína a Ladislava Rašína v Archivu Národního muzea (dále jen ANM). V případě Aloise Rašína jsou zajímavé nalezené materiály ohledně krátkodobého sporu, který roku 1922 vedl se Slovanskou pojišťovnou, jejímž ředitelem jeho synovec v té době byl. Hodnotný pramen představují fotografie, nacházející se v pozůstalosti bývalého liběchovského kronikáře Vladimíra Doubka, jejichž kopie vlastní jeho současný nástupce Ing. Josef Janáček. Především se jedná o nejrůznější momentky ze života Jaromíra Rašína. Hlavní část těchto snímků zachycuje Rašínův statek v Liběchově, tj. výše zmíněné Rašinky. Dalším pramenem vypovídajícím o této osobnosti, jsou knihy, které napsal a vesměs vlastním nákladem vydal. Během let 1927 až 1937 vyšlo celkem 23 spisů na různá témata s originální grafickou výzdobou významných prvorepublikových umělců. Podrobný záznam o Rašínově vile v Liběchově napsal pedagog Adolf Čondl.¹ Několik stručných sdělení o Jaromíru Rašínovi nalezneme v *Dějínách Liběchova* z pera Jana Kiliána.² Šťastnou shodou okolností se mi podařilo získat kontakt na pana Radoslava Benčiče, fotografa žijícího na ostrově Hvar, jehož rodiče se s Jaromírem

¹ Adolf ČONDL, *Liběchov a okolí*, Liběchov 1930, s. 18–21.

² Jan KILIÁN, *Dějiny Liběchova*, Liběchov 2011.

Rašínem stýkali v posledních letech jeho života, kdy Rašín bydlel právě na tomto ostrově, a Radoslav Benčič, tehdy chlapec, je se svou sestrou často doprovázel. Pan Benčič je tak jedním z posledních dnes žijících lidí, kteří Jaromíra Rašína osobně poznali. Své vzpomínky na něho autorce tohoto článku napsal v soukromé korespondenci a přiložil též několik fotografií, týkajících se Rašínova života na Hvaru.

Jaromír Rašín

Jeho otcem byl Viktor Rašín (31. srpna 1856 – 26. ledna 1921),³ syn starosty Nechanic Františka Rašína (1830–1903), člověka, který se z chudého živnostníka vypracoval na váženého měšťana této obce.⁴ Jaromírova matka Anna Drnková (3. prosince 1867 – 3. srpna 1916),⁵ dcera nechanického měšťana a obchodníka Antonína Drnka,⁶ pocházela ze stejné společenské vrstvy.⁷ Ve stručném rodinném výčtu nesmí chybět výše zmíněný Alois Rašín (18. října 1867 – 18. února 1923), pozdější významný československý politik a v současnosti de facto nejznámější osobnost Rašínovy rodiny, která zastihuje její ostatní členy. Alois se narodil jako předposlední z devíti dětí manželů Rašínových a poslední přeživší. S bratrem Viktorem je od sebe dělilo jedenáct let, nicméně po většinu života k sobě oba bratři měli vřelý vztah, který se změnil k horšímu teprve krátce před Viktorovou smrtí. Jejich rodiny se též často stýkaly – ve svých dopisech Alois švagrovou

³ Ve vydané literatuře, která zmiňuje Viktora Rašína (např. Heslo *Rašín Viktor*, in: Komenckého slovník naučný, Praha 1938, s. 362), nalezneme, že se Viktor narodil roku 1858, nicméně příslušná matrika narozených uvádí datum 31. srpna 1856, viz níže. Rok 1856 uvádí i pražská policejní konškrípce. Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámrsk), fond Sběrka matrik východočeského kraje 1587–1949, sign. 108-3633 matrika N 1846–1892, s. 135; Národní archiv (dále jen NA), fond Policejní ředitelství I, konškrípce, karta 499, folio 310; Datum úmrtí viz: *Národní listy* 26, 27. 1. 1921, s. 8.

⁴ Jana ŠETŘILOVÁ, *Alois Rašín. Dramatický život českého politika*, Praha 1997, s. 11.

⁵ Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), fond Sběrka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj (1573–1951), Matrika narozených (1881–1895), Žiželice 17, matrika narozených, s. 87; datum úmrtí viz: *Národní listy* 219, 9. 8. 1916, s. 6.

⁶ NA, f. Policejní ředitelství I, konškrípce, k. 499, folio 310.

⁷ Podrobná práce na téma lokálních elit Nechanic: Žaneta PÁSZTOROVÁ, *Dějiny správy města Nechanice, 1867–1938*, Pardubice 2009. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Pardubice.

Annou něžně nazývá Aninkou a neteří Jarmile říká Milča.⁸ K ranému mládí Jaromíra Rašína máme prozatím málo pramenů, nicméně alespoň rámcově je možné rekonstruovat prostředí, které jej formovalo.

Svatba Viktora Rašína a Anny Drnkové se konala 16. července roku 1890⁹ a jejich syn Jaromír, nejstarší dítě, se narodil 25. května 1891 v Žiželcích u Nového Bydžova, ve vesnici přibližně dvacet kilometrů od Kolína. Křest se konal 31. května v katolickém ritu a za kmotra malému Jaromírovi šel právě Alois Rašín, v této době ještě student práv.¹⁰ Někdy v intervalu příštích pěti let se Rašínovi přestěhovali do Brandýsa nad Labem, kde 6. ledna 1897 přišla na svět Jaromírova mladší sestra Jarmila.¹¹

Přestože Viktora Rašína *Komenského slovník naučný* označuje za významného českého národohospodáře a finančníka,¹² jeho cesty se původně ubíraly jiným směrem. Nejdříve totiž vystudoval učitelský ústav a svou kariéru započal jako nezámožný učitel. Pozdější štvavé články psané v rámci kampaně, která proti němu byla vedena, o něm dokonce posměšným tónem hovoří jako o podučiteli s platem 300 zlatých ročně.¹³ Viktor Rašín si ještě vedlejší příjem kromě vyučování na brandýské obecné škole musel zajišťovat například vyděláváním kůží.¹⁴ Vůči své situaci ale nezůstal pasivní a poměrně činnorodě se zasazoval o úpravu učitelských platů, dokonce se v této věci prý stal vůdcem českého učitelstva.¹⁵ Posléze v Brandýse nad Labem založil Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelské a Ústřední záložnu jednot učitelských, svého času hospodářsky významné organizace. Současně redigoval a vydával časopis *Český učitel*.¹⁶ Navzdory této chvályhodné činnosti však stále zůstal chudým kantorem a potřeba vydělávat více peněz posléze převážila nad ideály. Viktor Rašín

⁸ Alois RAŠÍN, *Listy z vězení*, Praha 1937, s. 36.

⁹ SOA Zámorsk, f. Sbírka matrik východočeského kraje 1587–1949, sign. 108-3633 matrika N 1846–1892, s. 119.

¹⁰ SOA Praha, fond Sbírka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj (1573–1951), Matrika narozených (1881–1895), Žiželice 17, matrika narozených.

¹¹ NA, f. Policejní ředitelství I, konskripce, k. 499, folio 310.

¹² Heslo *Rašín Viktor*, in: *Komenského slovník naučný*, Praha 1938, s. 362.

¹³ Např. *Rašínovská aféra v pojišťovně „Praha“*, *Nová doba* 7, 15. 1. 1912, s. 4.

¹⁴ *Nová doba* 6, 12. 1. 1912, s. 1.

¹⁵ Bohužel autor hesla v *Komenského slovníku naučném* nekonkretizuje, co si pod tím představuje.

¹⁶ Heslo *Rašín Viktor*, in: *Komenského slovník naučný*, Praha 1938, s. 362.

se, možná inspirován dosavadním životem, začal zajímat o pojišťovnictví a otázku finančního zabezpečení obecně. Někdy po roce 1898 se s rodinou přestěhoval z Brandýsa do Prahy a začal studovat pojistnou techniku. Další podrobnosti v tomto směru prozatím nejsou známe, nicméně někdejší chudý učitel Viktor Rašín svou profesní kariéru završil tím, že se roku 1908 stal generálním ředitelem pojišťovny Praha, tehdy velmi významného finančního podniku, jehož sídlo se nacházelo na Ferdinandově třídě čp. 10 (zhruba naproti Národnímu divadlu). V paláci pojišťovny Praha také měla Rašínova rodina byt.¹⁷

Raný život Jaromíra Rašína se tedy odehrával v této atmosféře. Mnoho podrobností ale o něm není známo. On sám se o jednu ze zásadních událostí svého dětství o mnoho let později podělil s čtenáři časopisu *Vitrinka*: roku 1898 navštívil jeho rodinu v Brandýse nad Labem Alois Rašín a malému Jaromírovi věnoval knihu *Robinson Crusoe* od Daniela Defoa. Na Jaromíra knížka po obsahové stránce nesmírně zapůsobila a po letech ji označil za počátek vlastní čtenářské a hlavně bibliofilské činnosti. V jeho knihovně vždy měla své přední místo a později si opatřil i některá další, a mnohem vzácnější vydání. Už jako chlapec byl patrně Jaromír sečtělé dítě. Kromě *Robinsona* na něho v této době zapůsobila *Bible*, kterou přečetl v deseti letech, ačkoliv později trochu litoval, že to nezvládl už jako sedmiletý, po vzoru Františka Palackého.¹⁸ Absolvoval Akademické gymnázium a roku 1910 začal studovat práva na Karlově univerzitě.¹⁹

Po slibném vzestupu však nastal nečekaný obrat, z kterého se Rašínova rodina dlouho vzpamatovávala. V roce 1911 začalo být počínání Viktora Rašína ve vedení pojišťovny Praha po upozornění několika znepokojených pojištěnců sledováno a Jaromírův otec se ocitl v podezření, že se coby ředitel Prahy dopustil různých nezákonných věcí, zejména protežování sobě nakloněných lidí a hlavně defraudace peněz, vyčítaly se mu nákladné „služební cesty“ a horentní příjmy. Koncem roku 1911 na něho bylo podáno

¹⁷ Michal NAVRÁTIL, *Almanach československých právníků*, Praha 1930, s. 542; *Rašínovská aťěra v pojišťovně „Praha“*, *Nová doba* 7, 15. 1. 1912, s. 4.

¹⁸ Jaromír RAŠÍN, *Jaromír Rašín o svém bibliofilství*, *Vitrinka na krásné knihy, vazby a jiné hezké věci* 2, 1929, s. 41–42.

¹⁹ Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), fond Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 38, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Matriky imatrikulovaných české Karlo-Ferdinandovy univerzity/Univerzity Karlovy R, Ř, rok 1910.

trestní oznámení hrabětem Vladimírem Zichy, čímž začalo jeho vyšetřování pro zločiny podvodu a zpronevěry.²⁰ Hlavní kampaň proti Viktoru Rašínovi probíhala na přelomu let 1911 a 1912 na stránkách Masarykova časopisu *Čas – ředitel pojišťovny Praha* například dostal posměšný šlechtický predikát „*Rašín z Nenechanic*“. V důsledku této kampaně musel Viktor Rašín svou funkci i podnik opustit, nicméně nikdy nebyl odsouzen a uvězněn. Celá aféra se ovšem dotkla rovněž jeho bratra Aloise, v této době již říšského poslance, který byl jedním z členů správní rady tohoto ústavu. „*Dynastie Rašínů dostává trhliny nezacelitelné,*“ radují se dobové noviny.²¹

Viktor Rašín na svou funkci rezignoval, dne 12. ledna tuto žádost schválila správní rada pojišťovny. Původně měl pobírat penzi vyměřenou dle výše platu.²² Avšak 14. ledna kvůli událostem v pojišťovně Praha svolala plzeňská pobočka Svazu českých asekuračníků veřejnou schůzi do Městanské besedy, kde se členové usnesli, že má být Viktor Rašín propuštěn bez nároku na penzi.²³

Bývalý ředitel proto sepsal svoji obhajobu doplněnou i o účetní bilance pojišťovny Praha a 22. ledna 1912 ji pod názvem *Moje odpověď* vlastním nákladem vydal.²⁴

Stranou neůstali ani Rašínovi blízcí. Viktor Rašín píše roztrpčeně: „*Celá kampaň novinářská od osobních i politických přátel mých zahájena, neušetřila ani moji ženu, ani děti, ani památku mého zemřelého otce, muže vysoce zasloužilého a i tu potřísnila jedovatou slinou pomluvy.*“²⁵ Například jeho manželka Anna zastávala čelní funkci v jednom plesovém výboru. V souvislosti s aférou v pojišťovně Praha byla však dost nevybíravě požádána, aby se této funkci vzdala.²⁶

Viktor Rašín posléze ústav kvůli podmínkám výpovědi žaloval. V tomto sporu Viktora zastupoval jeho bratr Alois a teprve po dvou letech, roku

²⁰ *Národní politika* 6, 7. 1. 1912, s. 7.

²¹ *Rašínovská aféra v pojišťovně „Praha“*, *Nová doba* 7, 15. 1. 1912, s. 4. Podrobnější materiály k celé věci včetně účetních bilancí pojišťovny Praha se nachází ve fondu Aloise Rašína, uloženém v Archivu Národního muzea (dále jen ANM), karton 1, i. č. 1117–1126.

²² *Národní politika* 12, 13. 1. 1912, s. 5.

²³ *Český denník* 15, 15. 1. 1912, s. 2; *Zemědělské listy* 8, 19. 1. 1912, s. 1.

²⁴ Viktor RAŠÍN, *Moje odpověď*, Praha 1912.

²⁵ *Tamtéž*, s. 14.

²⁶ *Rašínovská aféra v pojišťovně „Praha“*, *Nová doba* 7, 15. 1. 1912, s. 4.

1914, dosáhl od správní rady pojišťovny Praha uznání roční penze 7474 korun.²⁷

V době počátku aféry se také noviny poprvé podrobněji rozepsaly o Jaromíru Rašínovi se záměrem ještě více skandalizovat jeho otce. Devatenáctiletému posluchači druhého ročníku práv bylo vyčítáno například to, že má vlastního jezdeckého koně a štolbu, že jezdí po Praze ve fiakru a v automobilu s „*různými herečkami a baletkami*“, že má od tatínka měsíční apanáž 600 K a dluhy, které mimo to „*naseká*“, zaplatí maminka.²⁸ Vadilo také, že je „*více gigrla²⁹ nežli právník*“. „*Přišel nedávno do posluchárny prof. H., ač tam nikdy nechodí, přihnal se v jockeyjské čepici, ve vysokých botách s ostruhami a bičikem v ruce; byl však rázně upozorněn, že se asi zmýlil, poněvadž zde není maštal, nýbrž posluchárna, proto zas odešel.*“ V létě 1911 jej otec vzal na služební cestu po Moravě a Haliči, která prý měla formu několikadenního hovnění v Zakopaném pod Tatrami, přičemž Jaromír (tehdy posluchače prvního ročníku práv) pan ředitel označil za „*právního znalce*“ a fakturoval pro něho vedle cestovního také diety v hodnotě 50 korun denně.³⁰

Posoudit pravdivost těchto skutečností není lehké. Objevují se v článku, který si klade za cíl co nejvíce znemožnit a poškodit Viktora Rašína, a tudíž informace zveličuje. Nicméně některé epizodky vyhlíží jako celkem věrohodné výstřelky a provokování postpubertálního mladíka. Body ohledně nákladnějšího života zní také uvěřitelně v kontextu toho, že i v pozdějším životě si Jaromír Rašín hodně potrpěl na luxus, ačkoliv zálibu v baletkách a herečkách patrně dále nepěstoval. Každopádně práva Jaromír nadále studoval s výborným prospěchem, dokončení studií však oddálila první světová válka.³¹

²⁷ *Český denník* 126, 19. 5. 1914, s. 2.

²⁸ Momentálně není možné říct, jestli je tato informace pravdivá, nicméně srovnání pro zajímavost: Jaromírův bratranec Ladislav Rašín dostával kvůli asketické výchově svého otce Aloise coby univerzitní student 100 K měsíčně a pro uhrazení výdajů nad rámec této částky si musel přivydělávat např. překlady z francouzštiny. Viz Jan UHLÍŘ, *Národní demokrat Ladislav Rašín*, Historický obzor 11–12, 1998, s. 220.

²⁹ Hejsek, floutek.

³⁰ *Rašínovská aféra v pojišťovně „Praha“*, Nová doba 7, 15. 1. 1912, s. 4.

³¹ AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 38, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Matriky imatrikulovaných české Karlo-Ferdinandovy univerzity/Univerzity Karlovy R, Ř, rok 1915.

Po otcově odchodu z vedení pojišťovny se rodina přestěhovala na Smíchov, do Královské třídy čp. 34.³² Rašínovi v této době nezažívali právě lehké období, kromě finančních potíží se po začátku první světové války přidaly i osobní problémy – paní Rašínová trpěla jakousi těžkou nemocí, které posléze podlehla,³³ Jaromír Rašín roku 1915 musel narukovat.³⁴ Situace Viktora Rašina, který žil s umírající manželkou a dcerou, nebyla právě lehká, i bratr Alois ve vězení se nad ní lítostivě pozastavuje ve svém psaní z 8. března 1916: „*Je mi neobyčejně líto Aninky a jeho také. Nemá také žádné štěstí a jde z jednoho maléru do druhého. Nedal jsem ovšem nijak znáti, že Aninčina nemoc je nezhojitelná a smrtelná, naopak, pokud to vůbec dovedu, těšil jsem a bral věc na lehkou váhu.*“³⁵ Bohužel už 15. srpna stejného roku Alois Rašín píše: „*...dověděl jsem se o úmrtí Aninčině teprve dne 11. jako pověst, 12. od pí Červinkové jako o jistotě. Je pro ni ubožačku skutečně lépe, že to má odbyto, zkusila dost a k životu to nebylo. Ale Viktora chudáka stíhá jeden malér za druhým.*“³⁶ Jaromírova matka Anna Rašínová zemřela 3. srpna 1916.³⁷

Bližší informace o Jaromíru Rašínovi v době první světové války nejsou doposud známé. Pouze v jeho dopise bratranci Ladislavovi se nachází letmá zmínka o tom, že byl Rašín během války nezvěstný.³⁸

Studia práv završil koncem roku 1918.³⁹ Po rigorózu⁴⁰ se ještě zapsal na filozofickou fakultu, kde v letech 1919 a 1921 navštěvoval přednášky z psychologie, filosofie, dějin umění a etiky. Zajímavé je, že už v této době jej zaujala indologie – chodil totiž do seminářů a přednášek týkajících se

³² Pozdější ulice Zborovská. V tomto bytě Jaromír Rašín posléze bydlel se svou manželkou Kristinou, i po smrti rodičů a provdání své sestry, až do svého odchodu z Československa v roce 1938.

³³ A. Rašín, *Listy z vězení*, s. 110.

³⁴ AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 38, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Matriky imatrikulovaných české Karlo-Ferdinandovy univerzity/Univerzity Karlovy R, Ř, rok 1915.

³⁵ A. Rašín, *Listy z vězení*, s. 109–110.

³⁶ *Tamtéž*, s. 195.

³⁷ *Národní listy* 219, 9. 8. 1916.

³⁸ ANM, fond Ladislav Rašín, k. 3, i. č. 68, Jaromír Rašín Ladislavu Rašínovi 20. 7. 1928.

³⁹ AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 38, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Matriky imatrikulovaných české Karlo-Ferdinandovy univerzity/Univerzity Karlovy R, Ř, rok 1918.

⁴⁰ AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 4, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy univerzity/Univerzity Karlovy IV. (1917–1921), s. 1694.

staroindické literatury a jazyka u profesora Vincence Lesného.⁴¹ Studia na filozofické fakultě Jaromír Rašín nedokončil, patrně kvůli úmrtí svého otce.

Mezitím totiž Viktor Rašín přestal „jít z maléru do maléru“ a odhodlal se k poslednímu velkému činu svého života – krátce po převratu (tj. vzniku Československé republiky) založil akciovou společnost, jíž byla Slovanská pojišťovna a záložna. Skandál starý osm let tomu evidentně nebránil. Slovanská pojišťovna, tento v příštích téměř dvaceti letech významný československý finanční podnik, sídlila na Václavském náměstí čp. 66⁴² a Viktor Rašín po dva roky působil jako člen její správní rady a generální ředitel. Avšak právě vznik tohoto ústavu, v názvu sice slovanského, nicméně založeného na německém kapitálu,⁴³ zapříčinil roztržku mezi Viktorem Rašínem a jeho bratrem Aloisem, který s celkovou koncepcí nového podniku nesouhlasil. Spor mezi bratry netrval dlouho, protože Viktor Rašín 26. ledna 1921 náhle zemřel.⁴⁴ Nicméně Alois očividnou antipatii přenesl na Jaromíra, který se po otcově smrti ujal řízení tohoto ústavu.

Někdy mezi lety 1919 a 1921 se Jaromír Rašín oženil s MUDr. Kristinou Kůtovou,⁴⁵ která od roku 1921 do května 1936 pracovala jako ústavní lékařka ve firmě svého manžela.⁴⁶ Následujících patnáct let Rašín pobíral plat v hodnotě 600 tisíc korun ročně, přičemž pojišťovna měla akciový

⁴¹ AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 38, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Matriky imatrikulovaných české Karlo-Ferdinandovy univerzity/Univerzity Karlovy R, Ř, 1919–1921.

⁴² *10 let československého pojištnictví. Dr. Jaromír Rašín: O životním pojištění, Národní listy* 213, 8. 8. 1928, s. 3 (příloha).

⁴³ Většinu jejích akcií totiž vlastnila mnichovská pojišťovna Fénix. Viz Stenoprotokol 51. schůze Poslanecké sněmovny, 9. června 1936, [online], [citováno dne: 11. 9. 2012]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/051schuz/so51002.htm>.

⁴⁴ *Národní listy* 26, 27. 1. 1921, s. 8.

⁴⁵ Přesné datum sňatku dosud není známo. V letním semestru 1919 Kristina navštívila na filozofické fakultě stejné přednášky jako Jaromír Rašín (jediný semestr, který na této fakultě odchodila, do dalších přednášek se zapsala až roku 1926), přičemž fakultní matrika ji stále uvádí jako Kristinu Kůtovou. Na úmrtním oznámení Viktora Rašína z ledna 1921 už figuruje jako rodinný příslušník. Dále viz: AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 31, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Matriky imatrikulovaných české Karlo-Ferdinandovy univerzity/Univerzity Karlovy K, rok 1919, s. 357; a *Národní listy* 26, 27. 1. 1921, s. 8.

⁴⁶ Heslo *Rašínová Kristina*, in: Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, II. díl, Praha 1993, s. 254.

kapitál 4 miliony. Z 10 tisíc akcií Slovanské pojišťovny celkem 8 tisíc vlastnila německá pojišťovna Fénix. Ve třicátých letech účast Fénixu přebrala říšskoněmecká pojišťovna Mnichovská zajišťovací a v této souvislosti byl Rašín obviňován, že financuje Hitlerovo zbrojení. Případ Fénixu a jeho účetnictví byly i na programu jednání Poslanecké sněmovny dne 9. června 1936.⁴⁷

Zajímavou okolností je to, že již v počátcích své kariéry byl Jaromír Rašín zaměňován se strýcem Aloisem. Ve fondu Aloise Rašína se nachází korespondence mezi ním a prokuristou Slovanské pojišťovny Dvořákem ze srpna roku 1922, v níž dal Rašín razantně najevo nesouhlas s existencí Slovanské pojišťovny založené na německém kapitálu. Korespondenci vyvolal Alois Rašín, když se dozvěděl, že pojišťovací agenti Slovanské pojišťovny měli údajně namlouvat svým potenciálním klientům, že on sám, Alois Rašín, je ředitelem tohoto ústavu. Rašín požadoval nápravu a kategoricky odmítal být se Slovanskou pojišťovnou spojován, vyhrožoval i žalobou. Prokurista celkem věrohodně, byť opatrně, namítl, že podobné věci nejsou v zájmu vedení ústavu, poněvadž pan ministr financí je kvůli svým nepopulárním reformám u značného počtu československého obyvatelstva velice neoblíben, tudíž reklama spojená se jménem Aloise Rašína by pro firmu měla spíše negativní dopad. K soudní žalobě nakonec spor nedospěl.⁴⁸

Záměna se strýcem se však Jaromíru Rašínovi již zanedlouho málem stala osudnou. Dobové noviny zaznamenaly zajímavou epizodu – vrah Aloise Rašína, Josef Šoupal, se v prosinci 1922 pokoušel dostat do Slovanské pojišťovny a předstíral, že zde shání zaměstnání. Dne 11. prosince žádal, aby si směl promluvit s generálním ředitelem, kterého považoval za ministra financí. Schůzka se ale nekonala, Šoupal se posléze dozvěděl, že generální ředitel Slovanské pojišťovny a ministr financí Rašín není jedna a ta samá osoba, takže správného člověka vyhledal až později.⁴⁹ Šťastnou shodou okolností tak Jaromír Rašín nebyl zastřelen místo svého strýce.

⁴⁷ Stenoprotokol 51. schůze Poslanecké sněmovny, 9. června 1936, [online], [citováno dne: 11. 9. 2012]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/051schuz/s051002.htm>.

⁴⁸ ANM, f. Alois Rašín, k. 1, i. č. 62.

⁴⁹ *Vrah dra Rašína před soudem. Šoupal odsouzen na 18 let*, Nová doba 182, 5. 7. 1923, s. 1–2.

Roku 1933 začal stavět vilu ve čtvrti Majerovica na ostrově Hvar – roku 1935 již stál dům, ve kterém žily hospodyně spolu s Rašínovou sekretářkou, o rok později byla dokončena hlavní budova, kde později bydlel on sám. Jednalo se o čtyřposchodový funkcionalistický dům se dvěma terasami. Našli bychom zde například prosklený pokoj, kde Rašín pečoval o sbírku exotických kaktusů. K vile přiléhala velká zahrada s morušovými stromy a miniaturními umělými rybníky, ve kterých kromě ryb plavaly i želvy. Kromě toho Rašín v Jugoslávii vlastnil vilu u Bohinjského jezera (dnešní Slovinsko) a továrnu na zápalky poblíž města Osijek.⁵⁰

Slovanská pojišťovna představovala hlavní zdroj peněz, jimiž Jaromír Rašín financoval své kulturní aktivity, kterým se příspěvek dále věnuje.

Zlom v jeho životě představoval rok 1938. V předchozích letech Jaromír Rašín aktivně podporoval české vlastenectví, zejména v Liběchově.⁵¹ Pravděpodobně proto po mnichovské dohodě emigroval do Jugoslávie, přičemž jeho manželka jej z neznámého důvodu nenásledovala a zůstala v Československu. Jaromír Rašín zemřel 10. listopadu 1951 na Hvaru.⁵² Kristina Rašínová působila jako lékařka v OÚNZ⁵³ v Praze 5, posléze v Praze 6. Manželka o mnoho let přežila, zemřela 22. ledna 1969 v Praze.⁵⁴

Jaromír Rašín stavitelem

Jednou z nejočividnějších hmatatelných věcí, jež se po Jaromíru Rašínovi v Československu dochovala, jsou Rašínovy objekty, tzv. Rašínky, postavené ve slohu art deco, které se nacházejí v Liběchově.

Obec Liběchov (v době Jaromíra Rašína ještě nebyl městem), odedávna

⁵⁰ Joško KOVAČIĆ, *Gradnje i pregradnje kuća u Hvaru od 1813. do 1948. godine*, in: Građa i prilogi za povijest Dalmacije 19, Split 2003, s. 203; Osobní archiv autorky, Radoslav BENČIĆ autorce 8. 8. 2014.

⁵¹ J. KILIÁN, *Dějiny Liběchova*, s. 157; Prokop TOMAN ml., *Rašínova knihovna v Liběchově*, Venkov 153, 7. 5. 1929, s. 7; Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Mělník, fond Archiv města Liběchov, Protokoly městské rady a zastupitelstva, kniha 5, s. 42–46.

⁵² J. KOVAČIĆ, *Gradnje i pregradnje kuća u Hvaru od 1813. do 1948. godine*, s. 203.

⁵³ Okresní ústav národního zdraví, tj. instituce zabývající se poskytováním zdravotní péče.

⁵⁴ Heslo *Rašínová Kristina*, in: Biografický slovník pražské lékařské fakulty, s. 254.

oblíbená turisty pro svou blízkost ke Kokořínskému dolu, představovala vynikající prostor pro rekreaci. Zároveň se jednalo o místo známé jako „hráz na Labi“ s relativně vyrovnaným počtem německého a českého obyvatelstva – dále na sever od něj už převažovalo obyvatelstvo německé.⁵⁵

Jaromír Rašín roku 1923 zakoupil ve čtvrti, do té doby Němci zvané Elend, na okraji Liběchova při rumburské silnici selskou usedlost, k níž po čase od zámeckého velkostatku přikoupil několik pozemků v sousedství. Celková plocha areálu byla později vyčíslena na 17 194 m², z toho zastavěno 2 088 m². Zde nechal Rašín nejdříve postavit vilu a v příštích šesti letech další budovy, což jej stálo zhruba 2 miliony korun.

Výsledný nepřehlédnutelný komplex,⁵⁶ označovaný už ve dvacátých letech za chloubu Liběchova, budí i dnes úžas. Celému areálu dominuje věž, v jejíž části se nacházela část Rašínovy proslulé knihovny, která přiléhá k vile. Samotná vila měla přepychově zařízené interiéry. Rašínky dále tvoří včelín, hospodářská stavení s byty pro obsluhující personál, drůbežárna, luxusní stáje, jízdárna a park s hrobkou, v níž si přál být Jaromír Rašín pochován, což se mu však nikdy nesplnilo.

Z dostupných obrazových materiálů, vesměs starých pohlednic vydaných mezi lety 1900 až přibližně 1930, se dá sledovat postupný vývoj stavby Rašínky. Nejvíce vykoupených parcel bylo původně ornou půdou. První postavenou částí se staly konírny a gloriety s kruhovou koňskou promenádou, poté vyrostly další budovy a nakonec čtyřposchodová kamenná věž.

Rašínky jsou dnes nádhernou ukázkou liběchovské prvorepublikové architektury. Kromě toho se v jejich sousedství nacházejí další architektonicky pozoruhodné objekty. Jednak secesní vila Josefa Janouška, podnikatele v oblasti aromatických látek, vystavěná roku 1909, jednak tzv. Moučková vila továrníka Ing. Jaroslava Moučky z roku 1924, stejně jako Rašínky postavená ve slohu art deco. Je zajímavé, že díky těmto jmenovaným budovám se někdejší čtvrť Elend zhruba od počátku třicátých let 20. století přibližně do roku 1948 nazývala Millionenviertel, tj. Milionářská nebo Milionová čtvrť.⁵⁷

⁵⁵ J. KILIÁN, *Dějiny Liběchova*, s. 151–158.

⁵⁶ Dr. Václav Šmejkal hovoří o „Rašínově zámku v Liběchově“. LA PNP, fond Spolek českých bibliofilů, Kronika Spolku českých bibliofilů, I. díl, 1908–1933, s. 175, (nezinventarizovaný fond).

⁵⁷ A. ČONDL, *Liběchov a okolí*, s. 16–21.

Jaromír Rašín sběratelem knih

Svým obsahem, kvantitou i uspořádáním byla Rašínova knihovna v době první republiky jednou z největších soukromých českých knihoven a kulturně založený člověk může jen litovat toho, že dlouho nepřežila svého budovatele a nedochovala se jako celek.

Její podobu lze pro představu načrtnout díky pěti zdrojům. Zevrubně ji popsal samotný Jaromír Rašín, česky v časopise *Vitrinka*⁵⁸ a německy v časopise *Prager Presse*.⁵⁹ Knihovnu navštívil také Prokop Toman ml. a podrobněji se o své návštěvě rozepsal v kulturním okénku časopisu *Venkov*.⁶⁰ Další zdroj informací představuje publikace *Liběchov a okolí* z roku 1930, jejímž autorem je Adolf Čondl, tehdejší ředitel místní měšťanské školy.⁶¹ Posledním zdrojem jsou fotografie knihovny, nacházející se v pozůstalosti liběchovského kronikáře Vladimíra Doubka (viz příloha). Tyto prameny popisují Rašínovu knihovnu tak, jak vypadala na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století. Samozřejmě ji v následujících letech majitel dále rozšiřoval – v době svého vrcholu obsahovala celkem 25 tisíc knih, uložených ve speciálně zhotovených dubových policích a skříních.

Knihovna se nacházela ve dvouposchodové budově s přilehlou věží, v níž nechal Rašín speciálně upravit šestnáct normálních místností, které se posléze spojily ve větší sály. S hlavní budovou sousedila menší příruční knihovna s archivem. Nejstarší české tisky měl Rašín uložené u sebe v obytné vile. Na dochovaných fotografiích můžeme pozorovat umělecky zdobené interiéry jednotlivých knihovnických sálů, které netvořily jenom police s jednotlivými knihami, ale i komfortně vyhlížející nábytek, sošky, porcelán a obrazy, mistrovské originály i kopie vzácných děl. Kromě toho okna do knihovny s různobarevnými skly zasazenými do olova a malbami pro Rašína navrhli a vytvořili Cyril Bouda a Josef Kaplický. Čtenář tedy mohl nad knihami rozjímat v příjemném a intimním prostředí.⁶² Celkově měla výzdoba sálů odpovídat povaze knih, které v nich byly uloženy.

⁵⁸ Jaromír RAŠÍN, *Jaromír Rašín o svém bibliofilství*, *Vitrinka* na krásné knihy, vazby a jiné hezké věci 2, 1929, s. 39–43.

⁵⁹ *Eine Kulturleistung privater Initiative. Der Bibliothek des Generaldirektors Dr. J. Rašín in Liběchov. Eine Unterredung mit dem Sammler*, *Prager Presse* XII, 10. 5. 1932, s. 5.

⁶⁰ P. TOMAN ml., *Rašínova knihovna v Liběchově*, *Venkov* 153, 7. 5. 1929, s. 7–8.

⁶¹ A. ČONDL, *Liběchov a okolí*, s. 18–20.

⁶² Rašínův ideál trávení času v knihovně zobrazuje dřevoryt Cyrila Boudy ilustrující Rašínův spis *O knihách a o lidech* z roku 1929. Ilustrace zachycuje čtenáře v knihovně, který odložil rozečtenou knihu na stůl a přemýšlí o jejím obsahu hledě na antikizující bustu.

Rašín knihovnu rozdělil do následujících oddílů: náboženská literatura, filosofie, literární dějepis a dějezpyt, dějezpyt řeči a slovníky, právní věda, medicína, přírodní vědy (literatura o včelařství tvořila samostatný oddíl), bibliofilie, krásná literatura, poezie, antika, Orient (v tomto směru další samostatný oddíl představovala indická literatura), dále pak zeměpisná tematika, literatura o výtvarném umění, o hudbě, díla řeckých a římských klasiků, stará česká literatura a díla autorů českého národního obrození. Rašínova koncepce knihovny se tedy nechtěla omezovat na nějakou epochu, téma či jazyk. Kromě toho Rašín dbal, aby každá kniha obsahovala pokud možno vlastní podpis svého autora.

Jak je zmíněno v úvodu, Jaromír Rašín tuto obdivuhodnou sbírku de facto začal dávat dohromady už ve svých sedmi letech – knížka *Robinson Crusoe*, zkráceně upravená pro děti, již dostal darem od strýce Aloise, pro něho vždy zůstala číslem jedna. Rašín později sbíral i další vydání – například tři svazky francouzského vydání s kolorovanými dřevoryty Pierra Falké, ruské vydání s Grandvilleovými rytinami, německé vydání z roku 1837 (též vyzdobené rytinami), anglické dvoudílné vydání z roku 1790 s Medlandovými rytinami, německé bibliofilské vydání se Seewaldovými kresbami, jiné německé vydání s kamenotisky Richarda Janthura a v neposlední řadě vzácné české Kuncičovo⁶³ vydání Vyskočilova překladu s ilustracemi Vratislava Hugo Brunnera, které vyšlo v pouhých devíti výtiscích. Tato robinsonovská sbírka tvořila jádro Rašínovy knihovny.

Kromě Robinsona si Rašín oblíbil Cervantesova *Dona Quijota*. Základem quijotovské sbírky bylo Kobrovo vydání překladu J. B. Pichla, ilustrované Quidem Mánesem. Dále se mu podařilo získat i jiná vydání s kresbami Mánesa a Karla Purkyně, překlad A. Pikharta s úvodní studií Jaroslava Vrchlického a překlad H. Kosterky, opět s reprodukcemi Mánesových a Purkyněho kreseb. Rašín se ale podle svého zvyku nespokojil jen s českými překlady a sbíral i cizojazyčná vydání Cervantese. V jeho knihovně tedy bylo možno nalézt i španělské vydání s akvarely Gustava Doré, německé vydání s rytinami Daniela Chodowieckiho a čtyřdílné vydání s kolorovanými dřevoryty Gustava Bofa.

Odborníci oceňovali zejména Rašínovu sbírku bohemik. Mezi nimi

⁶³ Knihkupec a nakladatel Ladislav Kuncič (1890–1974).

se nacházely staročeské Bible, například *bible Pražská* z roku 1488, pět Melantrichových *Biblí*, všechna vydání *Kralických biblí*, i Blahoslavův *Nový zákon* z roku 1564, *Bible norimberská* a také *Svatováclavská bible*, dokonce prý s vlastnoručním podpisem Antonína Koniáše. Knihovna obsahovala i jakousi kolekci českých postil, končících *Postilou* Václava Beneše Třebízkého. Prokop Toman ve své zprávě také upozorňuje na neporušený výtisk prvního vydání *Postily evangelické* od Martina Filadelfa Zámorského, nejvýznamnější české postily, vydané roku 1592. Perlou mezi Rašínovými bohemiky však podle Tomana byla rukopisná *husitská Bible* z poloviny 15. století. Jedna z překrásných iniciál v knize totiž znázorňovala mistra Jana Husa na hranici, a představovala tak jedno z nejstarších Husových vyobrazení. Roku 1927 Rašín tuto *Bibli* vydražil v aukci u antikváře Karla Zinka⁶⁴ za cenu téměř 20 tisíc korun,⁶⁵ nicméně její hodnota byla pochopitelně mnohem vyšší.

Husitské knihy patrně Rašina velmi zajímaly. Kromě výše zmíněných spisů vlastnil první vydání *Postilly* mistra Jana Husa, dále pak spis *Ioannis Hus et Hieronymi Pragensis Confessorum Christi Historia et Monumenta* a *Historiae Hussitarum libri duodecima* z roku 1549.

Oddíl náboženské literatury mimo neurčité množství žaltářů a kancionálů obsahoval i kompletní vydání hagiografických textů *Acta sanctorum*, čili celkem 66 objemných foliantů – jen málokterá evropská knihovna toto dílo vlastnila v úplnosti.

V oddělení bibliofilie bylo možno nalézt všechny soudobé bibliofilské edice, ať už české (například *Moderní Revue*), francouzské, německé, anglické, či ruské.

Oddíl ruských autorů sám o sobě představoval největší soukromou sbírku veškerých předválečných ruských beletristických, básnických i vědeckých spisů v Evropě.

Asi nejrozsáhlejší sekci představovala orientální literatura. Byl zde napří-

⁶⁴ Karel Zink (1889–1975), knihkupec, nakladatel, antikvář. V letech 1939–1942 a 1964–1966 předseda Spolku českých bibliofilů. Viz: *Spolek českých bibliofilů: krásné tisky ve vztahu k české knižní kultuře: 1908–2008*, Praha 2008, s. 150.

⁶⁵ Tato kniha pocházela z Clam-Martincovy smečenské knihovny. Karel Zink uvádí částku 18 875 Kč, Adolf Čondl zase 17 800 Kč. *Antikvář Karel Zink o sobě*, in: *Rozpravy Aventina* 22, 1931/1932, s. 178–179; A. ČONDL, *Liběchov a okolí*, s. 20.

klad *Talmud*, různá vydání Buddhových řečí, *Koránu* a dokonce i původní sanskrtské vydání eposu *Mahabhárata*, které Rašínovi přivezl z Indie jeho přítel, proslulý český indolog Vincenc Lesný.

V literárním dějepise a dějezpytu bychom našli spisy Josefa Dobrovského, Josefa Jungmanna, Hermenegilda Jirečka, Jaroslava Vlčka, Jana Jakubce, Jana Gebauera a dalších.

Prokop Toman dále vyzdvihuje Rašínovu filosofickou knihovnu, v níž jsou všemi svými díly zastoupeni Schopenhauer, Kant, Nietzsche, Descartes, Hegel, Pascal, Voltaire, Rousseau a mnozí další. Ve zvláštním oddělení filosofické knihovny se nacházela díla českých myslitelů, tedy zejména náboženských reformátorů Jana Husa, Tomáše Štítného, Petra Chelčického, Jana Amose Komenského a T. G. Masaryka.

Toman také věnoval pozornost velkolepé sérii slovníků, která chronologicky začínala slovníkem Daniela Adama z Veleslavína z roku 1584. Dále pak rozsáhlé knihovně věnované ruské literatuře, v níž byli sebranými spisy (v originále i v překladech) zastoupeni veškerí ruští autoři – beletristé, básníci i vědci. Svě místo zde měla i sbírka knih s erotickou tematikou, obsahující vydání (francouzská, německá a italská) *Dekameronu*, *Heptameronu*, Casanovy, Balzaca a renesančních i moderních italských novelistů.

Rašín získával knihy různými způsoby. Většinu ze svých bohemik zakoupil v antikvariátech na cestách po Německu, Francii a Itálii. Doma v Československu se jeho vášeň pro knihy stala proslulou, takže ho celkem pravidelně oslovovali nejrůznější lidé s nabídkami knih k prodeji. Jiné zase dostal darem přímo od spisovatele či nakladatele. V neposlední řadě Rašín často navštěvoval aukce antikváře Karla Zinka, kde kromě výše zmíněné *Bible* vydražil například knihu Arna Sánky⁶⁶ *Chvála Arthura Nováka*⁶⁷ s dřevoryty Karla Janského, která byla údajně vázaná v pravé lidské kůži.

Se svou knihovnou se Jaromír Rašín nikdy netajil a ta se také mnoho let těšila oblibě a zájmu veřejnosti. Přijížděli si ji prohlédnout jednotlivci,

⁶⁶ Arno Sánka (1892–1966), vydavatel bibliofilských tisků a jejich bibliograf (napsal jejich soupis do roku 1945). V letech 1960–1963 předseda Spolku českých bibliofilů. Viz: *Spolek českých bibliofilů: krásné tisky ve vztahu k české knižní kultuře: 1908–2008*, Praha 2008, s. 67.

⁶⁷ Arthur Novák (1876–1957), úředník Zemského úřadu v Praze, redaktor časopisů *Hollar* a *Vitrinka*, výtvarný kritik. Viz: *Spolek českých bibliofilů: krásné tisky ve vztahu k české knižní kultuře: 1908–2008*, Praha 2008, s. 67.

ovšem zájezdy do Liběchova pořádaly i korporace. Pokud to bylo možné, provádlél zájemce knihovnou její majitel osobně. Například členy Spolku československých knihovníků na závěr svého fundovaného výkladu obdaroval výtiskem své knížky *Buddhovy vyjíždky* s vlastnoručním podpisem, svými exlibris a několika snímky z interiéru knihovny na památku.⁶⁸ Fotografie z knihovny Rašín s oblibou posílal svým přátelům, například v dopise básníku Jakubu Demlovi přiložil tento obrázek jako dík za zaslání publikací, jež mu básník daroval, s poznamenáním, aby si Deml prohlédl, v jaké společnosti se jeho knihy budou nacházet.⁶⁹ Fotografie Rašín také často uveřejňoval v novinách. Kromě výše uvedených periodik referenci o knihovně poslal například i do francouzských novin.⁷⁰ A není vyloučeno, že i do anglických a jiných, protože knihovnu si kromě domácích návštěvníků přijížděli prohlédnout i hosté z Británie, Francie a Německa, podle Prokopa Tomana samá vynikající a zvučná jména známá v literatuře, umění a veřejném životě. Nejslavnějšího návštěvníka Jaromír Rašín přivítal 13. října 1926. Byl jím slavný indický básník Rabíndranáth Thákur, který si knihovnu přijel prohlédnout v doprovodu Vincence Lesného a spisovatele Karla Čapka. Thákur také obdivoval nově postavený včelín.⁷¹

Jaromír Rašín sběratelem umění

Stručnou zmínku, která prezentuje Jaromíra Rašína i jako milovníka výtvarného umění, je možno nalézt opět ve stati Prokopa Tomana. Toho při prohlídce knihovny zvláště zaujal velký obraz Beneše Knüpfera *Požár lesa a Probuzení jara* Aloise Kalvody. V knihovně se dále nacházelo pět dekorativních kopií Petra Paula Rubense z Louvru (například obraz *Ukřižování* je patrný na fotografii z interiéru knihovnických sálů). Návštěvník si dále mohl prohlížet díla předních českých mistrů, hlavně představitelů romantismu a realismu 19. a počátku 20. století, tj. Václava Brožíka, Maxmiliána Pirnera, Julia Mařáka, Jakuba Obrovského, Jaroslava Panušky, Oldřicha Blažička,

⁶⁸ *Časopis československých knihovníků* 4, 1928, s. 262–263.

⁶⁹ LA PNP, fond Jakub Deml, i. č. 21/B/16, Jaromír Rašín Jakubu Demlovi 12. 11. 1926.

⁷⁰ *O knihovně dr. Jaromíra Rašína*, Národní večerník 144, 25. 5. 1932, s. 2.

⁷¹ Lucie VEČEŘOVÁ, *Rabíndranáth Thákur a Československo*, Praha 2012. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, s. 23.

Antonína Slavíčka, Václava Radimského, Josefa Loukoty. Bohužel v této pasáži Toman nezmiňuje konkrétní díla. Sbírkou obrazů doplňovala sbírka porcelánu a českého skla.⁷²

Jaromír Rašín včelařem

Další zajímavou stavbou Rašínek je pozoruhodný včelín, vystavěný ve stylu art deco. Moderně zařízená a na vědeckém základě postavená stavba, nacházející se v zahradě, budila již v době svého vzniku úžas, hovořilo se dokonce o tzv. Paláci sedmi milionů (včel). Jaromír Rašín ji nechal vystavět roku 1926, když mu jeho dosavadní včelín, do něhož se vešlo pouhých šedesát úlů, přestal stačit. Budovu vyprojektoval a postavil architekt František Tomiško. Rašín dále nechal včelín podivuhodným způsobem vyzdobit soulpturami sochaře Josefa Jiříkovského, v interiéru se nacházely ručně malované fresky od akademického malíře Jaroslava Míška.⁷³ Zakládání včelínu se také účastnil proslulý včelařský odborník P. Ivan Kitzberger z Nebušic u Prahy.

Jednoposchodový železobetonový včelín je 26 metrů dlouhý a ve střední kupoli, rozdělující včelín na dva díly, osm metrů vysoký. Kupoli zvenku zdobil pás s nápisem: „*Děti slunce.*“⁷⁴

Včelstva byla uspořádána ve třech řadách nad sebou. Budova pojala 150 včelstev a dohromady celkem 7 milionů včel, česky, kraňky a vlašky.⁷⁵ Úly byly nasvícené zezadu a shora, takže světlo dopadalo přímo na plástve.

Kromě toho se uvnitř nacházely dvě moderně zařízené laboratoře, v nichž Rašínova manželka Kristina na odborné úrovni zkoumala fyziologii a anatomii těchto živočichů. Mimo jiné se také věnovala plemennému chovu včelích matek podle švýcarského vzoru, studovala dědičnost a jejich šlechtění.⁷⁶

⁷² P. TOMAN ml., *Rašínova knihovna v Liběchově*, Venkov 153, 7. 5. 1929, s. 7.

⁷³ V dnešní době podobná stavba vzbuzuje údiv, nicméně za časů Jaromíra Rašína bylo zdobení včelínů běžné. Rašínův včelín však jistě náležel mezi ty nejnákladnější.

⁷⁴ Takto Jaromír Rašín nazýval včely. Na dobových fotografiích nápis není zřetelný a při novodobé rekonstrukci nebyl obnoven. Z dohledaných zdrojů je nápis viditelný na perokresbě Vladimíra Doubka v liběchovské kronice.

⁷⁵ V roce 1930 už to bylo deset milionů včel.

⁷⁶ A. ČONDL, *Liběchov a okolí*, s. 20; *Palác sedmi milionů*, Malý čtenář 5, 1933–1934, s. 85.

Péče se pochopitelně věnovala i okolí včelínu – musely se zde vysadit medonosné křoviny a píciny nejvhodnější jako potrava pro včely, o kousek dál se nacházela ovocná zahrada a akátový háj – na jaře musela jistě být tato zahrada účinnou květinovou džunglí.

Neudiví proto, že se včelín těšil zájmu odborníků nejen z Československa, ale i ze zahraničí. Dne 7. července 1927 se v Rašínově včelínu konal sjezd včelařů, který navštívilo mj. čtyři sta zahraničních hostů.⁷⁷

Jaromír Rašín včelám, „dětem slunce“, osobně věnoval mnoho času. O svých včelařských zkušenostech se podělil s čtenáři i ve svých spisech, kde srovnává život včel se životem lidské společnosti.⁷⁸ Napsal úvahu *O životě včel a práci asekuračníka* (1928) a básnický traktát *Včely a lidé* (1928),⁷⁹ do nichž samozřejmě promítl svůj celoživotní láskyplný zájem o „děti slunce“: „*Život včel a tajemství jejich práce jsou takové, že nikdo jiný nemohl být zvěstovatelem jejich sladkosti než lehkonožé a průsvitné panny, tančící na svěžích paloucích a lesních mýtinách píseň roztoužení a nepoznané krásy.*“⁸⁰

Jaromír Rašín bibliofilem

„*My, milovníci knih, jsme zamilovanci zvláštního druhu. Milujeme knihy, sbíráme je, schováváme je, hladíme je, mazlíme se s nimi, někdy je vydáváme a někdy je i docela čteme,*“ píše Jaromír Rašín roku 1929.⁸¹ Bibliofilie v současnosti představuje spíše neprobádané téma, proto není snadné najít důslednou definici bibliofila: „*Ideální bibliofil v prvorepublikové představě byl člověk vzdělaný a sečtělý, kterému nešlo pouze o obsah knihy, ale také o její formu. Chtěl mít knihu krásnou a krása jejího zevnějšku měla být odrazem krásy jejího obsahu. Bibliofil ctil knihu jako umělecké dílo, chtěl ji mít stále v takovém stavu, v jakém vyšla z tiskárny nebo od kniháře. /.../ Samotný vrchol bibliofilství byl pak spatřován v tvůrčím podílu na vzniku bibliofilské knihy. Jen hrstka bibliofilů dokázala*

⁷⁷ *Ke včelařskému sjezdu a výstavě*, Národní listy 187, 9. 7. 1927, s. 1.

⁷⁸ Jaromír RAŠÍN, *O životě včel a práci asekuračníka*, Praha 1928.

⁷⁹ Jaromír RAŠÍN, *Včely a lidé*, Praha 1928. Otakar Štorch-Marién tento spis svého času stavěl naruven knize *Moji přátelé* od Jakuba Demla. Viz Otakar ŠTORCH-MARIÉN, *Jaromír Rašín*, Rozpravy Aventina 39/40, 1928/1929, s. 388.

⁸⁰ J. Rašín, *Včely a lidé*, s. 3.

⁸¹ Jaromír RAŠÍN, *Jaromír Rašín o svém bibliofilství*, Vitřinka na krásné knihy, vazby a jiné hezké věci 2, 1929, s. 39.

*vyvíjet soustavnou ediční činnost, avšak celá řada jich alespoň pro sebe a své přátele vydávala různé příležitostné soukromé tisky.*⁸² Pro soustavnou bibliofilskou činnost samozřejmě bylo výhodou, pokud sběratel vlastnil dostatečný finanční kapitál, jako tomu bylo u ředitele Živnostenské banky Jaroslava Preisse, jehož knihovna ve finální podobě čítala přibližně 40 000 svazků, či právě Jaromíra Rašína. Nicméně mezi českými prvorepublikovými bibliofily se nacházelo i mnoho příslušníků intelektuálských středních vrstev, kteří neměli tak velké finanční zdroje jako výše zmínění.⁸³

V dilematu „forma knihy nebo její obsah“ Rašín upřednostňoval spíše to druhé. Ovšem jak je patrné ze složení jeho sbírek, Rašína zajímala i forma knihy, tj. její vazba, obrazová výzdoba a typografie, což jej posléze na popud antikváře Karla Zinka přivedlo do Spolku českých bibliofilů (dále jen SČB),⁸⁴ jehož předsedou se dokonce, byť krátce na necelý rok, stal (viz níže).

Jediné dosavadní reference o Rašínově působení v SČB podal Karel Zink v textu, v němž si kladl za cíl ve stručnosti představit dějiny spolku a který doposud platí za oficiální výklad historie SČB. Spolkový archiv SČB, čítající 156 kartonů, je v současnosti dosud nezinventarizovaný, nachází se v duchcovském depozitáři LA PNP a je nepřístupný badatelům. Pracovníci této instituce však autorce umožnili přístup ke dvěma důležitým materiálům z fondu – jednak ke knize Protokoly ze schůzí SČB konaných v letech 1926 až 1930 (tedy období, které se Jaromíra Rašína týká), a hlavně k prvnímu dílu Kroniky SČB týkající se let 1908 až 1930, kterou roku 1973 sepsal na základě studia archivních dokumentů Václav Šmejkal, tehdejší tajemník spolku. Po porovnání Kroniky s Protokoly zápisů ze schůzí SČB je třeba konstatovat, že veškeré Šmejkalem zmiňované skutečnosti s těmito zápisy souhlasí. Autor Zinkovo podání s lítostí (protože Zink byl jedním z neaktivnějších členů SČB, jemuž vždy Spolek ležel na srdci) označuje za nespolehlivé – některé údaje zamlčel, jiné zveličoval a, velmi mírně řečeno, nebyl dostatečně objektivní.

Toto se odráží i v krátké pasáži, v níž Zink „vzpomínal“ na Jaromíra Rašína, během jehož předsednictví v SČB zastával funkci místopředsedy

⁸² Daniel ČÁP, *České bibliofilství. Příspěvek k dějinám knižní kultury za první republiky*, Praha 2008. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, s. 96.

⁸³ *Tamtéž*, s. 106–117.

⁸⁴ Vznikl roku 1908. Viz: *Tamtéž*, s. 96.

spolku: „*Zasedání staronového výboru se konalo v Rašínově ředitelské kanceláři Slovanské pojišťovny. To bylo jiné prostředí než naše stará, bohémská Unionka. Livrojevaný sluha otvíral pánům výborům dveře, dvě sličné sekretářky pilně stenografovaly řeči věčné i jalový žvást.*“⁸⁵ Což Šmejkal komentuje: „*Je smutným svěděním o členech výboru, jestliže sekretářky stenografovaly jejich »jalový žvást«!*“⁸⁶

Zink pokračuje: „*V neděli 9. prosince 1928 se pořádaly v liběchovském sídle Rašínově vepřové hody. A ve vůni jitrniček konala se výborová schůze.*“⁸⁷ K tomu Václav Šmejkal trefně podotýká: „*Nevím, proč by vůně jitrniček při výborové schůzi (a jistě to nebylo při výborové schůzi!) měla být závadnější než vůně večeře při oslavovaných bibliofilských večerech při valných hromadách /.../ Nechal-li se Karel Žink pozvat na vepřové hody, neměl to pak ironizovat.*“⁸⁸

Závěr Zinkovy pasáže o Rašínovi již neobsahuje pouze ironii, ale naprosté polopравdy a smyšlenky: „*Předsednictví dr. Rašina netrvalo dlouho. /.../ Měl spisovatelské ambice. Psal verše, romány, eseje, překládal z cizích jazyků, dokonce ze staré řečtiny. Prostě rostlo mu všestranné dílo pod rukama. Poněvadž měl domy i spousty peněz, umělci tvořili výzdoby vznosné budovy liběchovské knihovny a zejména jeho knižních produktů. Tiskárny tiskly biblifilie na ručních papírech. Teď už jen najít vděčné, dychtivé kupce! A tak sekretářky tvořily úhledné balíčky a překvapení členové SČB dostávali hromádky knih – s úcty a složenkami. Asi při čtvrté výborovce povstali mluvčí a říkali předsedovi, že tohle přece nesmí dělat. Schůze skončila neladem. Za několik dní si Rašín vyžádal moji návštěvu. Vyslechl jsem jeho fantastický nápad: chtěl proměnit dosavadní strukturu SČB na vydavatelství spisů Jaromíra Rašina. Po mém přátelském výkladu, že něco takového je naprosto vyloučeno, prohlásil, že se vzdává činnosti ve Spolku a do schůzí přestal docházet.*“⁸⁹

⁸⁵ Karel ZINK, *Spolek českých bibliofilů a knihomilské tisky v letech 1926–1944*, in: *Marginálie 1968*. Sborník k šedesátému výročí Spolku českých bibliofilů 1908–1968, Praha 1968, s. 54.

⁸⁶ LA PNP, fond Spolek českých bibliofilů, Kronika SČB, I. díl, 1908–1933, s. 175, (nezinventarizovaný fond).

⁸⁷ K. ZINK, *Spolek českých bibliofilů a knihomilské tisky v letech 1926–1944*, in: *Marginálie 1968*, s. 54.

⁸⁸ LA PNP, f. Spolek českých bibliofilů, Kronika SČB, I. díl, 1908–1933, s. 175, (nezinventarizovaný fond).

⁸⁹ K. ZINK, *Spolek českých bibliofilů a knihomilské tisky v letech 1926–1944*, in: *Marginálie 1968*, s. 54.

Podle kroniky Václava Šmejkal, stejně jako Protokolů z výborových schůzí, se ovšem celá věc sběhla poněkud jinak. Dne 8. ledna 1929 Jaromír Rašín pronesl na schůzi spolku přednášku na téma *O knihách a o lidech*, v níž prezentoval hlavně své zkušenosti bibliofila a své filosofické názory na knižní kulturu. Text přednášky posléze vlastním nákladem vydal.⁹⁰ Na schůzi 11. března téhož roku Rašín oznámil členům výboru, že každému členovi spolku pošle výtisk této přednášky. V dalším průběhu schůze byl přečten dopis jednoho člena, v němž si stěžoval, že z předsednictva obdržel knihu, již si neobjednal, se složenkou. K zásilce se přihlásil dobrovolně Rašín s tím, že chtěl členům bez osobních zjištěných důvodů nabídnout pěknou knihu za přijatelnou cenu. Uznal nemoudrost svého počínání a závěrem schůze řekl, že výše zmíněnou knížku s jeho přednáškou dostanou pouze ti, kdo si o ni přímo řeknou, čímž celá záležitost skončila. Jednalo se tedy pouze o ojedinělý případ, kdy Rašín jednal bez vědomí výboru v domněnání, že o jeho spis bude zájem.⁹¹ Kromě toho, se svým platem 600 tisíc korun ročně⁹² a bohatým výnosem z prosperujícího statku v Liběchově rozhodně neměl zapotřebí „přivydělávat si“ takovýmto způsobem. V reakcích členů výboru také není přítomna žádná kritika, o které Zink mluví. Samotný Rašín se o této události rozepisuje v dopise Arno Sánkovi: *„Račte uznati, že nemám zapotřebí svou knihu někomu za peníze vnucovati, naproti tomu však nemám možnosti každému ji dáti darem, zejména pak těm ne, kteří, když něco vydají, mně to za velmi tučnou cenu prodají. Je-li v naší demokracii nějaká rovnost, je tedy rovnost i v tom, a já jsem svou knihu nabídl za režijní cenu, aniž bych chtěl na ní cokoliv vydělat, kdežto jiní mně prodávali své knihy s tučným ziskem. Přes to však jsem přes dvě stě knih rozdál zdarma, a všem členům spolku, kteří mi knihu vrátili s podotknutím, že se jim líbí, ale že nemají peněz, jsem ji znova zadarmo poslal a ještě jsem jim věnování připsal, a každému z těch, kdož knihu ode mě odebrali, jsem ještě další svůj tisk zdarma zaslal. Jestliže pak členové výboru skoro jednomyslně mi knihu vrátili, ačkoliv nikdy tak neučinili, když jim kniha byla dána zdarma, a i jiné důkazy mého přátelství ochotně přijímali, mohu*

⁹⁰ Jaromír RAŠÍN, *O knihách a o lidech*, Praha 1929.

⁹¹ Pokud se jednalo o jeho vlastní literární tvorbu, Rašín se takto choval i při jiných příležitostech. Ve většině případů své knihy s podpisem rozdával zcela zdarma komukoliv, kdo o ně projevil jakýkoliv zájem.

⁹² Viz úvod.

*to sice velmi dobře přičísti na vrub české samorostlosti, nemohu však v jednání tomu naléztí zalíbení.*⁹³

Poslední část Zinkova textu je nanejvýš nepravděpodobná. Jaromír Rašín nikdy SČB nežádal o to, aby vydal kterýkoliv jeho tisk, protože, jak již bylo zmíněno výše, měl vždycky dost peněz na vydávání svých spisů vlastním nákladem. Většinou se jednalo o bibliofilská vydání s omezeným počtem výtisků. Výjimku udělal pouze roku 1929, kdy v nakladatelství Aventinum vyšla jeho próza *Píseň života* v pro něho dosud nevídaném nákladu tisíc výtisků, z nichž sto představovalo soukromý tisk a ostatních devět set šlo prostřednictvím Aventina do prodeje.⁹⁴ Jedná se o další důkaz toho, že pokud Rašín chtěl, měl dostatek financí i vlivných známostí na to, aby své knihy vydával i bez finančního přispění SČB. Vůči Zinkovu textu vyhlíží též paradoxně skutečnost, že Jaromír Rašín je jediným předsedou Spolku českých bibliofilů, kterému spolek nikdy žádnou knihu nevydal.

Stejně tak neodpovídá skutečnosti zmínka závěrem o Rašínově rezignaci natruc kvůli tomu, že mu SČB nechtěl financovat vydávání jeho spisů. Jaromír Rašín vskutku rezignoval na funkci předsedy SČB v tomto roce, nicméně nikoliv v březnu, ale až o mnoho měsíců později, v říjnu. Odstoupení odůvodnil slovy: „... *nával těžké a zodpovědné práce mého povolání brání mi vykonávati funkci předsedy SČB.*“⁹⁵ Přičemž pokud si člověk uvědomí, že v říjnu roku 1929 došlo ke krachu na newyorské burze a Jaromír Rašín byl ředitelem obrovského finančního podniku, nemůže jeho vyjádření považovat za pouhou výmluvu. (Ačkoliv je třeba říct, že podle kroniky i schůzových zápisů byl Rašínův přístup k spolkové činnosti již v době od dubna do rezignace v říjnu velice laxní.)

Karel Zink evidentně spoléhal na to, že svědkové těchto událostí, stejně jako očerněný Jaromír Rašín, už nežijí, a tudíž jeho smyšlenky nebude nikdo vyvracet. Patrně zůstane záhadou, co jej k tomu vedlo, protože Jaromír Rašín byl po celá dvacátá a třicátá léta jeho pravidelným zákazníkem, ať už šlo o koupě knih ze Zinkova antikvariátu, nebo distribuci Rašínových

⁹³ LA PNP, fond Arno Sáňka, i. č. 976–980, Jaromír Rašín Arno Sáňkovi 26. 4. 1929.

⁹⁴ Otakar ŠTORCH-MARIEN, *Ohňostrož*, Praha 1969, s. 313.

⁹⁵ LA PNP, f. Spolek českých bibliofilů, Kronika SČB, I. díl, 1908–1933, s. 175–200, (nezinventarizovaný fond).

spisů jeho prostřednictvím. Jejich obchodní spolupráce skončila teprve s Rašínovým odchodem do Jugoslávie.

Jaromír Rašín tedy v SČB působil příliš krátce na to, aby spolek ovlivnil výrazněji. V době jeho předsednictví vydal SČB několik původních spisů, z nichž by se dala za nejvýraznější označit kniha *Paměti babičky Kavalírové*.⁹⁶ Zajímavé je, že se právě na schůzi SČB u Rašína v Liběchově projednával návrh, aby SČB vydal překlad *Proměny* Franze Kafky. Později se však výbor bohužel touto věcí už nezabýval, objevení Kafkova významu pro literaturu mělo přijít až později.⁹⁷

Jaromír Rašín spisovatelem

Jaromír Rašín se především považoval za spisovatele a básníka. Jeho spisovatelská činnost budí úctu počtem vydaných knih (mezi lety 1927 a 1937 jich vyšlo třiadvacet) i autorovým tematickým záběrem. Své literární práce s jednou výjimkou (viz výše zmiňovaná *Píseň života*) vydával bibliofilsky s ilustracemi Františka Pavelky, Františka Koblihy, Vratislava Hugo Brunnera a Cyrila Boudy. Obzvláště s posledně jmenovaným spolupracoval velmi často. Výjimečná je kniha *Život Ježíšův*, patrně díky ilustracím Františka Bílka.⁹⁸ Z Rašínovy komunikace s výtvarníky se dochovalo jeho několik dopisů z let 1927 až 1928 plzeňskému malíři Josefu Hodkovi ml., jehož oslovil s objednávkou grafik zobrazujících přírodní motivy do svých připravovaných knih o venkově. V této době se kromě jiného Rašín věnoval překladu Vergiliovy čtvrté knihy *Žpěvů venkovských* pojednávající o včelařství. Právě tyto spisy měl Hodek ml. za sumu 12 tisíc Kč doplnit dřevoryty k tématu a ukázky Rašínovi zaslal. Není však jisté, jak tato spolupráce skončila, v oficiální Rašínově bibliografii vydaných děl se tyto knihy nevyskytují.⁹⁹

Prakticky celá Rašínova produkce je však dnes zapomenutá, případně kritizovaná po stránce uměleckých kvalit. Soustředil se hlavně na adap-

⁹⁶ František PÁTA (ed.), *Paměti babičky Kavalírové*, Praha 1929.

⁹⁷ LA PNP, f. Spolek českých bibliofilů, Kronika SČB, I. díl, 1908–1933, s. s. 177–180, (nezinventarizovaný fond).

⁹⁸ Momentálně nejdražší Rašínův spis, který lze zakoupit v antikvariátu – čtyřicetistránková knížka má hodnotu 2200 Kč.

⁹⁹ LA PNP, fond Josef Hodek, i. č. 3801–3804, Jaromír Rašín Josefu Hodkovi 24. 11. 1927, 8. 12. 1927, 31. 12. 1927 a 9. 1. 1928.

tace klasických předloh – Mahabharáty (*Duše ženy*), Bible (*Život Ježíšův*), legend (*Legenda o Marii Egyptské, Buddhovy vyjížďky*) – tyto knihy svého času zaznamenávaly slušný úspěch. Jak je patrné, Rašín zde samostatně nevymýšlel náměty a látku ke zpracování, klasické předlohy ale zkoušel pojmut vlastním způsobem. V těchto spisech kladl důraz na ideové a mravní principy.

Věnoval se také psaní lyrické a epické poezie i prózy. Pro tuto část jeho tvorby je příznačný proticivilizační akcent. Jeho vysoká jazyková kultivovanost nalezla uplatnění v překladech – překládal antickou literaturu (z latiny *Moudrého Katona mravná ponaučení*, ze starořečtiny Homérovu *Žabomyší vojnu*), z němčiny přeložil do té doby neznámé verše Arthura Schopenhauera. Své překlady doplňoval o teoretický výklad, v němž porovnával svoji verzi s originálem a předchozími překlady.¹⁰⁰

Jaromír Rašín své spisy často zasílal nejruznějším lidem z oblasti kritiky literatury, jež žádal o zpětnou vazbu na své dílo a literární posouzení. V LA PNP se uchovaly dopisy například Jiřímu Karáskovi ze Lvovic,¹⁰¹ Otokaru Březinovi,¹⁰² Josefu Florianovi, Jakubu Demlovi, Arne Novákovi.¹⁰³ Obzvláště jímavý je list Novákovi, v němž se Rašín vyznává ze své lásky k literatuře.

Závěrem

Studium osoby Jaromíra Rašína stále obsahuje mnohem více otazníků nežli odpovědí.

„*Dr. Jaromír Rašín jest z těch vzácných povah, v nichž sloučeno jest několik osobností, aniž by existence jedné byla na úkor druhé.*“¹⁰⁴ Ačkoliv byl synovcem významné osobnosti, známého ministra financí Aloise Rašína, dokázal se

¹⁰⁰ Heslo *Rašín Jaromír*, in: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 3. díl. Praha 2000, s. 1215–1216.

¹⁰¹ LA PNP, fond Karáskova galerie, i. č. 1888, Jaromír Rašín Jiřímu Karáskovi ze Lvovic 3. 1. 1928.

¹⁰² LA PNP, fond Otokar Březina, i. č. 1636, Jaromír Rašín Otokaru Březinovi 23. 12. 1927.

¹⁰³ LA PNP, fond Arne Novák, i. č. 5048, Jaromír Rašín Arne Novákovi 7. 1. 1928.

¹⁰⁴ Prokop TOMAN ml., *Návštěvou v knihovně spisovatele dra Jaromíra Rašína v Liběchově*, in: *Hovory s knihami a lidmi*, Praha 1934, s. 56; D. ČÁP, *České bibliofilství. Příspěvek k dějinám knižní kultury za první republiky*, s. 108.

prosadit, aniž by na tento příbuzenský vztah poukazoval a těžil z něho výhody. V poměrně mladém věku se ujal řízení velkého podniku, v jehož čele stál sedmnáct let, až do svého odchodu z Československa, a který se stal hlavním finančním zdrojem pro nákladnou výstavbu liběchovského komplexu, bibliofilství a další činnosti, související s kulturním děním. Obecně rašínovský podíl ve vývoji československého pojišťovnictví, a zejména fungování Slovanské pojišťovny, je doposud neprobádané téma. Lze však jistě říci, že Jaromír Rašín představuje podnikatele, který dokázal vydělat hodně peněz, zároveň ale nepůsobí jako sebestředný typ, který by jen a pouze hromadil kapitál a pro něhož by bylo smyslem života výhradně jeho další navyšování. Pro Rašína je příznačná velká životní úroveň, dodnes patrná z jeho někdejší liběchovské vily. Vyznačoval se ale zároveň velkými nároky co do uspokojování ryze nemateriálních potřeb, jako byla například četba, shromažďování knih do impozantní knihovny, kterou si nenechával jen pro sebe, a v neposlední řadě vlastní literární tvorba. Těmto činnostem věnoval většinu svých volných chvil a hmotných prostředků. Kultura tak pro něho nebyla prostředkem profitu nebo jeho kulisou, ale cíl, k němuž kapitál směřuje a má směřovat.

Stručný výčet obrazů a autorů v Rašínově umělecké sbírce představuje rys jeho povahy jako člověka konzervativního, ve výběru oblíbených umělců spíše tradicionalisticky založeného, se silným sklonem k realismu, hrubě řečeno k jednoduchosti. Těto charakteristice mohou trochu odporovat architektonické styly, které si vybíral pro stavbu budov (tj. Rašíanky, jugoslávské vily), v nichž se zdržoval – art deco a funkcionalismus, tedy styly ve své době nepopíratelně moderní. Otázkou však zůstává, do jaké míry se v Rašínově případě jednalo o plánovaný projev vkusu a do jaké míry o pózu. Každopádně obojí zcela jistě spojené s obsesivní potřebou sebereprezentace.

Prvorepublikovým bibliofilům se doposud nevěnuje žádná důkladnější syntéza, v současnosti se tedy posouzení Rašína v kontextu této subkultury jeví jako obtížné. V tomto směru se ukázal být úspěšným průzkum několika dílčích materiálů z nezpracovaného archivu SČB, nicméně by si toto téma zasloužilo hloubkovou analýzu jednak dalších pramenů z archivu SČB, jednak osobních pozůstalostí vybraných členů. Samotné působení Jaromíra Rašína v SČB bylo příliš krátké na to, aby se z něho daly vyvozovat obecnější závěry, nehledě na to, že se Rašín cítil být spíše literátem

než bibliofilem. Významnější se oproti tomu jeví Rašínovo proniknutí do včelařství – výnosy z prodeje medu představovaly další zdroj příjmu financí, které se mohly dále zužitkovat. Ryze hospodářská činnost měla ale i svou estetickou stránku, jak je patrné z popisu Rašínova včelína i z toho, že se pokoušel včelu interpretovat ne jako pouhý hmyz, z něhož plyne produkt, ale nahlížel ji pohledem filosofa a básníka.

Na literárním poli oproti výše řečenému Jaromír Rašín nezaznamenal velký, trvalý úspěch. Možná i kvůli nízkonákladovým vydáním svých spisů byl coby spisovatel a filosof, snažící se hledat styčné body v buddhismu, hinduismu a křesťanství, známý jen v omezeném okruhu čtenářů, vesměs svých přátel. Humanistické myšlenky, jimž zasvětil svou tvorbu, v očích čtenářstva reprezentovali jiní spisovatelé. Jaromír Rašín navíc nezapadal do oblíbeného modelu „chudého a nepochopeného“ umělce, jehož dílo by získalo na ryzosti tím, že se těžce rodilo v bídě a strádání. Bráno v dobovém kontextu, Rašínovi by patrně příslušela pouze role mecenáše umění – již zčásti naplňoval v podobě zakázek umělcům, kteří pracovali na výzdobě jeho staveb a knih.

Všechny výše jmenované projekty přerval odchod Jaromíra Rašína do zahraničí na počátku druhé světové války, jeho další život v Jugoslávii už je trochu jiný příběh.

Post scriptum

Při pátrání po osudu Rašínovy bibliotéky se předpokládá, že knihovna vzala zasvé po druhé světové válce, naštěstí nepotvrdil. Jaromír Rašín knihovnu převezl do vily na Hvar, kde v celistvosti zůstala do jeho smrti. Momentálně však není známo, co se s ní dělo potom. Dle jednoho z ústně tradovaných hvarských vyprávění prý Rašín, který ke konci života propadl studiu mystických nauk, nařídil, aby lidé po jeho smrti knihy vhodili do moře. Nicméně jako pravděpodobnější se jeví, že knihovnu rozprodala Rašínova univerzální dědička, sekretářka Huberta Ticháčková, která se o něj na sklonku života starala. Po několika letech Ticháčková odjela do Mnichova, kde dožila. Údajně zemřela roku 2004.¹⁰⁵ Na dotaz, jestli

¹⁰⁵ Radoslav BENČIČ, autorce 8. 8. 2014.

nevlastní nějaké spisy z někdejší Rašínovy sbírky, zaslaný chorvatským knihovnám, jsem obdržela záporné odpovědi. Nelze tedy říci, kde se momentálně svazky mohou nacházet.

Rašínova vila v Liběchově nebyla po druhé světové válce navrácena původnímu majiteli ani jeho manželce či jiným příbuzným, nýbrž se stala konfiskátem a evidentně nepodléhala ani restituci po roce 1989. Část objektů dostala do užívání Československá akademie věd a od roku 1954 zde provozuje laboratoře Ústav živočišné fyziologie a genetiky.¹⁰⁶ Druhou část objektů vlastnila obec Liběchov a po roce 1989 ji prodala soukromé osobě, podnikateli ve stavebnictví, Josefu Prokopcovi, který budovy postupně zrenovoval.¹⁰⁷

V životopise Jaromíra Rašína, této svého času významné osobnosti, jak je z textu patrné, zůstává mnoho bílých míst. Například nejsou známy podrobnější údaje o vlastnictví Rašínovy vily v Liběchově, stejně jako o životě Kristiny Rašínové v Československu po odchodu manžela do emigrace či o jeho životě v Jugoslávii.

¹⁰⁶ Více viz: webové stránky Ústavu živočišné fyziologie a genetiky Akademie věd České republiky, [online], [citováno dne: 7. 6. 2015]. Dostupné z: <http://www.iapg.cas.cz/historie>.

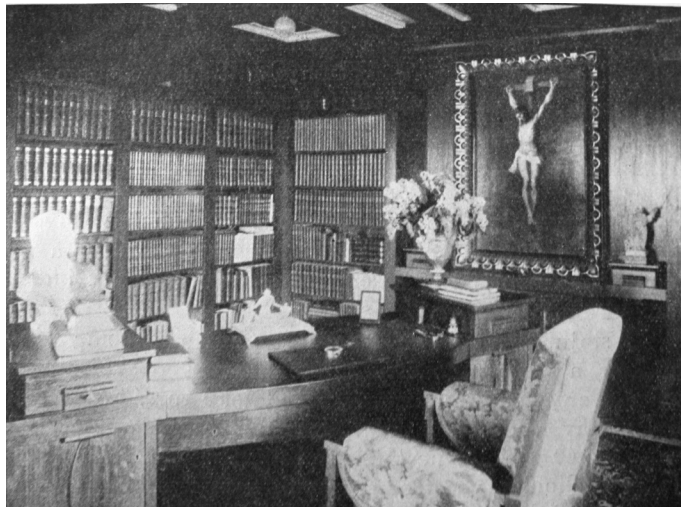
¹⁰⁷ Více viz webové stránky restaurace Rašíny, [online], [citováno dne: 15. 10. 2015]. Dostupné z: <http://www.rasinky.ge.cz>.

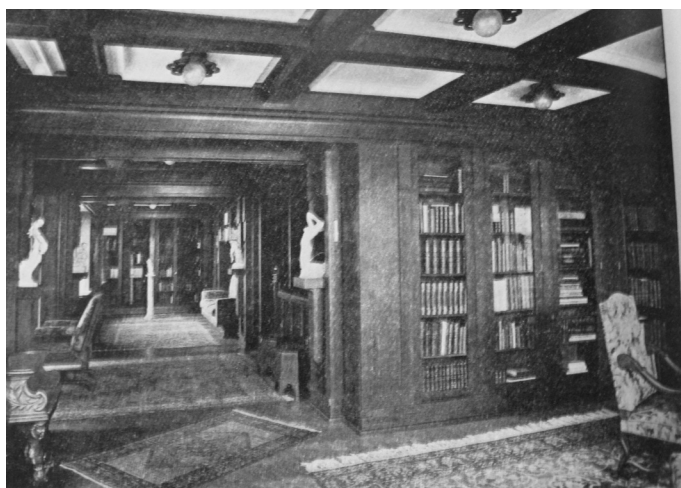
*Jaromír Rašín jako předseda Spolku českých bibliofilů, datace neznámá.
Zdroj: LA PNP, fond SČB.*

*Vchod do knihovny, 1932.
Zdroj: osobní archiv Vladimíra Doubka, kopie v osobním archivu Josefa Janáčka.*

*Rašínova pracovna v knihovně, 1930.
Zdroj: Adolf Čondl, Liběchov a okolí.*

*Jeden ze sálů knihovny. Ilustrační foto k článku ve Vitrince, 1929.
Zdroj: Vitrinka na krásné knihy, vazby a jiné hezké věci 2, 1929.*

Včelín v objektu tzv. Rašínek.

Zlatý prsten z Čáslavi a počátky českého středověku

The golden finger ring from Čáslav and the dawn of the Middle Ages in the Czech lands

Petr Charvát

Abstrakt

Text pojednává o zlatém prstenu nalezeném na čáslavské lokalitě Hrádek. Prsten sám zhotovila někdy v době mezi koncem 6. a koncem 7. století zlatnická dílna propojující tradice uměleckého řemesla středomořského a germánského světa. Její díla nacházíme v širokém zeměpisném pásu od severní Itálie přes Porýní a pařížskou pánev až do Nizozemí. Prsten byl patrně na Hrádku uložen do země někdy na konci 8. či v raném 9. století. Styky mezi raně středověkými českými zeměmi a langobardskou Itálií lze sice pro 6.–7. století doložit, avšak konkrétní okolnosti, za nichž se šperk ocitl ve svém čáslavském úložišti, nám zůstávají skryty. Čistě teoreticky lze uvažovat o málo pravděpodobné variantě rodinného či rodového dědictví a o něco představitelnější možnosti získání prstenu vyloupením (dávného) hrobu. Jako nejschůdnější z jakžtakž přijatelných hypotéz se jeví předpoklad přinesení prstenu na naše území někdy kolem roku 800, snad ve spojitosti s přítomností langobardsky smýšlejících osob v tehdejších česky hovořících zemích. Nebo jde dokonce o jeden z posledních zbytků kořisti vojsk Karla Velikého (či jejich slovanských spojenců) získané po pádu centra avarského chanátu (hringu) roku 796?

Abstract

This is a paper on a finger ring of gold, found at the site of Hrádek in Čáslav, central Bohemia. The ring itself came from a Longobard-oriented workshop datable between the late 6th and late 7th century, the products of which turned up in Italy and the Rhineland as far as the Netherlands. The deposition context of the ring at Čáslav may be dated, with a considerable margin of uncertainty, around 800. Though contacts between early medieval Bohemia and Longobard Italy may be documented for the 6th–7th centuries, the pre-deposition history of the ring remains a mystery. A family

heirloom seems unlikely, as no cases of this kind are documented in the early Middle Ages of the Czech-speaking lands. The ring could have been robbed from a grave, but that, again remains a pure conjecture. All things considered, the possibility that the ring entered Bohemian territory around 800, and was archaeologized very soon afterwards, may be closest to the truth. People of Longobard origin could have participated in the campaigns of Charlemagne's armies against the Avar kaganate of 791 and 796; indeed, a hypothesis may be advanced as to whether this might be one of the last vestiges of the immense booty taken by the Western troops at the *hring* center of the Avar kaganate.

Klíčová slova

dějiny středověké – archeologie středověká – Čechy – Itálie – Langobardi – Čáslav – šperk

Keywords

medieval history – medieval archaeology – Bohemia – Italy – Longobards – Čáslav – jewelry

Nález zlatého prstenu (původně osazeného perlou) na čáslavské lokalitě jménem Hrádek, učiněný kdysi v průběhu výzkumu Klimenta Čermáka, vzbudil zaslouženou pozornost a dodnes náleží k nejcennějším svědectvím dávných dějin českých zemí, které čáslavské muzeum schraňuje.¹ Jde pravděpodobně o výrobek umělecké dílny syntetizující ve své tvorbě slohové prvky středomořské pozdně antického rázu s výzdobou slohu germánského původu, jejíž produkce vstoupila do archeologické a uměnovědné literatury pod názvem „Warnebertova skupina“. Výrobky této dílny, datovatelné do pozdního 6. až pozdního 7. století, se objevily v široké zeměpisné oblasti západní a jižní Evropy od Nizozemí přes Porýní a pařížskou pánev až do severní Itálie.²

¹ Popis prstenu a jeho nálezových okolností: Kliment ČERMÁK, *Výzkumy na Hrádku v Čáslavi*, in: Jubilejní sborník památek čáslavských, Čáslav 1904, s. 43.

² Françoise VALLET, *Ferret d'or d'époque mérovingienne provenant du Puy-de-Dôme*, Antiquités Nationales, 1984–1985, s. 117–120; Petr CHARVÁT, *Čáslavský zlatý prsten a jeho výzdoba* (*The golden ring of Čáslav and its decoration*), Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1, Praha 1988, s. 41–45; Petr CHARVÁT, *Čáslavský zlatý prsten a jeho výzdoba* (*The*

Od doby mé původní publikace se objevila řada dalších postřehů, které tuto interpretaci doplňují a zpřesňují. Dataci do sedmého století dokládá prolamování zlatého pláště prstenu (Čermákových „14 dírek“), zvláště časté právě v onom věku.³ Zvláštní oválný a obrvený útvar v nejspodnější části prstenu na jeho vnějším plášti proti lůžku perly lze pak interpretovat jako silně zjednodušený výzdobný motiv, známý z nákončí z alamanských oblastí jihozápadního Německa. Ta bývají vyplněna středním „obrveným“ polem s abstraktním, zhusta lineárním dekorem uvnitř, pro jehož podrobnější propracování nabídl ovšem čáslavský šperk prostor zcela nepatrný, který si zřejmě vynutil velmi silnou stylizací.⁴ Přibyla rovněž analogie pravděpodobně ze 6.–7. století v podobě zlatého kování s jamkami z Domagnana v San Marinu.⁵ Jinou paralelu jsme poznali na langobardském pohřebišti v Nocera Umbra v Itálii.⁶ Zřetelně vnímáme i antický původ motivu

golden ring of Čáslav and its decoration), Sborník Společnosti přátel starožitností 1, Praha 1997, s. 23–25 (přetisk předchozího textu vydaného roku 1988).

- ³ Aimilia YEROULANOU, *Diatrita – Gold pierced-work jewellery from the 3rd to the 7th century*, Athens 1999, s. 196.
- ⁴ Doklady z těchto lokalit: Tuggen, Kt. Schwyz, kolem 650 (Renata WINDLER, *Franken und Alamannen in einem romanischen Land – Besiedlung und Bevölkerung der Nordschweiz im 6. und 7. Jahrhundert*, in: Die Alamannen – Ausstellungskatalog, Karlheinz Fuchs – Martin Kempa – Rainer Redies – Barbara Theune-Grosskopf – André Wais (eds.), Stuttgart 1997, s. 267, Fig. 289); Lauchheim, Ostwürttemberg, hrob 450, kolem 600 (Ingo STORK, *Friedhof und Dorf, Herrenhof und Adelsgrab – Der einmalige Befund Lauchheim*, in: Die Alamannen – Ausstellungskatalog, Karlheinz Fuchs a kol. (eds.), Stuttgart 1997, s. 294, Fig. 313b); tatáž lokalita, hrob 36 (I. STORK, *Friedhof und Dorf, Herrenhof und Adelsgrab – Der einmalige Befund Lauchheim*, s. 297, Fig. 316); tatáž lokalita, hroby 202 a 209 (Ingo STORK, *Als Persönlichkeit ins Jenseits – Bestattungssitte und Grabraub als Kontrast*, in: Die Alamannen – Ausstellungskatalog, Karlheinz Fuchs a kol. (eds.), Stuttgart 1997, s. 431, Fig. 493, kde se na nákončí vpravo dole dokonce objevují dvojice lineárních a souběžných výzdobných motivů, jejichž stylizaci by čáslavský prsten mohl nést); Niederstotzingen v jihozápadním Německu, hrob 3a, konec 6. – první třetina 7. století (Ursula KOCH, *Der Ritt in die Ferne – Erfolgreiche Kriegszüge im Langobardenreich*, in: Die Alamannen – Ausstellungskatalog, Karlheinz Fuchs a kol. (eds.), Stuttgart 1997, s. 408, Fig. 462, konstatovány středomořské vlivy); tatáž lokalita, hrob 6 (U. KOCH, *Der Ritt in die Ferne – Erfolgreiche Kriegszüge im Langobardenreich*, s. 410, Fig. 464, a s. 412, Fig. 467, konstatovány středomořské, resp. langobardské vlivy).
- ⁵ Slavko CIGLENEČKI, *Bemerkungen zu den Schulterschliessen aus dem Königsgrab von Sutton Hoo*, Germania 1, 1994, s. 321, Abb. 4: 5.
- ⁶ Ljudmila V. PEKARSKAJA – Dafydd KIDD, *Der Silberschatz von Martynovka (Ukraine) aus dem 6. und 7. Jahrhundert*, Innsbruck 1994, s. 150, Taf. 57: 12.

dvou delfínků, známého nověji třeba ze starokřesťanského, římsky inspirovaného sarkofágu „de Guillaume Taillefer“ v Toulouse z doby kolem roku 400.⁷ Motivů dvou delfínků ovšem často užili klenotníci pracující pro ty nejvyšší kruhy merovejské Gallie, jejichž výrobky, zejména prstěny s takovouto výzdobou, známe z proslulého královského pohřebiště v Saint-Denis u Paříže.⁸ Objevily se tam v sarkofázích 62⁹ a 63.¹⁰ Právě dvojice delfínků se pak vyskytuje na klenotech pocházejících z poměrně široké zeměpisné oblasti raně středověké Evropy od Irska a Anglie až po středomořské pobřeží Francie.¹¹ Jisté geografické propojení těchto vzdálených krajů pak představuje nález prstenu podobného čáslavskému z Le Tréhou v Bretani.¹²

V úvahách, jak se mohl tak cenný šperk na našem území ocitnout, budou přirozeně hrát roli styky obyvatel tehdejších českých zemí s langobardskou Itálií.¹³ Asi nejpřímochařejší interpretaci by představoval příchod nositele či nositelky prstenu na naše území během Dagobertova střetnutí s jednotkami Samovými, jehož se na Dagobertově straně účastnil i pomocný kontingent vojsk langobardských, vyslaných patrně z iniciativy krále Arioalda (626–636).¹⁴

⁷ Daniel CAZES, *Les sarcophages sculptés de Toulouse*, Antiquité tardive (Les sarcophages d'Aquitaine), 1993, s. 65–66, Pl. I, Fig. 1–2.

⁸ O něm nyní Michel FLEURY – Albert FRANCE-LANORD, *Les trésors mérovingiens de la basilique de Saint-Denis*, Woippy 1998.

⁹ *Tamtéž*, sv. I, s. 112, Pl. X; sv. II, s. 187–189, popis – prsten s ametystem.

¹⁰ *Tamtéž*, sv. I, s. 113, Pl. XII; sv. II, s. 190–193.

¹¹ Uta ROTH, *Studien zur Ornamentik frühchristlicher Handschriften des insularen Bereiches*, 60. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1979, s. 83–86.

¹² René SANQUER, *Circonscription de Bretagne (Informations archéologiques)*, Gallia 2, 1981, s. 331, fig. 1, datován zde arci do 1.–2. století n. l.

¹³ K nim nyní u nás Jaroslav TEJRAL, *Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-langobardischen Nachlasses*, in: Die Langobarden – Herrschaft und Identität, Walter Pohl – Peter Erhart (eds.), Wien 2005, s. 103–200; pro Rakousko Peter STADLER et al., *Ein Beitrag zur Absolutchronologie der Langobarden aufgrund von C-14 Datierungen*, Archaeologia Austriaca, 2003, s. 265–278; obecně Morten HEGEWISCH (ed.), *Die Langobarden – das Ende der Völkerwanderungszeit, Katalog zur Ausstellung im Rheinischen Landesmuseum Bonn 22. 8. 2008 – 11. 1. 2009*, Bonn-Darmstadt 2008; k langobardským dějinám Alheydis PLASSMAN, *Origo gentis – Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006, s. 191 a dále o Pavlu Diakonovi a jeho Historii Langobardů.

¹⁴ Petr CHARVÁT, *The Emergence of the Bohemian State*, Leiden–Boston 2010, s. 32; nové

Neměli bychom ovšem zapomínat ani na pohyb jedinců spojený se styky obchodními a zásobovacími, které v době pozdně antické fungovaly ještě namnoze dosti spolehlivě. Za příklad může sloužit zásobování římských pohraničních jednotek na Balkáně prostřednictvím přístavů v západním Černomoří, pravděpodobně na bázi soukromého obchodního podnikání, jehož archeologické doklady (palestinské amfory a stolní zboží Late Roman C) se tam počaly objevovat někdy v době kolem roku 470. Z Černomoří se vytrahily v době kolem roku 580, ač se jich v Diokleciánově paláci ve Splitu užívalo ještě v době kolem roku 600. Víme nejméně o jednom velkoobchodníkovi, který tehdy ve velkém dodával do Tomis (= dnešní rumunská Constanța) víno z Alexandrie. Celá soustava vyhasla někdy v 7. století, avšak tento pramen nám dává dobrý přehled o mobilitě středomořských podnikatelů a provázanosti pozdněantického světa.¹⁵ Podobná propojení v kontinentálních rozměrech lze sledovat i archeologicky, jak dokládají třeba předměty ze střední a východní Evropy, Podunají a Černomoří nalezené v povodí francouzské Rhôny.¹⁶

Do jaké míry se mohl časlavský prsten octnout na našem území v důsledku dovozu červených kamenů z českých zemí do merovejského světa v 7. století, jehož existenci předpokládají badatelé francouzští a němečtí,¹⁷ není zcela jasné. Teoreticky si tuto cestu nepochybně představit lze, zejména například prostřednictvím regionů alamanských. Jakékoli určitější soudy ovšem opět narážejí na nedostatek analogií a obecnou chudobu a jednostrannost informací o dálkových stycích česky hovořících zemí v tomto období.

Povědomost o existenci Čech na počátku raného středověku dokládá v Itálii zanesení tohoto toponyma a stručného popisu země od údajného geografa jménem Marcomirus do poslední velké kosmografie římského světa, spisu známého jako Ravennský anonym, snad z konce 7. nebo z 8. století.¹⁸

vydání Fredegarovy kroniky: Roger COLLINS, *Die Fredegar-Chroniken*, Hannover 2007.

¹⁵ Florin CURTA, *Quaestura exercitus: The evidence of lead seals*, Acta Byzantina Fennica N. S., 2002, s. 9–26.

¹⁶ Michel KAZANSKI, *Les objets orientaux de l'époque des Grandes Migrations découverts dans le couloir rhodanien*, Antiquités nationales, 1993, s. 119–127.

¹⁷ P. CHARVÁT, *The Emergence of the Bohemian State*, s. 35–37 s lit.

¹⁸ Kn. I: § 11; kn. IV § 18; vydání textu Gustav PARTHEY – Moritz PINDER (eds.),

Naopak o slovansky hovořících obyvatelích raně středověké Itálie máme k dispozici celou řadu zpráv. Víme o skupinách válečníků bojujících v žoldu Langobardů, Franků či Byzantinců.¹⁹ V pramenech se zvláště často objevují zmínky o stycích Langobardů s Avary.²⁰ Tak upadlo po pádu Cividale roku 611 pět langobardských bratří do avarského zajetí, z nichž se posléze vrátil pouze jediný jménem Lopichis, praděd tvůrce langobardské historie Pavla Diákona, kdežto čtyři se rozhodli zůstat mezi Avary.²¹ Téhož roku se střet s Avary stal osudným friaulskému knížeti Gisulfovi II., jehož syna Radualda Avari přitom zajali. Raduald se nejspíše právě za pobytu u Avarů naučil slovansky, takže roku 642 hovořil tímto jazykem s útočníky na Benevento.²² Hagiografický pramen *Život sv. Pankracia z Taorminy*, napsaný kolem roku 700, zmiňuje dokonce existenci slovanské osady u sicilských Syrakus a diplomatická jednání guvernéra Taorminy s avarskými vyslanci. Byla vyslovena domněnka, že zmínky možná odrážejí realitu Peloponésu, kde měly styky se Slovaný a Avary v oné době již dlouhou tradici. V každém případě tvořili ovšem Slované i Avari součást myšlenkového světa autora onoho textu i jeho čtenářů.²³

V poslední době dospělo i české archeologické a numismatické bádání k výsledkům umožňujícím spatřit výskyt časlavského prstenu, kdysi zdánlivě naprosto unikátu, v odpovídajícím dobovém kontextu. Především známe dnes od nás celou řadu nálezů pozdně římských a raně byzant-

Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica, Berlin 1860, [online], [citováno dne: 4. 5. 2014]. Dostupné z: <https://archive.org/details/ravennatisanonyo2ravegoog>, příslušné pasáže na s. 28 a 213; německý překlad Josef SCHNETZ, *Ravennas Anonymus: Cosmographia – Eine Erdbeschreibung um das Jahr 700*, Uppsala 1951; viz též Louis DILLEMANN, *La Cosmographie du Ravennate*, Collection Latomus vol. 235, Bruxelles 1997, s. 57 a s. 69–70; nověji např. Michele FASDO, *La Via Egnatia I – De Apollonia e Dyrrhachium ad Herakleia Lynkestidos*, Roma 2003.

¹⁹ Ferdo GESTRIN, *Slovani v Itáliji v zgodnjem srednjem veku*, Zgodovinski časopis 2, 1997, s. 157–164, [online], [citováno dne: 1. 5. 2014]. Dostupné z: <http://sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:14937>.

²⁰ Peter ŠTIH, *Die Ostgrenze Italiens im Frühmittelalter*, in: Grenze und Differenz im frühen Mittelalter (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 287. Band), Walter Pohl – Helmut Reimitz (eds.), Wien 2000, s. 18–37.

²¹ P. ŠTIH, *Die Ostgrenze Italiens im Frühmittelalter*, s. 35.

²² *Tamtéž*, s. 36.

²³ Vera von FALKENHAUSEN, *Arethas in Italien?* in: Stefanos – Studia byzantina ac slavica Vladimíro Vavřínek ad annum sexagesimum quintum dedicata, Růžena Dostálová – Václav Konzal – Lubomíra Havlíková (eds.), Praha 1995, s. 361.

ských mincí dokládajících (obchodní?) spojení českých zemí s oblastmi oběhu byzantské měny od pozdního 6. století až po konec let šedesátých 7. století.²⁴ Okolnost, že tu jde jak o vysoce ceněné byzantské zlaté solidy, tak i o nálezy nižších nominálů z mědi či bronzu, nasvědčuje patrně předpokladu, že byzantská měna obíhala u nás tehdy jako skutečný směnný prostředek, nikoli pouze jako případný zdroj (cenného) materiálu.²⁵

Nápadnou skutečnost přitom představuje fakt, že na Slovensku na rozdíl od zlatých solidů, které mizí v průběhu druhé poloviny 7. století,²⁶ drobné římské mince zůstávají v hrobech avarského ritu i v 7.–8. století, kdežto v Čechách a na Moravě nepřesahuje jejich výskyt chronologicky rok 667.²⁷ Také je třeba si všimnout skutečnosti, že zatímco většina ražebních dat zlatých mincí nalezených v Karpatské kotlině nepřesahuje v čase rok 625,²⁸ mohl by z českých nálezů takových nominálů jeden spadat do let 625–629,²⁹ a jeden dokonce do doby vlády Constanta II. (641–668).³⁰ Jiří Militký připouští datování druhé fáze přílivu byzantského oběživa na naše území po roce 600 a předpokládá zprostředkovatelskou roli avarského prostředí či byzantských obchodníků.³¹

Pokud dnes víme, neliší se užívání mincí na území, kde se předpokládá přítomnost Slovanů, příliš od zvyklostí byzantských. Zajímavou možnost srovnání s materiálem českých zemí nabízí rozbor 65 mincovních depotů z oblasti Balkánu a dnešního Turecka spadajících do let 500–650. Tamní oběživo se chovalo shodně jako platební prostředky Propontidy (= oblasti

²⁴ Mapa: Naďa PROFANTOVÁ, *Byzantské nálezy v 6.–11. století v Čechách a na Moravě*, in: Země Koruny české a východní Středomoří ve středověku a novověku, Petr Charvát – Petra Maříková Vlčková (eds.), Praha 2008, s. 77, obr. 2.

²⁵ Jiří MILITKÝ, *Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách, 5. století před Kristem až 7. století po Kristu*, komentovaný katalog nálezového fondu, Praha 2013, s. 67, mincovní depot Poděbrady 298b; tuto možnost připouští též autor *Tamtéž*, s. 69.

²⁶ J. MILITKÝ, *Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách, 5. století před Kristem až 7. století po Kristu*, s. 69.

²⁷ *Tamtéž*, s. 68.

²⁸ Takto už András KISS, *Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5. – 10. Jahrhundert (Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen)*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1986, s. 109, Abb. 2 na s. 111.

²⁹ Kšely 134, J. MILITKÝ, *Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách, 5. století před Kristem až 7. století po Kristu*, s. 79, tab. 46.

³⁰ Kolín 117, 641–668?, *Tamtéž*.

³¹ *Tamtéž*, s. 69.

Marmarského moře). Z mincoven převládaly Konstantinopol, Kyzikos a Nikomédia; mince ražené v Sýrii se proti propontidským obvykle opožďovaly asi o osm let. V tomto smyslu se ony depoty liší od oblasti Soluně, s níž se neshodují; ražby Kartága či barbarských království se zde prakticky neobjevily s výjimkou nejnižších nominálů. Hlavní část těchto depotů tvoří velké nominály (40 a 20 nummů), menší se tu objeví jen zřídka. Ze tří typů depotů, se kterými se tu setkáváme (zavádění nové mince, stabilizovaný oběh a stahování mince z oběhu), se některé tvořily 25–40 let po datu ražby nejmladší mince, takže celkově lze předpokládat, že ražené oběživo neobíhalo příliš dlouho.³²

Na místo svého uložení se v 7. století čáslavský prsten teoreticky mohl dostat z jihu či západu, možná i od východu.

Západní spojení dobře dokládají kontakty zjištěné například v hmotné kultuře raně středověkého naleziště v Roztokách u Prahy.³³ Povšimněme si též, že se předměty „Warnebertovy skupiny“, zejména pásová kování, na počátku 7. století objevily v Alamánii (= jihozápadní Německo), kam ukazuje i výše uvedená stylistika čáslavského prstenu, a vyskytovaly se tam do doby kolem roku 675.³⁴ Výrazně se prsteny uplatňují v kultuře merovejské Galie.³⁵

Spojení na jih (*sensu lato*) ukazují nejlépe nálezy mincovní.³⁶ Nejmladší jednotlivé ražby na našem území (Čechy a Morava, do Heraklia I., 610–641) pocházejí z mincoven v Konstantinopoli, Římě a Nikomédii na pobřeží Marmarského moře, jakož i v dnes syrské Antiochii.³⁷ U depotů

³² P. V. ŠUVALOV, *Model' obraščeniija rannevizantinskich bronzovyh monet v vostočnoj Jevrope*, in: Šestaja vsrossijskaja numizmatičeskaja konferencija, Sankt-Peterburg 20–25 aprělja 1998 g. Tezisi dokladov i soobščeniij, Sankt-Peterburg 1998, s. 37–38.

³³ Martin KUNA – Nada PROFANTOVÁ a kol., *Počátky raného středověku v Čechách: Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách*, Praha, 2005, s. 174–175, 185, 188–189, 194–197, 224–225; dále Nada PROFANTOVÁ, *Karolinské importy a jejich napodobování v Čechách, případně na Moravě (konec 8.–10. století)*, Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia Supplementum, 2011, s. 82; Nada PROFANTOVÁ, *Nové nálezy zbraní a kování z hradiště Rubín (k. ú. Dolánky a Pšov, okr. Louny) a okolí*, Archeologie ve středních Čechách 1, 2013, s. 181.

³⁴ Françoise VALLET, *Ferret d'or d'époque mérovingienne provenant du Puy-de-Dôme*, Antiquités Nationales, 1984–1985, s. 118.

³⁵ Reine HADJADJ, *Bagues mérovingiennes, Gaule du nord*, Paris 2008, *non vidi*.

³⁶ J. MILITKÝ, *Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách, 5. století před Kristem až 7. století po Kristu*, s. 64–79.

³⁷ *Tamtéž*, s. 66.

(Čechy do Konstanta II., 642–657, Morava do Konstanta II., 667) je však situace pestřejší: vedle Konstantinopole se objevuje Ravenna, Nikomédia a překvapivě čtyřikrát (Čechy) Kartágo (na Moravě třeba všechny tři bronzové ražby z Hrozové), jakož i zcela výjimečná sicilská Catania.³⁸ K tomu přistupuje napodobenina římské mince z depotu Turnov 524d zaražená v některé z mincoven vandalských.³⁹

Známe-li tedy od nás byzantské mince napodobované Vandaly, ražené v Kartágu nebo v sicilské Catanii, lze si jejich cestu na české území nejlépe představit prostřednictvím italským.

Za povšimnutí stojí, že nálezy pěti langobardských mincí, z nichž dvě dokonce patří až do druhé poloviny 7. století, známe ze Slovinska.⁴⁰

Kromě mincí zachycují styky s oblastmi jižně a jihovýchodně českých zemí také archeologické nálezy předmětů byzantského slohu. Sem patří především část depotu z Poštorné u Břeclavi z první poloviny 7. století⁴¹ a dále některé přezky byzantského rázu z Čech.⁴² Zmiňme též byzantský prsten z Charvátského Grobu na Slovensku z poslední třetiny 7. století.⁴³

O přílišné intenzitě našich tehdejších obchodních kontaktů s byzantskými kraji si ovšem netřeba činit žádné iluze, jak ukazuje absence nálezů vážek a byzantských závaží z našich zemí.⁴⁴

Vybranci a vybraní nejstaršího slovanského prostředí se nikterak nezříkali pozdně antického přepychu a dosud vlivná představa prostého rolnického lidu v rázovitých krojích, přicházejícího v míru na nově osazovaná území, vezoucího své majetky na volských kárách a nesoucího v náručí něžná robátka, náleží do oblasti bájesloví. Tak poklad z bukovinského Cuciurul Mare (= Velikij Kučuriv) z okolí řeky Prutu (na území dnešního Rumunska) obsahoval stříbrné nádoby včetně situly s třemi

³⁸ J. MILITKÝ, *Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách, 5. století před Kristem až 7. století po Kristu*, s. 67.

³⁹ *Tamtéž*, s. 66.

⁴⁰ P. ŠTIH, *Die Ostgrenze Italiens im Frühmittelalter*, s. 36.

⁴¹ N. PROFANTOVÁ, *Byzantské nálezy v 6.–11. století v Čechách a na Moravě*, s. 76.

⁴² *Tamtéž*, s. 180–181.

⁴³ Jozef ZÁBOJNÍK, *Slovensko v období avarského kaganátu*, in: *Přišli a odšli – Langobardi a Avari na Podunajskej nížine*, Attila Molnár – Andrea Nagy – Péter Tomka (eds.), Győr 2008, s. 155.

⁴⁴ Svante FISCHER – Jean SOULAT – Ludwig FISCHER – Marie-Cécile TRUC – Jean-Pierre LEMANT, „*Les Seigneurs des anneaux*“, *Inscriptions runiques de la France*, tome I), *Bulletin de liaison de l'Association française d'Archéologie mérovingienne* Hors série No. 2, 2008, s. 31–37, mapa výskytu závaží Carte 6 s. 35, mapa výskytu vážek Carte 7, s. 37.

dvojicemi pohanských božstev nejspíše konstantinopolského původu, pravděpodobně kořistního původu, datovatelné do doby vlády císaře Heraklia I. (613–630).⁴⁵ Přepychové předměty se ke slovanským elitám mohly dostávat i jako úřední insignie, o čemž svědčí třeba nález zlatého prstenu s monogramem pana Nebúla, etnického Slovana a skribóna (= důstojníka gardové jednotky) císaře Justiniána II., který sloužil v tažení proti Slovanům v Thrákii a Makedonii v roce 689. Tento svérázný velitel přeběhl i s částí svého kontingentu k muslimům, kteří nové poddané chalífátu usadili v okolí dnes turecké Antalye.⁴⁶

Pozornost je dále třeba věnovat kontextu uložení čáslavského prstenu. Podle Čermákových údajů se jako osamělý artefakt objevil na bázi jeho vrstvy II (patrně středohradištní, asi 800–950 n. l.), což by koneckonců nevylučovalo jeho uložení již v době nejranějšího středověku. Pokud bychom ovšem předpokládali jeho uložení až někdy v 9. století, kdy se na Hrádku vyskytla i pozoruhodná průvlečka mečového kování,⁴⁷ pak máme pro uložení šperku do země možnost výběru ze tří scénářů.

Nejprve: Jde o „rodinné dědictví“, které zůstalo nad zemí po celou dobu od 7. do 9. století. Taková možnost se nejvíce jeví jako příliš pravděpodobná, zejména vzhledem k tomu, že ani z českého, ani z moravského prostředí nemáme k dispozici doklady o postupně shromažďovaných kolekcích cenných artefaktů, které mohly vzniknout trvalým nárůstem bohatství příslušných aristokratických rodů. Pokud disponujeme v našem raně středověkém prostředí staršími artefakty, u nichž lze předpokládat, že zůstaly ve středověku v oběhu, jde vesměs o běžné trosky původních běžných spotřebních předmětů, možná prostě i jen náhodné nálezy.⁴⁸ Stejně je tomu v jiných částech Evropy.⁴⁹

⁴⁵ Victor SPINEI, *La Bucovine à l'époque des grandes migrations et au Haut Moyen Age*, Dacia, N. S., 1994–1995, s. 371, Fig. 2 na s. 372.

⁴⁶ Werner SEIBT, *Neue Aspekte der Slawenpolitik Justinians II. Zur Person des Nebulos und der Problematik der Andrapoda-Siegel*, *Vizantinskij vremennik* 2, 1998, s. 132, Table 1 za s. 160.

⁴⁷ Naposlady N. PROFANTOVÁ, *Karolinské importy a jejich napodobování v Čechách, případně na Moravě (konec 8.–10. století)*, s. 79, obr. 12: 3 na s. 90.

⁴⁸ Obecně Klement BENDA, *Antické dědictví ve výtvorném projevu Velké Moravy*, *Listy filologické* 3, 1978, s. 173–175; Titus KOLNÍK – Mária REJHOLCOVÁ, *Rímske relikty na slovanských náleziskách a problém antických tradíci u Slovanov*, *Slovenská archeológia* 2, 1986, s. 343–356; pro avarská pohřebiště Éva GARAM, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*, Budapest 1995, s. 378–386.

⁴⁹ Anglosaská Anglie: Michael HUNTER, *Germanic and Roman antiquity and the sense of*

Za druhé: Prsten byl kdysi uložen do hrobu, po jehož vyloupení se dostal znovu do oběhu.⁵⁰ Podle nejnovějších poznatků odebírali vykradači hrobů nebožkám korále a spony, nebožtíkům pak zbraně a opasky.⁵¹ Taková možnost skutečně připadá v úvahu, zejména přihlédneme-li k efektním nálezům pozdní doby stěhování národů u nás, jakým je třeba mohyla na Žuráni. Za příklad může sloužit nález pozdně antické pyxidy z Čiernych Klačan na Slovensku, pocházející snad z hrobu.⁵² Uvádění přepychového římského nádoby nalezeného v antických ruinách do křesťanského kontextu raně středověké Evropy, doložená obřadem *Benedictio super vasa reperta in antiquis locis*,⁵³ pak na možnost získávání esteticky působivých objektů jejich vybíráním ze starších nalezišť přímo odkazují.

Můžeme si, pravda, teoreticky představit osamělý hrob langobardského nebo k jakékoli jiné etnicitě se hlásícího (Franka? Alamana? Avara? Gepida? Slovana?) vybrance, kterého v období 6.–7. století zastihly smrt a uložení k poslednímu odpočinku kdesi na Čáslavsku. V takovém případě by právě prsten patrně zůstal tím jediným kusem pohřební výbavy, kterou by nebožtík na onen svět obdržel. To dokládají pohřby ze Středomoří jako tělo ze sarkofágu V ve svatoondřejské kapli kláštera sv. Viktora v Marseille⁵⁴ a též výbava zesnulých ze sarkofágů 62 a 63 v královské hrobce

the past in Anglo-Saxon England, Anglo-Saxon England 3, 1974, s. 29–50, ovšem viz též Helen GEAKE, *The Use of Grave-Goods in Conversion-Period England, c. 600 – c. 850*, BAR British 261, Oxford 1997, o „politice“ hrobových nálezů vyjadřující pocit sounáležitosti nositelů kultury politického rázu.

⁵⁰ K vylupování raně středověkých hrobů nyní Edeltraud ASPÖCK, *Graböffnungen im Frühmittelalter und das Fallbeispiel der langobardenzeitlichen Gräber von Brunn am Gebirge, Flur Wurffholz, Niederösterreich*, Archaeologia Austriaca, 2003, s. 232–240.

⁵¹ E. ASPÖCK, *Graböffnungen im Frühmittelalter und das Fallbeispiel der langobardenzeitlichen Gräber von Brunn am Gebirge, Flur Wurffholz, Niederösterreich*, s. 259–262.

⁵² T. KOLNÍK – M. REJHOLCOVÁ, *Římské reliktu na slovanských náleziskách a problém antických tradic u Slovanov*, s. 347; nejnověji Blanka KAVÁNOVÁ, *Velkomoravské reliquiáře z Mikulčic*, Jižní Morava. Vlastivědný časopis, 2013, s. 20.

⁵³ Werner KRÄMER, *Zur Wiederverwendung antiker Gefässe im frühen Mittelalter*, Germania, 1965, s. 327–329; M. HUNTER, *Germanic and Roman antiquity and the sense of the past in Anglo-Saxon England*, s. 36; E. ASPÖCK, *Graböffnungen im Frühmittelalter und das Fallbeispiel der langobardenzeitlichen Gräber von Brunn am Gebirge, Flur Wurffholz, Niederösterreich*, s. 232–233.

⁵⁴ Raymond BOYER, *Vie et mort à Marseille à la fin de l'Antiquité. Inhumations habillées des Ve et VIe siècles et sarcophage reliquaire trouvés à l'abbaye de Saint-Victor*, Marseille 1987, s. 27–44, prsten s. 40–44.

v Saint-Denis u Paříže v merovejské Galii.⁵⁵ Doložit tuto eventualitu se mi nicméně jeví příliš složité.

A konečně za třetí: Prsten se pohyboval nad zemí, avšak mimo naše území, po celou dobu od 7. do 9. století a k nám se dostal od svého nositele někdy v raném devátém věku. Zde by přicházela v úvahu přítomnost některé z langobardsky orientovaných osob v českých zemích, jak je doložena pro rok 807 ve spisu *Historia Langobardorum codicis Gothani*. Jeho autor poznamenává, že lze v Čechách (*in Beowinidis*) spatřit zříceniny paláce langobardského krále 6. století Wachona (511–539).⁵⁶ Teoreticky lze takovou možnost připustit; analogie, které by ji doložily, nám ovšem chybí a při jakýchkoli úvahách se nelze opírat než o indicie (viz níže).

* * *

Lze naše bádání nějakým rozumným způsobem shrnout? Čáslavský zlatý prsten představuje stále nález unikátní, odkrytý v nestandardním archeologickém kontextu. Spatřil světlo světa v době, kdy obyvatelé našich zemí už neudržovali spojení se světem pozdní antiky, ale kdy ještě nerozvinuli intenzivní styky se západními kraji a Středomořím v období dynastie Karlovců. Také skutečnost, že jeho nositel či nositelka patrně (ztratili?) a zanechali šperk v otevřeném terénu, vypovídá o nestandardním uložení artefaktu. I takové případy se ovšem stávají; vzpomeňme jen nedávného nálezu zlatého prstenu s antickou podobou bohyně vítězství Viktorie a hebrejským nápisem Moše bar Šelomo z výzkumu na náměstí Republiky v Praze.⁵⁷ V období vzniku čáslavského prstenu (6.–7. století) lze sice se styky s langobardskými či langobardsky ovlivněnými oblastmi počítat, ale analogie k nálezu z čáslavského Hrádku nám zcela chybí. Varianta „rodinné dědictví“ se mi jeví jako poměrně bezperspektivní. Možnost „vyloupený hrob“ získává sice o odstín větší pravděpodobnost, ale i zde se možnosti ověření hypotézy rovnají takřka nule.

⁵⁵ M. FLEURY – A. FRANCE-LANORD, *Les trésors mérovingiens de la basilique de Saint-Denis*, sv. I, s. 112 a 113, sv. II, s. 197–193.

⁵⁶ P. CHARVÁT, *The Emergence of the Bohemian State*, s. 68–70 s lit.

⁵⁷ Naposledy Petr CHARVÁT – Ladislav HRDLIČKA – Claire DELERY, *Andalusi sherds from Prague*, *Archeologické rozhledy* 1, 2013, s. 203.

Za těchto okolností nás výpovědní materiál historických disciplín volky nevolky tlačí k eventualitě třetí, totiž „pozdější přinesení“. Rád bych zde shrnul indicie, které by něčemu takovému mohly nasvědčovat:

- a) Z čáslavského Hrádku pochází pouze jediný srovnatelný elitní artefakt, totiž výše zmíněná průvlečka k řemení meče s vyobrazením boje mezi drakem a plazem, datovatelná patrně do devátého století.⁵⁸ Analogii takového příchodu by mohly představovat i mikulčické relikviářové schrány snad s jihoevropskými analogiemi, datované do doby před rokem 863.⁵⁹ Naproti tomu v časovém pásmu zhotovení prstenu (časně slovanské období) osídlení Čáslavi a Čáslavska chybí a nejbližší lokality pražského typu keramiky představuje Kutná Hora a Sedlece;⁶⁰
- b) V úvahu tu je patrně třeba vzít i geografickou polohu Čáslavi na významné dálkové komunikaci spojující Čechy s Moravou. Skutečnost, že nálezy cizího původu se tu objevily i v dobách mladších,⁶¹ navozuje představu, že pohyb importovaných artefaktů zde lze víceméně oprávněně očekávat;
- c) Právě deváté století charakterizuje zvýšená snaha vládců za východní hranici východofranského království připodobnit se okázalostí svých dvorů prostředí franské říše. Toto „imitatio imperii“ přinášelo do západoslovanských elitních sídel přepychová dovážena zboží všeho druhu, třeba luxusní stolní keramiku a sklo.⁶² Právě od roku 800 lze tedy i od vybranců a vybranek na našem území očekávat snahu o očividnou prezentaci jejich bohatství a společenských možností;

⁵⁸ N. PROFANTOVÁ, *Karolinské importy a jejich napodobování v Čechách, případně na Moravě (konec 8.–10. století)*, s. 79, obr. 12: 3 na s. 90.

⁵⁹ B. KAVÁNOVÁ, *Velkomoravské relikviáře z Mikulčic*, Jižní Morava. Vlastivědný časopis, 2013, s. 20 a 26.

⁶⁰ M. KUNA – N. PROFANTOVÁ a kol., *Počátky raného středověku v Čechách: Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách*, s. 73–89, mapy na obr. XIV.

⁶¹ Petr CHARVÁT, *On Slavs, silk and the early state: The town of Čáslav in the pristine Middle Ages*, *Památky archeologické* 1, 1994, s. 127, s. 135–136.

⁶² Ingo GABRIEL, „*Imitatio imperii*“ *am slawischen Fürstenhof zu Starigard/Oldenburg (Holstein)*, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 1986, s. 357–367, zvl. s. 362, a mapa soudobých královských hrobů na Abb. 4 na s. 363; Haio VIERCK, *Hallenfreude – Archäologische Spuren frühmittelalterlicher Trinkehage und mögliche Wege zu ihrer Deutung*, in: *Feste und Feiern im Mittelalter – Paderborner Symposium des Mediävistenverbandes*, Detlef Altenburg – Jörg Jarnut – Hans-Hugo Steinhoff (eds.), Sigmaringen 1991, s. 121–122.

d) A konečně, avšak nikoli nakonec, bychom měli přihlédnout i k materiálu, z něhož je šperk zhotoven, totiž ke zlatu. Vymizení zlatých šperků na počátku našeho středověku si všímá Jiří Militký.⁶³ Nemáme zatím k dispozici podrobnější mineralogické určení materiálu čáslavského prstenu, ale třeba právě masivní zastoupení zlata v ozdobách devátého století z Moravy i z Čech (příčemž Morava vlastní ložiska zlata nemá, a tamní klenotníci si je tedy musili opatřovat odjinud)⁶⁴ nás činí pozornými skutečnosti, že to bylo právě toto, mladší období raného středověku, které vysoce oceňovalo společenskou prestiž žlutého kovu.

Konkrétnějších informací se asi nedohledáme. Předpokládáme-li tedy, že se zlatý prsten nalezený na čáslavském Hrádku a zhotovený v době od pozdního 6. do pozdního 7. století dostal do našich krajů někdy kolem roku 800 či po tomto datu, nemusí to ještě znamenat jeho příchod tou nejpřímočařejší cestou. Osud mohl náš malý zázrak vésti cestami velmi klikatými. Nelze koneckonců ani vylučovat, že by se mohlo jednat i o část avarské kořisti z vítězných tažení vojsk Karla Velikého a jeho spojenců. Hmotné doklady o stycích s prostředím kolem Karlova dvora (mince) se v Čechách nejnověji objevily⁶⁵ a o stycích langobardsko-avarských byla řeč výše.

Čáslavský zlatý prsten tak do jisté míry doplácí na svou exkluzivitu. Dopřejme mu jistou míru tajemství, do níž se před námi halí, a vzdejme čest jeho tvůrci i nositelům a nositelkám.

⁶³ J. MILITKÝ, *Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách, 5. století před Kristem až 7. století po Kristu*, s. 68–69.

⁶⁴ Dle laskavého ústního sdělení dr. Blanky KAVÁNOVÉ, jíž tímto srdečně děkuji.

⁶⁵ Jiří MILITKÝ – Naďa PROFANTOVÁ – Jan VIDEMAN, *Pozdně římské mince a denár Karla Velikého (768–814) z areálu hradiště Tismice (okr. Kolín)*, Numismatický sborník 2, 2013, s. 179–190.

ZLATÝ PRSTEN Z ČÁSLAVI A POČÁTKY ČESKÉHO STŘEDOVĚKU

Zlatý prsten z čáslavského Hrádku. Zhotoven v pozdním 6. – pozdním 7. století, do země uložen kolem roku 800. Zdroj: Městské muzeum a knihovna Čáslav

Žena z pohledu významných mužů německé reformace. Martin Luther a Martin Bucer a jejich vnímání žen

Women in the view of important reformators. Martin Luther and Martin Bucer and their attitude to women

Barbora Jiřincová

Abstrakt

Předkládaná studie si klade za cíl představit čtenáři posun, jaký ve vnímání ženy a jejího postavení ve společnosti přinesla náboženská reformace v německy mluvících zemích. Koncept ženství se totiž proměnil poměrně podstatně. Díky reformaci byly přehodnoceny koncepty, které s ženskou rolí úzce souvisejí – manželství, celibátu nebo řeholního života. Výsledkem byla hluboká proměna společnosti a její mentality. Ani přední muži náboženské reformy nemohli zcela pomlčet o situaci žen. Ať už nás zajímá, jak nové kulturní ovzduší ženy ovlivnilo nebo jaký podíl měly ony samy na aktivním prosazování nových trendů, nemůžeme roli ženského prvku v německé reformaci pominout.

Ačkoliv celý problém nelze hodnotit pouze na základě teorie, byly to právě myšlenky předních německých reformátorů, které nastartovaly proces přehodnocování postavení žen. V této studii se tedy zaměříme na dva z nich – Martina Luthera a Martina Bucera, kteří se těmto otázkám věnovali nejvíce.

Abstract

The study deals with the change in the status of women brought by the religious reformation in the German speaking countries. The reformation rethought the concepts related to women such as matrimony, celibacy or convents. As a result the society has changed radically and the change affected women as well. The reformers logically could not avoid the topic of women in their work completely. Although the problem is more complex and it cannot be narrowed down to theory, the thoughts of the reformers, namely Martin Luther and Martin Bucer, laid down the basis for the change in the status of women. Therefore the thoughts of these two men are the topic of this study.

Klíčová slova

dějiny žen – reformace – ženy v reformaci – Martin Bucer – Martin Luther – manželství

Keywords

women's history– reformation – women in reformation – Martin Bucer – Martin Luther – matrimony

Zhodnocení literatury a pramenů k tématu

Zahraniční historiografie se ženám v dějinách věnuje už delší dobu a historikům neuniklo, že reformace změnila pohled na ženy a některým z nich umožnila prosadit se. Literátkami aktivně působícími v německé reformaci se nejobšírněji zabývala Barbara Becker-Cantarino, která se zaměřila i na ty méně významné.¹ Ve stejné době publikovala své texty o podílu žen na náboženské reformaci Sherill Marshall Wintjes.² Novějším příspěvkem jsou potom práce Albrechta Classena, který se snažil založit své bádání na nedávno objevených textech.³ Negativnímu působení reformace na postavení řeholnic se věnovala Merry Wiesner-Hanks, která mimo jiné vydala texty autorek z klášterního prostředí. Ty většinou reformaci oponovaly. Její práce je o to cennější, že se neomezuje na známou osobnost abatyše norimberského kláštera sv. Kláry Caritas Pirckheimer, ale představuje téměř neznámé pisatelky.⁴ Málokterá z dam v reformaci se dočkala vlastní biografie, ale některé přesto ano. Mezi nimi Argula von Grumbach. Jejímu životu a vydávání jejích článků se dlouhodobě věnoval Peter Matheson.⁵

¹ Např. Barbara BECKER-CANTARINO, *Der lange Weg zur Mündigkeit. Frauen und Literatur in Deutschland von 1500 bis 1800*, München 1989; Barbara BECKER-CANTARINO, *Frauen in den Glaubenskämpfen. Öffentliche Briefe, Lieder und Gelegenheitschriften*, in: *Deutsche Literatur von Frauen*, Gisela Brinker-Gabler (ed.), sv. 2, München 1988, s. 149–172.

² Např. Sherill Marshall WINTJES, *Women in the Reformation Era*, in: *Becoming Visible. Women in European History*, Renate Bridenthal (ed.), Boston 1977, s. 165–191.

³ Albrecht CLASSEN, *Frauen in der deutschen Reformation. Neufunde von Texten und Autorinnen sowie deren Neubewertung*, in: *Die Frau in der Renaissance*, Paul Gerhard Schmidt (Hg.), Wiesbaden 1994, s. 179–204.

⁴ Merry WIESNER-HANKS (ed.), *Convents Confront the Reformation. Catholic and Protestant Nuns in Germany*, Milwaukee 1996.

⁵ Peter MATHESON, *Argula von Grumbach. A Women's Voice in the Reformation*, Edinburgh

Současná historiografie se již snaží nahlížet dějiny nikoliv jen jako příběhy velkých osobností, ale jako komplexní proces, na němž se podílí všechny složky společnosti. Už se netážeme pouze, které významné ženy se podílely na příchodu a prosazení náboženské reformace. Otázka stojí především takto: Jak reformace ovlivnila ženy a manželství? Stručný nástin se ve svém článku snažila podat Jane Dempsey Douglass.⁶ Její shrnutí je ale velmi zjednodušující a místy až mírně zavádějící. Navíc nevzala v potaz celou škálu pramenů a na některých místech nejsou její citace dohledatelné. Přínosná je ovšem ta část, která popisuje Lutherovo vidění ženy a manželství. Na rozdíl od jiné autorky, Ingetraut Ludolph, která zevrubně analyzovala Lutherův pohled na stejné téma, vzala tato historička v potaz velmi důležitý zdroj, a to Lutherovy komentáře k První knize Mojžíšově. Ingetraut Ludolph čerpá své myšlenky převážně ze samostatných spisů věnovaných manželství.⁷ Pro poznání názoru Martina Bucera na ženu a manželství je klíčová publikace autora Hermana J. Selderhuise, která se celá věnuje ve své době ojedinělým myšlenkám tohoto reformátora nejen na manželství, ale především na rozvod.⁸ Na závěr ještě musíme zmínit publikaci švédské autorky Kirsi Stjerna, jejíž kniha o ženách v reformaci nabízí komplexní, ačkoliv trochu povrchní přehled, od kterého se badatel může odrazit. Sama v předmluvě uvádí, že knihu napsala jako manuál pro přednášející na vysokých školách, kteří dnes již nemohou při výkladu o německé reformaci pominout roli žen.⁹ V současnosti jde o jedinou odbornou publikaci, jež se věnuje všem stránkám života žen, které reformace ovlivnila, a zároveň těm nejdůležitějším osobnostem.

Pramenná základna při zkoumání pohledu Martina Luthera na ženu je poměrně široká. Kromě samostatných zmínek v jiných drobnějších pracích,

1995; Peter MATHESON, *Breaking the Silence. Women, Censorship and the Reformation*, *The Sixteenth Century Journal* 1, 1996, s. 97–119.

⁶ Jane Dempsey DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, in: *Religion and Sexism. Images of Woman in the Jewish and Christian Tradition*, Rosemary Radford Ruether (ed.), West Broadway 1998, s. 292–318.

⁷ Ingetraut LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, in: *Vierhundertfünfzig Jahre lutherische Reformation 1617–1967*. Fetsschrift für Franz Lau zum 60. Geburtstag, Göttingen 1967, s. 204–220.

⁸ Herman J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce in the Thought of Martin Bucer*, Missouri 1999.

⁹ Kirsi STJERNA, *Women in the Reformation*, Malden 2007.

dopisech a kázáních vycházíme při odkrývání jeho názoru na manželství především z těchto děl: samostatné spisy věnované manželství – *Ein Sermon von dem ehelichen Stand*¹⁰ z roku 1520 (sepsaný o dva roky později); mnohem podrobnější spis *Von ehelichen Leben*¹¹ a poslední pojednání o tomto tématu (1530) *Von Ehesachen*.¹² První kritiku svátostného pojetí manželství provedl Martin Luther už ve slavném *De Captivitate Babylonica Ecclesiae Preludium*,¹³ publikovaném s velkým rozruchem roku 1520, obšírnou kritikou askeze a mnišského života spojeného s celibátem sepsal o rok později ve spise *De Votis Monasticis Judicium*.¹⁴ Hodnocení ženy a především podrobný výklad Lutherova chápání příběhu o vyhnání z ráje, který byl pro vymezení ženiny role ve společnosti stěžejní, nalezneme v jeho výkladu knihy Genesis publikovaném ve třech svazcích mezi lety 1535–1545, z čehož jsou pro účely této práce zásadní první dva.¹⁵

Shrnutí všech názorů Martina Bucera na manželství je obsaženo v druhé knize jeho posledního díla *De Regno Christi*,¹⁶ které sepsal roku 1550 v Anglii; ovšem tiskem vyšlo až roku 1557 v Basileji.¹⁷ Jde o pojednání věnované anglickému králi Eduardu VI., které má mladému panovníkovi pomoci v reformaci náboženství v celé zemi. Dílo shrnuje Bucerovo myšlení nejen proto, že bylo napsáno krátce před smrtí, ale také proto, že se zabývá všemi oblastmi života křesťana. Pasáže věnované manželství a rozvodu byly tak dlouhé z toho důvodu, že obsahovaly jinde nevydané myšlenky, a tak zaplňují celou druhou knihu.

Velká část německy psaných spisů týkajících se manželství vyšla v samostatném svazku souhrnného vydání Bucerova díla.¹⁸ Obsahuje nejen pojed-

¹⁰ D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe, Weimar 1883–2009, sv. 2, s. 162–171 (dále jen WA).

¹¹ WA 10 – II, 267–304.

¹² WA 30 – III, 198–248.

¹³ WA 6, 484–573.

¹⁴ WA 8, 573–669.

¹⁵ WA 42; WA 43.

¹⁶ Martin BUCER, *De Regno Christi, Libri Duo Opera Latina. Volume XV bis Du Royaume de Jesus – Christ*, François Wendel (ed.), Gütersloh 1954 (dále jen BOL).

¹⁷ Martin GRESCHAT, *Martin Bucer. Ein Reformator und seine Zeit, 1491–1551*, München 1990, s. 239.

¹⁸ Martin Bucers *Deutsche Schriften, Band 10. Schriften zu Ehe und Eherecht*, Stephan Buckwalter – Hans Schulz (Hgg.), Gütersloh 2001 (dále jen BDS).

nání teoretická, ale i různá dobrozdání směřující ke konkrétním osobám, kde se reformátor z pozice své autority vyjadřuje ke kauzám v oblasti manželského práva. Další pak sepisoval postupně a jsou dnes otištěny v různých souhrnných vydáních.

Prvním listem, v němž se Bucer ke svým myšlenkám v této oblasti přihlásil, bylo *Verantwortung*,¹⁹ tedy jisté ospravedlnění jeho postupu po tom, kdy se jako bývalý mnich oženil s bývalou jeptiškou Elizabeth Silbereisen.²⁰ Spisek je zajímavý už tím, že myšlenky v něm obsažené až do své smrti Bucer neopustil a v dalším díle je pouze hlouběji rozpracoval.

Příchod reformace

Náboženská reformace podstatným způsobem změnila vnímání ženy a později i její postavení ve společnosti. Bylo by ovšem chybou domnívat se, že se jednalo o přímý záměr mužů, kteří stáli u tohoto zlomu evropských dějin. Terčem útoku reformačních snah především v počátcích tohoto období, na začátku 16. století, byly koncepty středověkého vnímání světa. Mezi nimi ty, které se ženou přímo, nebo nepřímo souvisely: manželství, celibát kněží i laiků a klášterní život. Posun ve vnímání těchto fenoménů přinesl chtěl nechtěl jiné postavení ženy ve společnosti. Do výčtu změn, které reformace nastolila, musíme přidat i prvek morální. Některé nešvary kléru, na které reformace útočila, stavěly ženu do nepříznivého světla. Jestliže si katoličtí kněží vydržovali konkubíny (a s tímto dalece rozšířeným poklesem reformace rychle skoncovala), byla taková žena v dost nezáviděníhodné pozici. Společnost ji vnímala jako cizoložnici, neměla vůči muži, se kterým žila, žádná majetková práva a jejich děti byly nelegitimní. Ve chvíli, kdy reformace přišla s konceptem kněžského manželství, žena se ocitla v úplně jiném světle. Jako manželka faráře byla nejen vdanou ženou se všemi právy a společenskou úctou, která tomuto stavu náležela, ale stala se také uznávanou osobou v obci. Často sama musela jít svým vystupováním příkladem. V neposlední řadě je třeba zmínit, že morální dozor nad životem obyvatelstva, který reformace prováděla a který byl v některých případech velmi přísný, nedělal genderové rozdíly. Cizoložství

¹⁹ BDS 1, 156–184.

²⁰ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 60.

mužů, které středověk v praxi toleroval, bylo odsuzováno stejnou měrou jako cizoložství žen.²¹

Všechny tyto změny, jakkoliv velkým krokem se jeví na první pohled, by samy o sobě neobjasňovaly, jak je možné, že tolik žen v první fázi reformace samo participovalo na intelektuální debatě, která se vedla. Částečné vysvětlení přináší nestabilita sociální situace v čase, kdy se reformace teprve prosazovala. V každé bouřlivé době využily okrajové nebo jinak opomíjené skupiny ve společnosti příležitost vydobýt si lepší pozici. Toto tvrzení dokládá i fakt, že koncem popisovaného období, na konci 16. století, kdy se situace už ustálila, ženy z intelektuálního diskurzu mizí. Některé výtoky doby ovšem zůstávají.²²

Martin Luther

Začít musíme doktorem Martinem Lutherem, prvním mužem německé reformace jak v chronologickém, tak v metaforickém smyslu toho označení. Luther projevil svůj názor na manželství v mnoha pracích, kázáních i dopisech. Ačkoliv sám rozhodně nepřiznával ženě postavení rovnocenné muži a určitě nechtěl změnit její roli ve společnosti, nakonec se tak v praxi stalo. Přehodnotil totiž chápání manželství v rámci protestantské kulturní oblasti. Na následujících stranách podrobně prozkoumáme jednotlivé výroky na adresu žen a manželství v díle Martina Luthera a pokusíme se najít odpověď na v zásadě banální otázku, na kterou ovšem nelze podat banální odpověď, a totiž: Měl Martin Luther opravdu nějakou systematicky vytvořenou koncepci ženství, jak tvrdí ve svém díle například Ingetraut Ludolphy²³ a s ní většina dnešních autorů zabývajících se ženskou otázkou v dějinách? Nebo má pravdu Sherril Marshall Wintjes se svým relativně provokativním tvrzením, že žádnou ucelenou a systematicky vytvářenou koncepci ženy a ženství neměl nikdo z reformátorů a že snaha něco takového jim přisoudit je jen dezinterpretace výroků, které bychom měli chápat pouze v kontextu jejich celkového nazírání světa?²⁴ Přijmeme-li alespoň na chvíli toto tvrzení, potom Lutherovo vyzdvihování manželství musíme

²¹ S. M. WINTJES, *Women in the Reformation Era*, s. 172n.

²² S. M. WINTJES, *Women in the Reformation Era*, s. 187.

²³ I. LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, s. 204–220.

²⁴ S. M. WINTJES, *Women in the Reformation Era*, s. 173.

chápat v kontextu jeho útoku na katolická církevní dogmata o celibátu a duchovní nadřazenosti panenského stavu. Jeho mnohem pozitivnější nazírání na ženu je potom podkladem pro tuto elevaci manželství, protože pokud stav manželství má být nadřazen stavu celibátu, ženě vnímané do té doby veskrze negativně musí být přiznány mnohem pozitivnější hodnoty.

Lutherova koncepce manželství a ženské otázky

Vraťme se nyní k úvodní otázce a podívejme se na to, jaký měl Luther na ženu názor. Při jeho utváření jistě sehrála svou roli životní zkušenost, ale své první výroky na téma manželství a žen Luther vyslovil ještě dlouho před tím, než se oženil, ba než svou budoucí manželku vůbec potkal. K úvodní otázce, zda měl Martin Luther nějakou ucelenou koncepci tohoto tématu, musíme podotknout, že nikdy nevydal k této problematice žádný spis, že všechny jeho výroky, z nichž názor na ženu konstruujeme, jsou vyňaty z vyjádření k jiným otázkám. Již tento fakt odpověď komplikuje. Když se podíváme na výroky na adresu žen, na první pohled nás musí zarazit, jak protichůdné se občas zdají.²⁵ Na jedné straně ženu brání a oceňuje, na straně druhé jí nekompromisně vymezuje hranice, které se z pohledu dnešní doby zdají velmi úzké. Martin Luther rozhodně nezamýšlel změnit postavení ženy ve společnosti. Pokud bychom mu přisuzovali takové motivy, potom by to znamenalo chybnou interpretaci a nerespektování specifík doby, v níž se německá reformace prosazovala.

Na rozdíl od scholastiků Luther nezatracoval pohlavní život v řádně uzavřeném manželství a tímto svým postojem své současníky až provokoval. Jeho názor úzce souvisel s tím, že neodmítal tělesnou stránku lidské osobnosti. Velmi pozitivně také hodnotil život v manželství.

Martin Luther svými vystoupeními od počátku napadal koncepty, na nichž středověká církev stála. Na prvním místě musíme jmenovat kritiku svátostí. Kromě toho, že Luther jejich počet zredukoval na tři, vytyčil jim úplně jiný význam. Základní teze učení o ospravedlnění z víry zní, že si křesťan nemůže vysloužit spasení svými skutky. Zde tedy nemohlo zaujímat učení o svátosti tak důležité postavení jako v katolické eschato-

²⁵ I. LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, s. 204.

logii.²⁶ Svátosti jsou v jeho pojetí pouze vnějšími znaky víry, která působí uvnitř člověka. Luther přikládá manželství obrovský význam, jde tak daleko, že je v hierarchii hodnot staví vysoko nad stav panenský, ale z výčtu svátostí je vyřazuje. Wittenberský reformátor se řídil výhradně tezemi přímo obsaženými v *Písmu*, neuznával církevní tradici, která se k biblickým textům během času nabalila, a pro zařazení manželství do výčtu svátostí zde nenašel oporu.²⁷ Manželství nemůže být známkou víry už proto, že není výhradně křesťanské.²⁸ Katolické pojetí manželství se odvolávalo na list sv. Pavla do Efesu, v němž přirovnává jednotu mezi mužem a ženou k jednotě mezi Kristem a jeho církví.²⁹ Zde konkrétně najdeme větu: „*Je to velké tajemství, které vztahují na Krista a na církev.*“³⁰ Ve svém německém překladu Nového zákona totiž opravuje původní latinský překlad, který řecké slovo „mysterion“³¹ překládá jako „sacramentum“, tedy svátost. Luther se dle svého názoru originálnímu významu více přiblížil s překladem „großes Geheimnis“³², takže i reformační pojetí manželství má kořeny v širším kontextu, tentokrát v překladu *Bible* do mateřštiny a v kritice latinské, katolické tradice.

Luther se velmi ostře vyjadřoval proti asketickému myšlení své doby. Proti celibátu vyzdvihoval manželství požehnané dětmi. I tato kritika přesně zapadá do koncepce ospravedlnění z víry. Jestliže si člověk nemůže vysloužit místo v nebi dobrými skutky, jak by se mu to mohlo povést systematickým odříkáním požitků?³³ Luther vůbec přinesl novou koncepci hříchu, podle něj scholastici příliš zjednodušovali jeho význam, když jej soustředili pouze do tělesnosti a snažili se mu bezúhonnou zdrženlivostí

²⁶ Amadeo MOLNÁR, *Na rozhraní věků. Cesty reformace*, Praha 2007, s. 59–63.

²⁷ WA 6, 550–553; Jane Dempsey DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, in: Religion and Sexism. Images of Woman in the Jewish and Christian Tradition, Rosemary Radford Ruether (ed.), West Broadway 1998, s. 303.

²⁸ A. MOLNÁR, *Na rozhraní věků*, s. 46.

²⁹ Ef 5, 21–33; Veškeré biblické výroky v této práci budou citovány podle: *Bible. Písmo Starého a Nového zákona včetně deuterokanonických knih. Český ekumenický překlad*, Praha 1995.

³⁰ Ef 5, 32.

³¹ V českém ekumenickém překladu přeloženo jako „velké tajemství“.

³² Olavi LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe bei Luther*, Turku 1955, s. 26.

³³ Max Josef SUDA, *Die Ethik Martin Luthers*, Göttingen 2005, s. 160.

a tlumením všech žádostí těla vyhnout.³⁴ Martin Luther tedy askezi jako jistou cestu k posmrtné blaženosti neuznává. Nepovažuje ji ani za vhodný životní styl, jak se vyjádřil otevřeně ve spise *De Votis Monasticis*.³⁵ Jde až tak daleko, že mnichy a jeptišky žijící v celibátu obviňuje z hříchu, protože opovrhují lidským údělem a Bohem stanoveným řádem.³⁶ Už od začátku rázně zavrhl takzvané evangelijní rady, podle nichž se mohli lidé řídit a získat za to zvláštní odměnu v posmrtném životě. Reformace celkově nesouhlasí s rozdělením křesťanů na povolane, kteří budou mít lepší místo v nebi, a méně povolane.³⁷ Podle Luthera není možné, aby byly nějaké dva druhy křesťanů, všechny části Zákona jsou závazné pro každého stejně.³⁸ Reformace navíc přišla s představou, že není rozdíl mezi knězem a řadovým křesťanem. A jestli neexistuje tato hranice, potom není možné stanovit pro jedny celibát, a pro druhé nikoliv.³⁹ Luther odmítá závazek celibátu pro kohokoliv, natožpak pro kněží, kteří se přece v prvotní církvi normálně ženili a stejně vykonávali svou službu.⁴⁰ Navíc kněz, který je duchovním vůdcem křesťanské obce, musí být sám psychicky silná osobnost a podle Luthera ten, který nemá vedle sebe ženskou pomoc, nebude na své povolání stačit.⁴¹ V prvních letech reformace byl dokonce vyvíjen nátlak na kněze, aby se oženili.⁴²

Martin Luther tedy odmítá asketismus jako takový, preferuje životní úděl s běžnými lidskými starostmi tak, jak jej Bůh ustanovil. Přímou doporučuje vdát se či oženit. Středověk manželskému stavu přisoudil pouze roli zla nutného k regulaci smilstva a hříchu při plození potomstva. Luther nachází v *Biblii*, a to především ve Starém zákoně, doklady, že se scholastikové mylili, když opovrhovali manželstvím. Zaprvé jej nevidí

³⁴ A. MOLNÁR, *Na rozhraní věků*, s. 59; zde bude nejlépe Molnára přímo citovat pro bližší pochopení: „Hřích nám vládne hůř než dočasný sexuální chtíč, s nímž ostatně není ani totožný. Hřích je vše, co v nás žije nepohlceno naprostou oddaností Bohu.“

³⁵ WA 8, 573.

³⁶ I. LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, s. 205; WA 10 – II, 297, 27–295.

³⁷ J. D. DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, s. 293.

³⁸ WA 11, 249, 9–32.

³⁹ J. D. DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, s. 296.

⁴⁰ WA 6, 541n.

⁴¹ I. LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, s. 206.

⁴² J. D. DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, s. 296.

jen jako obranu proti hříchu.⁴³ Pro něho jde o Bohem daný životní řád, stejně jako kněžský úřad a vrchnost, tedy řády, jež nemají lidské zákony právo měnit.⁴⁴ Do správného života sezdaného páru samozřejmě patří potomci, protože ačkoliv to není jediný účel jejich spojení, bez rození dětí by nebylo lidské budoucnosti.⁴⁵ Bezdětné manželství Luther vnímá jako něco vysloveně negativního, a zatímco středověk viděl život v panenství pozitivně, u Luthera je neplodnost prokletím.⁴⁶ Reformační rétorika hodně pracovala se slovem „Beruf“, tedy povolání, ve smyslu činnosti, k níž byl člověk vyvolen a jíž se měl celým svým životem odevzdat. Pro Luthera je povoláním člověka žít jako muž a žena, pro ženu dokonce jediným povoláním. Manželský svazek je jako povolání o to důležitější, že je souzen všem osobám ve společnosti bez ohledu na to, ke kterému stavu náleží.⁴⁷ Ať je člověk knížetem a vládne jiným, ať je duchovním a zaobírá se *Písmem*, měšťanem nebo pracujícím prostým člověkem kdekoli na světě, všichni mají toto společné. Každému je umožněno oženit se či vdát a každému by to mělo být i doporučováno.⁴⁸

Luther je realista a chápe, že tento příkaz nesmí aplikovat na všechny bez výjimky. Uznává, že některé osoby se pro život v manželství nehodí, že někdo se může této možnosti dobrovolně vzdát.⁴⁹ Ale ani v tomto případě neuznává Luther celibátní sliby. Odhodlání pro život bez partnera musí být v první řadě dobrovolné, bez vnějších okázalých projevů a přísah. Daná osoba se k tomu rozhodla spíše z praktického hlediska. Manželství by mohlo překážet při výkonu jiné bohubíbě činnosti, například misie. V žádném případě se ale nejedná o trvalý závazek⁵⁰ a s touto volbou se nepojí žádný příslib odměny v nebi.⁵¹ Luther kritizuje právě to, že středověká církev často nutila věřící skládat sliby panenství a panictví za příslib větší odměny v posmrtném životě. Dle jeho názoru osoby v katolickém prostředí žily v celibátu z donucení, ačkoliv evangelijní rady byly původně

⁴³ WA 43, 310, 24–26.

⁴⁴ WA 26, 504, 30–31; WA 43, 344–376.

⁴⁵ M. J. SUDA, *Die Ethik*, s. 164.

⁴⁶ J. D. DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, s. 296.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 295; M. J. SUDA, *Die Ethik*, s. 165.

⁴⁸ WA 30 – I, 162, 6–11.

⁴⁹ WA 12, 104.

⁵⁰ J. D. DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, s. 296.

⁵¹ O. LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe*, s. 37.

zamýšleny jako dobrovolné. Pokud si někdo přál sloužit Bohu a kázat, musel se manželství vzdát, a to Luther rozhodně neuznával. Reformace prakticky ruší celibát kněží, protože právě kněz jako duchovní vůdce nejvíce potřebuje ženský element ve své domácnosti jako oporu v náročném úkolu. Ženit se či vdávat není nutně povinné pro všechny, ale ti, kdo se rozhodnou zařídit se jinak, se nemají cítit nadřazení a v žádném případě nemají hanět manželský, samotným Bohem ustanovený řád.⁵² To, že Bůh v první kapitole Genesis výslovně říká, že není dobře, aby byl člověk sám,⁵³ je pro Luthera dostatečným argumentem. Jak již bylo řečeno, První knihu Mojžíšovu velmi důkladně komentoval a z jejího textu hojně vycházel.

Manželský stav navíc nepřináší jen radosti. Jeptišky a mniši se vyhýbají mnoha strastem. Pro Luthera je dodržování celibátu spíš cestou, jak si ulehčit. Celým textem spisu *Vom ehelichen Leben* se nese motto, že manželé jsou světější než světcí žijící v celibátu, protože naplňují Boží záměr, a útrapy spojené se společným životem, nemocemi a úmrtími dětí, péčí o rodinu i ekonomickými problémy jsou pro Luthera „*seligs creutz und eyn richtiger weg tzum hymell*“,⁵⁴ tedy svatý kříž a správná cesta do nebe. Cudný život je pohodlnější a žena, která se stará o domácnost, rodí děti a trpělivě snáší všechny nástrahy, které takové „povolání“ k sobě pojí, je poslušná Božího příkazu stejně jako duchovní studující a vykládající *Písmo* a zaslouží si stejnou odměnu a uznání.⁵⁵ Pokud žena při porodu zemře, její smrt se dá srovnat s úmrtím mučednic v legendách, protože zemřela při konání Božího díla.⁵⁶ Intenzivní účastí na mších a držením půstů se nikdy nemůže svobodný člověk vyrovnat ženě, která trpělivě a ve víře překonává těžkosti rodinného života. Luther navíc zdůrazňuje, že většina starozákonních postav světeckému ideálu nevyhovovala, například vzor všech ctností Abraham je v *Bibli* zaznamenán nikoliv jako světec žijící v celibátu, ale jako manžel, který ctí svou ženu a touží po potomstvu.⁵⁷ Pro Luthera byly legendy o světcích, kteří jsou stylizováni do podoby cudných postav odříkávajících si světské radosti a starosti, v přímém rozporu s *Písmem*.

⁵² O. LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe*, s. 294; M. J. SUDA, *Die Ethik*, s. 160.

⁵³ Gen 2, 18.

⁵⁴ WA 10 – II, 291, 15–18.

⁵⁵ WA 10 – II, 295; WA 43, 20, 31–36.

⁵⁶ „*Denn du stirbst eigentlich im edlen werk und gehorsam Gottis*,“ WA 10 – II, 296, 20–26.

⁵⁷ J. D. DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, s. 294.

Pro člověka není touha po manželství a po potomstvu žádnou hanbou nebo nízkým pudem.⁵⁸

Nejvíce polemik vzbudil poslední z Lutherem uváděných důvodů pro vhodnost manželského života. Tímto bodem reformace zaútočila přímo na základy středověkého asketického myšlení. Luther totiž považoval život v manželství za něco přirozeného. Scholastici spojovali lidskou přirozenost s tělesnem, což bylo v křesťanské dualistické filosofii tradičně považováno za špatnou stranu mince. Následovat svou podstatu pro středověkého člověka bez vši pochybnosti znamenalo cestu k věčnému zatracení. Reformace vůbec nepodporovala naplňování tělesných žádostí, ale nechtěla redukovat hřích na záležitosti libida. Navíc Lutherova antropologie nestaví materiální a spirituální podstatu do tak ostré opozice. Ne že by si daný rozdíl neuvědomoval, ale pomyslnou hranici zde nevidí tak ostře. Řekněme spíše, že v centru jeho pozornosti stály jiné otázky a dualita těla a duše byla v rámci reformační antropologie druhotnou otázkou.⁵⁹ Nebude přeháněním, pokud řekneme, že Luther považoval sexualitu za něco přirozeného.⁶⁰ V ráji, před vyhnáním Adama a Evy, bylo tělesné spojení bez hříchu, všechna hanba, která je s ním nebo s nahotou v lidském pokolení asociována, je následkem prvního hříchu.⁶¹ Pohlavní styk tedy není sám o sobě špatný, všechno zlé spojené se sexualitou přišlo do světa spolu s prvním lidským proviněním proti Bohu. A pokud koitus existoval dříve než hřích, nemůže být sám o sobě v rozporu s Boží vůlí. V ráji bylo spojení muže a ženy požehnáno,⁶² ale po vyhnání z Edenu už muž nedokáže toužit po ženě, aniž by cítil šílenství chťíce,⁶³ srovnávané tehdejšími lékaři se záchvaty epilepsie. Od doby, kdy vstoupil do světa první hřích, už spolu nemohou lidé intimně žít a zůstat čistí před Bohem, pokud neuzavřou řádné manželství. Ale právě to je ze zajetí hříchu vykoupí.⁶⁴ Luther v zásadě úplně odmítl tvrzení, že v rámci manželského svazku by

⁵⁸ WA 43, 376, 26–377, 12.

⁵⁹ O. LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe*, s. 47n.

⁶⁰ M. J. SUDA, *Die Ethik*, s. 158.

⁶¹ O. LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe*, s. 45; J. D. DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, s. 298.

⁶² „...in Paradiso congressus ille fuisset sine omni verecundia“, WA 32, 89, 37–90.

⁶³ „...horibilis voluptas“, WA 3, 89, 37–90.

⁶⁴ WA 42, 88, 7–14.

mohly být sex a plození potomstva jakkoliv špatné nebo hříšné, naopak.⁶⁵ Tento názor se samozřejmě vztahuje pouze na manželství osob, která jej posvětily svou vírou.⁶⁶ Kdo nevyznává Krista, pro toho se stírá rozdíl mezi smilstvem a čistým spojením v rámci manželství. Ale nutno říci, že i tento pohled na lidskou sexualitu byl pro tehdejší společnost neslýchaný. Tyto názory byly ještě v roce reformátorovy smrti tak šokující, že byly v prvním souborném vydání jeho díla pro jistotu vynechány.⁶⁷ Toužit po své ženě či po svém muži bylo pro Luthera zcela normální. Bůh takovým člověka učil, i když nesmíme podceňovat roli Satana, který stvoření pokřivil. Dábel však nemá být nějaký efemérní pojem, ale reálná bytost, která člověka už na počátku uvedla na scestí a stále jej kazí. Přesto nesmíme zapomínat, že Hospodin stvořil muže a ženu, aby žili spolu.⁶⁸

Podle Luthera navíc není možné, aby člověk žijící mimo manželství neupadl do smilstva.⁶⁹ Touha člověku zůstane a potlačovat ji nemá cenu. Lepší je ji využít k Boží slávě, a to uzavřením řádného sňatku. Tato touha nejen že není zlá a opovrženíhodná, je ale hlavně nepřekonatelná.⁷⁰ Luther chválí cit mezi manžely, a to i ve formě erotické, a staví ji výš než pouto mezi rodiči a dětmi.⁷¹ Mladí lidé by se proto měli brát z lásky a Luther přitom uznává, že fyzická přitažlivost hraje podstatnou roli. Předstírat, že tomu tak není, nemá smysl.⁷²

I z toho důvodu, že se zde vyvyšuje vzájemný vztah manželů a nehaní se jejich sexuální život, dočká se cizoložník o to větší kritiky. Pro obě pohlaví bez rozdílu Luther nešetří ostrými slovy a žádný trest mu není dostatečně tvrdý.⁷³

Tento obsáhlý exkurz do reformačního uvažování o manželství a sexualitě byl nutný, protože pojetí feminity s ním neodmyslitelně souvisí a je před-

⁶⁵ O. LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe*, s. 51.

⁶⁶ *Tamtéž*, s. 53.

⁶⁷ A. MOLNÁR, *Na rozhraní věků*, s. 46n.

⁶⁸ WA 10 – II, 293, 9.

⁶⁹ O. LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe*, s. 32.

⁷⁰ „*Fleisch und Blut doch Fleisch und Blut bleiben, wie auch Neigung und Trieb weder erstickt noch behindert werden können*“, WA 8, 658, 33–36; I. LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, s. 205.

⁷¹ O. LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe*, s. 55.

⁷² WA 30 – III, 236.

⁷³ O. LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe*, s. 70.

pokladem pro Lutherovy neméně revoluční názory, když ne na roli ženy, tak na její kvality. Bylo již řečeno, a je to třeba zopakovat, že tomuto tématu Luther (a ani nikdo jiný z reformátorů) nevěnoval žádný samostatný spis. Níže formulované závěry jsou založeny na výrocích vytažených z jiných děl, nejčastěji z Lutherových komentářů k První knize Mojžíšově.

V první řadě nesmíme zapomenout, že ačkoliv Lutherovo hodnocení ženy je veskrze pozitivní, rozhodně nemění její roli ve společnosti, nýbrž plně respektuje podřízené postavení, jaké jí bylo určeno. Pro ženu vidí v zásadě dva úděl, status manželky a hospodyně nebo matky, a ačkoliv těmto úlohám dodává na vážnosti, v jiné si ženu představit nedokáže a jasně jí vymezuje hranice. Přesto není Lutherova žena pasivní, je aktivní pomocnicí v mužově díle, především při tom nejdůležitějším, při zachování lidského pokolení, ale také trpělivou péčí o manžela a rodinu pomáhá realizovat jeho další plány.⁷⁴ Sám Luther tvrdil, že ve svém odhodlání je pevný díky své choti Katharině, bez níž by nebyl schopen své dílo dokončit. Osamělý muž je podle něj náchylnější k depresím a útlumu.⁷⁵ A dále zdůrazňuje, že bez ženy by nebylo možné pokračování lidského rodu.⁷⁶

Žena je podle Luthera dobrá, jsou mu cizí úvahy o její bezmezné hříšnosti, které se ke konci středověku množily. Smutně proslulý spis *Malleum Malleficarum* byl napsán až roku 1487, tedy ne tak dlouho před vystoupením reformátora ve Wittenbergu.⁷⁷ Luther věřil v čarodějnice, ale jeho víra v existenci těchto Ďáblových služebnic nebyla vůbec podmíněna misogynními představami, jaké daly vzniknout výše zmíněnému dílu. Luther se například domníval, že žijí kouzelníci, a v této otázce nedělal genderové rozdíly.⁷⁸

Žena byla stvořena Bohem jako mužův protějšek. Oba byli stvořeni k obrazu Božímu,⁷⁹ oba byli stvořeni Slovem⁸⁰ a Luther výslovně říká, že obě stvoření byla stejným zázrakem.⁸¹ Oba jsou celí lidé. V tom se Luther

⁷⁴ WA 43, 310, 24–26; I. LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, s. 205.

⁷⁵ I. LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, s. 206.

⁷⁶ „*Adae itaque adiutorium fuit mulier, solus enim non potuit generare, sicut nec mulier sola generare potest*“, WA 42, 89, 16–19.

⁷⁷ A. CLASSEN, *Frauen in der deutschen Reformation*, s. 181.

⁷⁸ I. LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, s. 211.

⁷⁹ WA 42, 51, 37n.

⁸⁰ WA 42, 87 a 17.

⁸¹ WA 42, 92, 31–33.

rozchází se scholastikou. Ani toto učení nemohlo popřít, že Eva stejně jako Adam vznikla z Hospodinovy vůle, aniž by odmítlo autoritu *Bible* jako takové. Ale spokojilo se s tím, že se k tomuto faktu příliš nevyjadřovalo. Luther tuto skutečnost zdůrazňoval velmi intenzivně, pro něho prostě byla žena v zásadě „dobrá“.⁸² Jistě i on uznával, že není jen dobrá. I v jeho podání je emocionální a citlivá, má v duchu scholastické rétoriky „nepevného ducha“,⁸³ a ač je nejkrásnějším Božím stvořením, nevyrovná se muži v důstojnosti a potřebuje ochranu.⁸⁴ Pro své typické charakterové vlastnosti, především pro emocionalitu, kterou středověk ztotožňuje s „nepevností ducha“, byla i pro Luthera Ďáblova volba svěst k prvnímu hříchu Evu logická.⁸⁵ Nepřehlíží tedy vlastnosti, které jeho doba vnímá vysoce negativně, a spojuje je s feminitou. Ale dále zdůrazňuje jinou schopnost, a to rodit děti a následně je vychovat, pro což jsou její vrozené kvality ideální. Luther mateřství oceňuje velmi vysoko a v jeho textech právě tato ženská schopnost vyváží všechny ostatní nedostatky tohoto pohlaví.⁸⁶ Velmi negativně se vyjadřuje o každém, kdo ženou opovrhne.⁸⁷ V tomto se reformace razantně rozchází se scholastikou, kde pojetí ženy položil základ Tomáš Akvinský a jím vykládaný Aristoteles, který ji považuje za jakéhosi nedokonalého muže.

Pokud jsou muž i žena kompletními bytostmi, jak vysvětlit podřízenou roli ve společnosti? Tu Luther nepopíral. Tomáš Akvinský ženu nazval nedokonalou už při stvoření. Pro Luthera je zásadní jiná událost, zcela nově interpretuje příběh o vyhnání z ráje. Podrobný výklad této části Genesis vysvětluje, proč je životní prostor ženy ohraničen zdmi domácnosti, proč přebírá po svatbě mužovo jméno, nesmí kázat a vládnout a nejvíc ji sluší mlčení. Podle Luthera je tato situace následkem Evina provinění.

Na Lutherově výkladu prvotního hříchu jsou hned dvě věci naprosto nové. Za prvé, častokrát zde zdůrazňoval, že žena byla muži před vyhnáním z ráje naprosto rovnocenná.⁸⁸ Bůh na ni nemluvil skrze Adama, to ona

⁸² WA 42, 497, 22–26.

⁸³ „... mulier diversum esse animal a viro /.../ et ingenium longe infirmus,“ WA 42, 51, 34–35.

⁸⁴ „Ita mulier etsi esset pulcherrimum opus Dei, tamen non aequabat gloariam et dignitati masculi,“ WA 42, 52, 10n; WA 43, 692, 17–21.

⁸⁵ „... tamen tamquam /Heum/ infirmiorem creaturam aptiorem fuisse,“ WA 42, 136, 1–20.

⁸⁶ WA 43, 344, 4–9.

⁸⁷ J. D. DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, s. 297; WA 43, 451, 29–40.

⁸⁸ „... ibi /in Paradiso/ fuisset gubernation aequalis,“ WA 42, 103, 31–194.

sama Hospodinovým slovům rozuměla a sama mu i odpovídala.⁸⁹ V ničem nebyla muži podřízena.⁹⁰ Při čtení Lutherova výkladu První knihy Mojžíšovy nás může až zarazit, jak často tyto skutečnosti připomínal. Musíme si uvědomit, kdy dílo vznikalo. Luther se vymezoval proti středověkému pojetí ženství jako něčemu hříšnému od základu a už to, že cítil potřebu neustále svůj názor opakovat, ukazuje, jak dalece mu na zakořenění nového konceptu záleželo.

Druhou novinkou ve výkladu příběhu o prvním hříchu je Adamova role. Není zde Evinou pasivní obětí, není „sveden“. Ona nese sice hlavní díl viny, protože podlehla jako první a jablko ochutnala, a za to je také v tomto světě náležitě potrestána všemi strastmi, které jsou výlučně ženské. Za to také její podřízená pozice. Ovšem Adam se na hříchu účastní aktivně a hlavně vědomě.⁹¹ Ačkoliv tedy Eva nese největší břímě viny na příchodu hříchu do světa a vyhnání lidstva z ráje, není v tom sama, Adam zhřešil také. Tuto skutečnost reformátor náležitě zdůraznil a odlišil se od scholastického pojetí, které se snažilo vinu svěst pouze na ženu. Jinde navíc připomíná, že Eva skutečně zhřešila, stejně jako jiné často připomínané biblické ženy, ovšem její hřích není v její ženskosti, ale v její osobnosti. A tak to je i s muži, pro provinění biblických hrdinů přece neodsuzujeme celé mužské pokolení.⁹²

Luther ale ženin trest nevidí čistě negativně. Často zdůrazňuje, že matka starající se o rodinu je osoba, která si zaslouží veškerou úctu a dostane se jí odměny i od Boha. Ženina práce se Hospodinu líbí stejně jako ta mužova.⁹³ Oba zhřešili. A odplatou za hřích je smrt. Ale vykoupení přichází výhradně skrze víru v Krista. A Kristus se narodil ženě. I Luther tedy vyzdvihoval protiklad známý už scholastikům, protiklad Evy, kvůli níž přišel hřích na svět, a Marie, skrze kterou přišel do světa Vykupitel. Skrze Marii bylo umožněno odpuštění hříchu, a to jak ženě, tak muži.⁹⁴ Je to role matky, která vykupuje ženu z hříchu. Na tomto místě opět Luther vyzdvihuje

⁸⁹ WA 42, 50, 10–51, 57; WA 42, 151, 34n; WA 42, 248, 34–50.

⁹⁰ „...in nulla re Adamo inferior /fuit/,“ WA 42, 87, 28n.

⁹¹ „Adam non fuerit seductus sed sciens peccavit,“ WA 42, 136, 1–20; WA 87, 25–29.

⁹² „Non igitur culpa in sexu est, sed in vicio, quod tum foeminae tum viro commune est,“ WA 42, 282, 34–50.

⁹³ WA 43, 634, 34.

⁹⁴ WA 42, 148, 33.

postavení matky, mateřský úděl vykoupil biblickou ženu, stejně jako v Lutherově výkladu vykupuje každou ženu v každodenním životě.

Nicméně nesmíme zapomenout, že po prvním hříchu již není pro ženu jiné cesty než žít v područí muže. Je tu ale jeden důležitý rozdíl. Luther ženě zakazuje kázat a vládnout a tato skutečnost je pro něj v souladu s *Písmem*. Nijak výrazně se nevyjadřuje k tomu, že by toho žena nebyla schopná. Protože muž i žena jsou oba kompletní lidské bytosti, oba by měli být schopni všeho. Evino provinění však rozdělilo role pro muže a ženu, a tak by to podle Luthera také mělo zůstat.⁹⁵ Vždy ve svých vystoupeních trval na starých pořádcích. Ačkoliv reformace přímo podkopávala stavební základy mnoha konceptů existující společnosti, snažil se je udržet a intenzivně je obhajoval. Pokud někdo cítil, že by mu reformace dala podnět k narušení světských pořádků, Luther se od něj distancoval. Tak to jistě mohly vnímat i ženy a wittenberský reformátor je v mnoha spisech ujišťoval o tom, že žádnou změnu sociálních rolí nezamýšlí. Zvláště oblasti jejich duchovní služby věnoval mnoho času. Již ve spise *Vom Missbrauch der Messe* výslovně napsal, že kázání žen je špatné.⁹⁶ Jediné, co omlouvá kazatelku, je neschopnost nebo neexistence muže v daném sboru.⁹⁷

Luther nicméně neupírá ženě nárok na vzdělání. Ani nemůže. Reformace zdůrazňovala kněžství všech křesťanů, a to nutně vyžadovalo znalost *Písma*. Každá žena, která má na starost výchovu dětí, musí znát *Písmo* a být natolik vzdělaná, aby mu rozuměla.⁹⁸ Jak dalece byla tato reformátorova praxe dodržována, to už je otázka jiná. Jeho manželka Katharina byla ve vedení domácnosti v době jeho časté nepřítomnosti naprosto samostatná a jistě na něj měla nezanedbatelný vliv. Stejně jako postoj Luthera ke vzdělaným ženám jeho doby, například Katharině Zell a Argule von Grumbach, byl pozitivní. Dokládají to reformátorovy dopisy adresované zmíněným dámám.⁹⁹

Teorie i zde přinesla praktické důsledky. Reformace začala pozitivně hledět na manželství, na sexualitu a na ženu. Do teologického diskurzu

⁹⁵ WA 50, 633, 20–22; I. LUDOLPHY, *Die Frau in der Sicht Martin Luthers*, s. 212.

⁹⁶ WA 8, 497, 22–37.

⁹⁷ WA 8, 498, 12–14.

⁹⁸ WA Br 4, 234, 4–7.

⁹⁹ WA Br 2, 247; 346; 364; 559; WA Br 6, 27.

se už nevrací misogynní úvahy o negativních vlastnostech spojovaných s feminitou. Kazatelé a kněží uzavírají sňatky a žijí intenzivním rodinným životem. Ženám se otevírá nové pole působnosti jako manželkám kněží a farářů, dostávají se tak do popředí v náboženské obci. Žena bude napříště v reformaci vnímána mnohem pozitivněji.

Martin Bucer

Postava Martina Bucera byla donedávna historiky zabývajícími se reformací poněkud opomíjena. Jde však o osobnost s vlastní teologií ovlivňující především město Štrasburk a další oblasti tehdejší Svaté říše římské s ním sousedící. Bucera proslavilo také jeho ekumenické působení. Tato část díla štrasburského reformátora je snad nejznámější, ve své době byla i nejkontroverznější a také dalece zastiňovala veškeré další názory tohoto muže. Bucer se po celý svůj život snažil o smíření jednotlivých protestantských směrů, chtěl docílit jednoty navzdory štěpení se v triviálních i kardinálních teologických otázkách, které už v počátcích reformace probíhalo. Jistě nebyl sám, kdo si uvědomoval, že nejednotnost ohrožuje protestantské pozice a především v budoucnu bude reformované oblasti činit zranitelné proti ideologicky jednotné katolické straně. Pružnost, jakou Bucer projevoval v řešení zásadních teologických otázek, pokud se v nich jednotlivé směry rozcházely, byla některým jeho současníkům důkazem, že vlastní pevné názory postrádá.¹⁰⁰ Bucerova teologie ve všech oblastech (i v případě manželského práva, jak si později ukážeme) ovšem vycházela z naprosto kategorické zásady lásky k bližnímu. V tomto přikázání byl podle Bucera obsažen celý Zákon a všechny směrnice pro křesťanův život. Pokud hrozilo narušení bratrské spolupráce mezi protestantskými směry, bylo dle jeho názoru možno, ne-li přímo záhodno, ustoupit ze svého stanoviska, a to i v tak zásadní otázce, jakou byla otázka eucharistie.¹⁰¹ Sám se nikdy neunavil v úsilí překlenovat rozdílná stanoviska jednotlivých proudů, ať už šlo o směr kalvinistický, luterský nebo třeba i náboženskou reformaci v Anglii a teologická stanoviska české Jednoty bratrské.

Právě Bucerovy kontakty s českou reformací jsou pro účely této práce velmi důležité. Vzájemnými vztahy českých bratří a Martina Bucera se

¹⁰⁰ A. MOLNÁR, *Na rozhraní věků*, s. 306.

¹⁰¹ Martin GRESCHAT, *Martin Bucer. A Reformer and His Times*, London 2004, s. 54.

zabýval především Amadeo Molnár.¹⁰² Štrasburský reformátor obdivoval bratrskou zbožnost a kázeň členů Jednoty.¹⁰³ Bratří byli také jedni z mála, kteří ocenili jeho ekumenické úsilí, protože i oni od počátku viděli reformaci jako univerzální fenomén; se zahraničními reformátory se rozešli právě ve chvíli, kdy se hnutí začalo štěpit na jednotlivé proudy.¹⁰⁴ Vzájemné porozumění se ovšem neodrazilo pouze v projevech přátelství. Bucer v padesátých letech 16. století vydal několik spisů na obranu bratrské teologie, o níž většina západního světa věděla pouze z ne zcela chvályhodného vyjádření humanistického vzdělance Erasma Rotterdamského.¹⁰⁵ Z pera jednoho z největších teologů Jednoty bratrské, Jana Augusty,¹⁰⁶ se pak Bucerovi dostalo jistého zadostiučinění, protože pouze čeští bratří pochopili jeho poselství o vzájemné pospolitosti a lásce k bližnímu, které v očích ostatních zastínila jeho přílišná pružnost ve výkladu Večeře Páně. Augustův důkladný rozbor Bucerova díla je dodnes považován za nejvýstižnější. Jednota se ke štrasburskému reformátorovi přihlásila i později a přiznávala, že při překladu *Bible kralické* hojně vycházela z jeho výkladů.¹⁰⁷ Rozešli se ovšem v postoji ke světské moci, k níž Jednota zastávala v době Bucerova působení striktně odmítavý postoj, kdežto on přiznával světské moci plné právo na prosazování a dozorování náboženské reformace.¹⁰⁸ Když roku 1538 (v českém překladu pak 1545) vyšel tiskem jeho spis *Von der wahren Seelsorge*,¹⁰⁹ který podrobně pojednává o povinnostech církve a jejích členů a v němž přiznává světské moci právo na zasahování do církevních poměrů, Jednota bratrská je jmenovitě vyjmuta z tohoto práva a získává zde specifické postavení, jež jí umožňuje zachovat si nezávislost na světském ramenu (tak důležitou pro ideologii Jednoty v této fázi jejího vývoje). I někteří dnešní historici spolu s Bucerovými současníky v tomto kroku vidí další příklad pružnosti teologického výkladu, ústupku ve

¹⁰² Amadeo MOLNÁR, *Čeští bratří a Martin Bucer. Listy kritického přátelství*, Praha 1971; dále příslušná pasáž v již výše citovaném díle: A. MOLNÁR, *Na rozhraní věků*, s. 278–337.

¹⁰³ A. MOLNÁR, *Na rozhraní věků*, s. 313.

¹⁰⁴ *Tamtéž*, s. 300.

¹⁰⁵ *Tamtéž*, s. 321.

¹⁰⁶ Celý list je otištěn in: A. MOLNÁR, *Čeští bratří a Martin Bucer*, s. 36n.

¹⁰⁷ A. MOLNÁR, *Na rozhraní věků*, s. 322.

¹⁰⁸ *Tamtéž*, s. 305.

¹⁰⁹ BDS 7, 67–247.

vlastním názoru v zájmu zachování jednoty.¹¹⁰ Právě dnešní doba, které ekumenické snahy zdaleka nejsou cizí, by mohla tohoto reformátora s jeho jen zdánlivě nekoncepčními myšlenkami konečně ocenit a věnovat mu více prostoru.

Jestli ovšem bylo v něčem stanovisko Martina Bucera po celé jeho reformační působení konstantní, byly to jeho názory na otázku manželství a manželské právo. Ty byly spolu s otázkou rozvodu na danou dobu velmi kontroverzní. Stejně jako Luther se ani reformátor ze Štrasburku ženskou problematikou jako takovou nezabýval. Někteří historici se domnívají, že měl na svou dobu velmi moderní pohled na postavení ženy.¹¹¹ Bucer se ovšem nikde jmenovitě nevyslovoval k dnes tzv. ženským právům, ačkoliv by tak jistě jako osoba zběhlá v římském i kanonickém zákoníku učinit mohl, pokud by považoval za záhodné do role ženy ve společnosti zasahovat. Proto nemůžeme říct, že by Bucer měl vůbec nějakou koncepci ženských práv. Pravdou zůstává, že z jeho pohledu na manželství jako na vzájemnou pospolitost muže a ženy, která musí zahrnovat všechny oblasti života, vyplývá zlepšení ženské pozice ještě jasněji než z výše rozebírané manželské koncepce Lutherovy. Bucer ve Štrasburku jako člen komise vyjadřující se k rozvodům podporoval možnost žen tímto způsobem ukončit manželství a také podepřel tuto svou myšlenku teoreticky.

Stejně jako v případě Martina Luthera se nebudeme zabývat přímo ženskou otázkou a tím, jak ji reformátor viděl, ale problémy jinými, z nichž bezprostředně názor na postavení ženy ve společnosti vyplývá.

Martin Bucer pocházel z Alsaska a roku 1507 pravděpodobně na naléhání rodiny vstoupil do dominikánského kláštera v alsaském Sélestatu.¹¹² Když byl později obviňován, že porušil řeholní slib čistoty a vstoupil do manželství, hájil se tím, že nebyl z řádu ani vyloučen, ani nezběhl, ale že byl papežem řeholních slibů zproštěn.¹¹³ Jakožto duchovní, který se ovšem oženil nejprve s bývalou jeptiškou a později s vdovou po třech jiných duchovních, a zároveň nadšený šířitel myšlenek reformace se touto

¹¹⁰ M. GRESCHAT, *Martin Bucer*, s. 205.

¹¹¹ Např. „...his surprisingly modern ideas on divorce and on women's rights“, M. GRESCHAT, *Martin Bucer*, s. 244.

¹¹² M. GRESCHAT, *Martin Bucer*, s. 20.

¹¹³ A. MOLNÁR, *Na rozhraní věků*, s. 304.

obhajobou exkomunikaci nevyhnul. I proto později pocítoval sňatek s Elizabeth Silbereisen za stěžejní obrat ve svém životě. Značil jeho definitivní rozchod s Římem, protože se tak přiklonil k myšlenkám Martina Luthera. Nejvíce na něj zapůsobilo *De Votis Monasticis* a v tomto spise obsažená kritika celibátu.

Navíc moc dobře věděl, že vstup do manželského svazku pro něj znamená exkomunikaci z římské církve, zákaz kázání a existenční problémy. S Elizabeth se oženil roku 1522; není známo nic o tom, za jakých okolností se potkali.¹¹⁴ Veškeré informace (o okolnostech jejího vstupu a opuštění kláštera) víme pouze od Bucera samého. Ve svém *Verantwortung*,¹¹⁵ tedy ve spisu, kterým své rozhodnutí vstoupit do manželství téměř v předvečer hrozící exkomunikace obhajuje, píše, že do kláštera byla donucena vstoupit ve věku dvanácti let a k řeholním slibům byla dokonce zlákána podvodem. Nijak ji z kláštera neodloudil. Jak tvrdí, oba sami nezávisle poznali, že řeholní život pro ně není. Bucer používá velice trefné vysvětlení, když píše, že rozhodně nešlo o chtíč, protože lehké ženy nejsou zase tak drahou záležitostí, rozhodně ne natolik drahou, aby kvůli tomu podstoupil protivenství, které mu manželství, hrozba exkomunikace a následný zákaz kázání přinesou. Bucer často prohlašoval, že s Elizabeth byli svedeni dohromady samotným Bohem, že si byli souzeni a rozhodli se Boží příkaz uposlechnout bez ohledu na nebezpečí, které z toho vyplývalo.¹¹⁶

Osobnost a charakter tvorby Martina Bucera

Martin Bucer se od Martina Luthera lišil v mnoha ohledech. Ačkoliv myšlenky v jejich spisech obsažené byly veskrze podobné, měly jiný základ filosofický, jiné zdroje a navíc i jinou formu, jíž byly podány. Luther nebyl humanista a ani se nedá říct, že by byl humanismu nakloněn. Jednu z mála styčných ploch luteránské reformace a humanismu tvořila biblická studia, která přispěla k překladu *Písma* do národních jazyků. Reformátoři chtěli znovu přeložit každému křesťanovi *Bibli* a nechtěli se spoléhat na Římem prosazovaný latinský překlad, Vulgatu. Humanisté chtěli stejně jako ve

¹¹⁴ M. GRESCHAT, *Martin Bucer*, s. 40.

¹¹⁵ BDS 1, 156–184.

¹¹⁶ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 62.

všem i v biblických studiích jít ad fontes, tedy přímo ke zdrojům, a proto také četli svaté texty v původních jazycích opět bez latinského, církví posvěceného prostředníka. Vzájemně si tak pomáhali. Lutherovi tento kontakt s humanismem postačoval. Reformátoři mladší generace se od něj v tomto namnoze odlišovali. Martin Bucer byl velmi ovlivněn největším humanistou své doby, Erasmem Rotterdamským.¹¹⁷ Zdroje, z nichž oba reformátoři vycházeli, byly také rozdílné. Bucer znal a především ve svých spisech věnovaných manželství hojně používal jak právo římské, tak právo kanonické. Z církevních otců se Luther hodně inspiroval svatým Augustinem, kdežto Bucer se ani během své kariéry reformátora (alespoň po formální stránce) nikdy plně nerozešel s Tomášem Akvinským.¹¹⁸

Kromě rétoriky a užitého jazyka při tvorbě svých spisů ovšem v sobě Bucer nezapřel humanistu ani v poměrně komplexní filosofii, z níž vycházely vlastně všechny jeho názory v zásadních teologických otázkách. Ať už šlo o manželství, jeho rozluky nebo o ekumenismus a střízlivost. Pro Bucera byla hlavním příkázáním láska k bližnímu, v níž se odráží vztah člověka k Bohu. Láska, která neplyne z příkázání, ale přímo z prostého lidského citu a z vděčnosti člověka, kterého Bůh přijímá i přes všechny jeho nedostatky.¹¹⁹ Člověk tu není sám pro sebe, ale pro druhé.¹²⁰ Náklonnost k bližnímu je původkyní pospolitosti nejen mezi bratry ve víře. Z ní také vyplývá vazba mezi lidmi v páru, kterou štrasburský reformátor považuje za nutný a téměř jediný předpoklad existence manželského pouta. A je to právě tato filosofie, která ospravedlňuje rozvod, pokud daný pocit sounáležitosti chybí. Dále je to tento teologický základ, který klade shodu mezi bratry na první místo, a dovoluje mu tak být mnohem pružnější ve výkladu teologických nuancí. Vždyť co je jeden ústupek dokonce i v tak zásadní

¹¹⁷ Více o vztahu těchto dvou myslitelů v publikaci: Friedhelm KRÜGER, *Bucer und Erasmus. Eine Untersuchung zum Einfluss des Erasmus auf der Theologie Martin Bucers*, Wiesbaden 1970; hlubší rozbor tématu dalece přesahuje záběr této studie, proto zde bude vliv Erasma na Bucerovo myšlení pouze nastíněn s důrazem na témata manželství, celibátu a rozvodu; rozbor vztahu Bucera a humanismu jako takového je popsán ve výše uvedené knize, s. 38–43.

¹¹⁸ M. GRESCHAT, *Martin Bucer*, s. 54.

¹¹⁹ *Tamtéž*.

¹²⁰ „Das ym selbst niemant sonder anderen leben soll und wie der mensch dahyn kummen mog,“ BDS 1, 49–68.

otázce, jakou je Večeře Páně, proti možnému rozpadu jednoty a přátelství. Tady vidíme, že prakticky všechny Bucerovy názory stojí na neměnném základu a obvinění z nekonzistentnosti musejí být odmítnuta jako lichá.

Především při výkladu manželského práva apeloval Bucer na to, aby se přikázání a rady obsažené v *Písmu* neužívaly mimo svůj přirozený kontext. Tato metoda ukazuje na jeho kladný vztah k humanismu. Jednotlivé izolované výroky Ježíše a evangelistů, na kterých středověká církev postavila své zákony, se Bucer snažil vidět jako součást celku. Následně usoudil, že není možné zapomenout na konkrétní situaci, do níž promlouvají. Podle Bucera se vytrhávání Ježíšových slov ze situace, v níž Pán mluvil, rovná rouhání.¹²¹ Ne nadarmo obsahuje Nový zákon hned čtyři verze evangelia. Křesťan by toho měl využít, dané Ježíšovy promluvy položit vedle sebe a teprve vzájemným porovnáním se dobrat původní myšlenky.¹²² Bucer sice sepsal tyto své zásady právě pro posuzování záležitostí týkajících se manželského práva, ale vycházel z nich i v jiných otázkách. Velmi důležitá byla jeho zásada shody mezi Novým a Starým zákonem. Už staří církevní otcové byli natolik moudří, že porovnávali Ježíšova slova se Zákonem závazným pro izraelity. Je snad možné, aby si vševědoucí a dokonalý Bůh protiřečil nebo aby změnil názor? Nikoliv. To, co platilo pro izraelský lid, by mělo platit i pro křesťany.¹²³ Způsob, jakým má biblista s *Písmem* svatým pracovat a jak ho vykládat, shrnul Bucer do čtyř axiomů:¹²⁴

1. Kristus nepřišel zrušit ani jednu část Zákona, ale pouze nám pomáhá si jej správně vyložit.
2. Nehodlá rušit ani civilní zákony tam, kde jsou založeny na spravedlnosti a správnosti.
3. Z Kristových slov na téma manželství a rozvodu nemůžeme usuzovat ani nic méně, ani nic víc než to, o čem v dané situaci mluvil. Jinými slovy, nesmíme vytrhávat jeho výroky z kontextu.¹²⁵

¹²¹ BOL 15, 181n, hlava 29.: „*Impium esse verba Christi ultra propositam materiam extrahere.*“

¹²² BOL 15, 182n, hlava 30.: „*Evangelistarum narrationes esse inter se coniugendas.*“

¹²³ BOL 15, 178–180. Zde Bucer svůj výklad rozvádí a doplňuje, že tzv. zákony ceremoniální jsou platné pouze pro Židy, nicméně zákony týkající se manželství a rozvodu, ke kterým se vyjadřuje v této knize, mezi tyto ceremoniální nepatří.

¹²⁴ BOL 15, 185.

¹²⁵ „*Tum maximopere esse cauendum, ne, quae docuit Dominus et respondit de matrimonio et divortius, ultra ipsius propositum et institutam respotionem extrahamus,*“ BOL 15, 185.

4. Texty evangelií musí být porovnávány navzájem, a pokud jim ani potom nerozumíme, pak i s dalšími biblickými texty.

Martin Bucer se podle těchto zásad řídil při výkladu *Bible* po celý život. Na první pohled je patrné, jak dalece byl ovlivněn humanismem s jeho snahou dobrat se původní skutečné pravdy pohřbené pod nánosem po několik staletí vytvářené tradice.

Bucerovi nešlo pouze o vyřešení několika sporných otázek. Chtěl dalekosáhlou reformu manželského práva. Studoval jak kanonickou, tak římskou legislativu a tyto dvě normy se snažil sladit. V *Justiniánově kodexu* se dle něj obě tyto tradice ideálním způsobem doplňují. Právě na základě tohoto zákoníku a *Písma* chtěl manželské právo zreformovat.¹²⁶

S kritikou kanonického práva nebyl Bucer v 16. století sám, hojně vycházel z Erasma Rotterdamského. Mezi těmito dvěma muži však tkvěl jeden zásadní rozdíl. Erasmus vznášel otázky, ale nakonec se podvolil autoritě římské církve a neodhodlal si na ně odpovědět. Bucer už takové zábrany mít nemusel, protože se od římské církve plně odpoutal. Vzal tedy Erasmem položené otázky, propracoval je a odvážil se dát na ně jasnou odpověď.¹²⁷ Patrné je to například v otázce rozvodu, kterou se Erasmus rovněž zabíral, a navzdory svému katolickému vyznání se opovážil navrhnout, zda by nebylo lepší některé svazky rozvést v zájmu spásy duše obou partnerů. Bucer přímo z této implikace vychází, což veřejně přiznává, a na otázku odpovídá jednoznačně kladně.¹²⁸

Martin Bucer a manželství

Bucerův rozchod s kanonickým právem začal s jeho kritikou celibátu. Zde nevycházel jenom z Erasma, ale také z vlastní zkušenosti. Sám se necítil povolán pro neženatý stav. Každý křesťan by měl podle Bucera zpytovat svědomí, aby zjistil, zda je, nebo není povolán Bohem pro manželství.¹²⁹ Pokud zjistí, že ano, potom se nejen může, ale přímo musí oženit, a to

¹²⁶ „*Gutachten für den Ulmer Rat Von der Ehe und Ehescheidung aus göttlichem und kaiserlichem Recht*,“ BDS 10, 165–404.

¹²⁷ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 48.

¹²⁸ *Tamtéž*, s. 40.

¹²⁹ *Tamtéž*, s. 134.

třeba navzdory řeholnímu slibu čistoty, který složil. Nejlepším případem Bucerovy vytříbené argumentace bylo štrasburské *Verantwortung* z roku 1533.¹³⁰ Reformátor zde za sebe i za kolegy obhajoval své rozhodnutí oženit se navzdory zvolené kariéře duchovního a složení řeholních slibů.

Uvedl, že člověk, který má dar života v manželství, a nevyužije ho, se dopouští hříchu.¹³¹ Tyto zákony a nařízení byly vymyšleny lidmi, nikoliv Bohem, tudíž nikomu nemají být překážkou v životě v řádném svazku, pokud by mimo manželské lože nedokázal žít bez hříchu. Pro Bucera jsou řeholní sliby, především závazek čistoty, rouháním proti Bohu, který má s každým člověkem jasný záměr. Mladý člověk těžko může ve svém věku vědět, jaký plán s ním jeho Stvořitel má.¹³² Daný slib je pak tedy přímo proti Evangeliumu ze dvou důvodů. Za prvé, místo toho, aby každá osoba spoléhala na Boha a svěřila se plně do jeho rukou, snaží se sama přebrat kontrolu nad svým životem a naplánovat si ho.¹³³ Za druhé, plnění těchto slibů se křesťan snaží nějakým způsobem zasloužit si místo v nebi, i když by se měl plně spoléhat na svou víru.¹³⁴

V boji proti nedobrovolnému a vynucovanému celibátu stáli Bucer a Erasmus na stejné straně. Na rozdíl od Erasma ovšem všichni reformátoři manželský stav vyzdvihovali nad panictví. Z výše uvedeného výkladu je zřejmé, že tak činil i Martin Luther. Můžeme říct, že Bucer v elevaci manželského stavu zašel ještě dál a hlavně že se od svého kolegy z Wittenbergu lišil svým novým pojetím a důrazem, který kladl na vzájemnou pospolitost manželů.

Manželství vyložil Bucer jako právník takto:¹³⁵

1. Manželství je smlouva. Každá smlouva platí potud, pokud platí cíle a záměry, se kterými byla uzavřena.

¹³⁰ BDS 1, 156–184.

¹³¹ „...und hat dir gott die gob der keüschheit uss die Ehe verluhen, so bist du das schuldig, frey zu bleiben,“ BDS 1, 167.

¹³² H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 60.

¹³³ „Darumb ist gantz wider das Evangelium, ewige keuschheit zu geloben, wann du schon gleich alt, werest,“ BDS 1, 169.

¹³⁴ „...sye vereinen ihnen und andern mit solchem leben den himmel zu verdienen, das elein Christus Jesus unser heyland mit seinem bitterm tod vermöcht hat,“ BDS 1, 169.

¹³⁵ Převzato z: *Gutachten für den Ulmer Rat Von der Ehe und Ehescheidung aus göttlichem und kaiserlichem Recht (1533)*, BDS 10, 165–404.

2. Cílem manželství je založení a udržování vzájemného společenství mezi mužem a ženou, kteří si jsou navzájem ku pomoci a vzájemné službě.¹³⁶ Tento bod rozvíjí reformátor nejčastěji a na vzájemnou pospolitost manželů klade největší důraz. Nutno říct, že je to ovšem definice manželského svazku, která vychází z obou jím studovaných právních systémů, z římského i kanonického.
3. Právo na manželství nesmí být nikomu žádným způsobem upíráno.¹³⁷
4. Zásadní pro vstup do manželství je schopnost, ochota a připravenost obou stran.
5. Pokud hrozí rozbití manželského svazku, má se zkusit vše, všechna provinění se mají odpustit, ale pokud se náprava nepodaří, musí být oběma stranám umožněno manželství opustit a uzavřít nové, aby tak nebyl ohrožen příkaz vzájemné lásky, služby a pomoci.¹³⁸

Poslední bod dodnes zůstává nejkontroverznějším z Bucerovy ideologie, podrobněji se jím budeme zabývat níže.

Již Martin Luther vyzdvihoval manželství nad život v celibátu, jak jsem popsala výše. Bucer ale šel ve svém hodnocení ještě dál. Podle Bucera se nemůže s manželstvím rovnat žádná jiná instituce, protože je Bůh ustanovil přímo.¹³⁹ O jeho vážnosti svědčí mimo jiné i to, že sama matka Spasitele sice zůstala pannou, ale provdala se.¹⁴⁰ Na rozdíl od Tomáše Akvinského si Bucer nemyslel, že by manželství bylo následkem prvního hříchu, aby tak regulovalo smilstvo mimo manželství na relativně bezhříšné plození dětí. Často prohlašoval, že Bůh ustanovil manželský svazek už v ráji, a tudíž byl sám Stvořitel přesvědčen o jeho vážnosti a důležitosti.¹⁴¹ Jestliže tedy bylo manželství ustanoveno před pádem člověka, těžko tak může být následkem prvního lidského provinění, těžko na něm může být cokoliv hříšného, protože před svým vyhnáním z Boží blízkosti byl člověk přece

¹³⁶ BDS 10, 203–205; BDS 10, 215.

¹³⁷ BDS 10, 200.

¹³⁸ BDS 10, 208–212.

¹³⁹ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 167.

¹⁴⁰ „...das auch die raynest junckfrow und mutter seins sunst Marie /.../hat in der Ee sein müssen,“ BDS 4, 248.

¹⁴¹ „So ist die eh im paradys uffgesetzt nit zu einem reichen etwas zu glauben, sonder als ein notiger, heiliger stadt,“ BDS 1, 333.

bez hříchu.¹⁴² Nikdo nemůže na manželství shledávat cokoli špatného a hříšného, protože jej ustanovil sám Bůh a vše, co Bůh činí, je dobré.¹⁴³ V tomto se tedy Bucer rozchází s Tomášem Akvinským a shoduje se svatým Augustinem.¹⁴⁴

Štrasburský reformátor našel v *Písmu* mnoho indikátorů, které ukazují na vážnost, jaké se manželský svazek těší v záměrech Stvořitele. Přesto ale vždy odmítal jeho zařazení mezi svátosti po vzoru katolíků. Tady vidíme ostrou dělicí čáru mezi Bucere a Erasmem. Erasmus se držel katolické dogmatiky, a proto se mohl otázku rozvodu pouze odvážit nastínit. Bucer se s latinskou církví rozešel a po vzoru Luthera svátosti v původním významu neuznával. Také prohlašoval, že pro zařazení manželství do výčtu svátostí není jediný doklad v *Písmu* ani v praxi prvotní církve.¹⁴⁵ Navíc vdaný či ženatý stav není ani výsadou křesťanů. V tomto se ještě výrazněji než Luther rozešel s kanonickým právem. To uznává za svátostné a platné pouze *matrimonium* dvou křesťanů. Podle tzv. paulinského privilegia pouto zanikne, pokud nevěřící opustí křesťana.¹⁴⁶ Sv. Pavel v listu, na který se toto privilegium odvolává,¹⁴⁷ věřícímu přímo zakázal partnera opouštět, ale doporučoval nebránit druhému z dvojice v rozchodu. Nicméně i toto pojetí dokazuje, že osoba bez víry není k partnerovi nijak výrazně vázána. Manželství nevěřících totiž není svátostí. Martin Luther stále pokládal víru za nutnou k tomu, aby daný stav stál tak vysoko na pomyslném žebříčku hodnot, jak sám ustanovil.¹⁴⁸ Pro Bucera je manželství sice čistý a Bohem ustanovený řád, ale patří ke světskému pořádku¹⁴⁹ a ten přece nepřišel Ježíš měnit.¹⁵⁰ Pohanský sňatek byl platný i před příchodem Krista, což jasně protiřečí pojetí manželství jako svátosti.¹⁵¹ Jestliže je manželský svazek otevřen také nekřesťanům, patří do pravomoci světských úřadů.

¹⁴² „*Dieweyl die hailig Eg Gott so gfellig, das er die im Paradyss, do der mensch noch auffrecht und gantz heilig war, eingesetz hat,*“ BDS 4, 248.

¹⁴³ BDS 10, 179.

¹⁴⁴ BDS 4, 248; H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 168.

¹⁴⁵ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 187.

¹⁴⁶ *Tamtéž*, s. 21.

¹⁴⁷ 1Kor 7.

¹⁴⁸ O. LÄHTEENMAKI, *Sexus und Ehe*, s. 51.

¹⁴⁹ „*Constat autem matrimonium et divortium esse res civiles,*“ BOL 15, 180.

¹⁵⁰ „*Dominus non advenit ut civiles leges mutaret,*“ BOL 15, 180.

¹⁵¹ BOL 15, 198.

Další, v čem se teologie Martina Bucera jeví jako výjimečná, je vůbec jeho pohled na základní rysy manželství. Pro úplnost si zde ocitujeme definici, kterou uvedl ve svém díle *De Regno Christi*: „Manželství tak, jak ho Bůh ustanovil a jak bychom je měli brát, je společenství a jednota (*societas et coniunctio*) mezi mužem a ženou. V tomto společenství mají sdílet v životě vše, ať jde o zákony lidské nebo božské. Vše mají mít společné. Nebudou si navzájem odpírat pohlavní styk, bude-li některá strana chtít. A to vše s největší možnou dobrou vůlí a láskou, protože muž je hlavou ženy, tak jako je Kristus hlavou církve.“¹⁵²

V této citaci se odráží hned několik skutečností. První a asi nejdůležitější je důraz, jaký Bucer kladl na *societas* a vzájemnou lásku uvnitř manželského svazku. Tuto implikaci ale obsahuje i definice z římského práva.¹⁵³ Další zvláštností, kterou reformátor ze Štrasburku dotáhl až do nejzazšího extrému, je vzájemná láska manželů. Manželství je pro Bucera manželstvím jen tehdy, je-li tato zásadní podmínka přítomna.¹⁵⁴ Extrémní se jevila myšlenka, že manželské pouto existuje jen a pouze tam, kde vzájemná láska nechybí. Vnější pouto, to oficiální posvěcené ať církví, nebo světským hodnostářem, neexistuje, pokud zde tento pro Bucera naprosto nepostradatelný element není. Jak je pro jeho vytríbený argumentační styl příznačné, dodává ihned velice výstižné přirovnání, že ani křest jakožto velice důležitý vnější symbol a označení křesťana, který jako stěžejní bod v životě věřícího uznávají všichni reformátoři, ani tento akt automaticky neznamená, že daná osoba má niterný vztah s Kristem založený na upřímné víře a pokoře, vztah který dělá křesťana křesťanem.¹⁵⁵ Od definice manželství jako vzájemné lásky je pouze krůček k prohlášení, že pokud tento nejpodstatnější prvek chybí, manželské pouto je možné, ba i nutné rozloučit.

Vzájemná láska je tedy nejpodstatnějším bodem Bucerovy definice manželství. Velmi často navíc zdůrazňoval známý výrok z První knihy

¹⁵² „*Ex his probe consideratis abunde liquet, coniugium uerum, ut illud Deus instituit et iudicari de eo postulat, esse eiusmodi uiri et mulieris societatem et coniunctionem, qua hi consortium sibi praestare debent mutuum omnis vitae, diuinae et humani iuris communicationem, usumque praeberere corporis et ad congressum coniugalem, si requiratur, atque haec omnia summa cum benevolentia et charitate, qua uiri se mulieri caput exhibeat, ut Christus se caput exhibuit Ecclesiae, mulier uero uiro adiutorium et corpus ea subiectione, qua Ecclesia se subiicit Christo,*“ BOL 15, 209.

¹⁵³ BOL 15, 152.

¹⁵⁴ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 166.

¹⁵⁵ BDS 10, 190.

Mojžíšovy, kdy Stvořitel řekl, že není dobře, aby byl člověk sám.¹⁵⁶ Toto se vine jako Ariadnina niť celou Bucеровou teologií manželství.¹⁵⁷ Zároveň i jeho veškerou antropologií, člověk přece nežije pro sebe, ale pro druhé. Manželství je potom ideální příležitostí k naplnění tohoto poslání, protože kdy jindy je příkaz lásky k bližnímu, smířlivosti a neustálého odpouštění dennodenně naplňován než ve svazku manželském.¹⁵⁸ Množství osob, které máme milovat, se vstupem do manželství stupňuje. Už necítíme náklonnost jen k otci a matce, ale navíc i k manželovi nebo manželce a následně k dětem. Pro Bucera má tak manželství téměř spásný význam. Každá osoba, pokud se ve zcela výjimečných případech necítí povolána k něčemu jinému, je povolána pro tento stav.¹⁵⁹

Na prvním místě v jeho definici stojí vztah muže a ženy a musíme si všimnout, že neřekl nic o dětech. Zde tkví zásadní rozdíl mezi Bucerem a Lutherem. Starší reformátor stále staví na první místo potomstvo. Je sice oproti kanonickému právu silně progresivní, ale na druhou stranu se od něj tolik neodlišuje, protože i římská církev viděla v účelu manželství především zachování lidského pokolení. Martin Bucer uznal, že plození dětí je důležité pro zachování lidského rodu a je také jedním z důvodů proč se vdát či oženit. Ale je až na druhém místě za vzájemnou láskou a pomocí, kterou si partneři poskytují. Zašel až tak daleko, že i u pohlavního aktu neviděl plození dětí hlavní účel této činnosti.¹⁶⁰ Jasným důkazem mu jsou páry, které z nějakých důvodů mít děti nemohou, a přesto se této činnosti oddávají.¹⁶¹ Mohlo by se to zdát zbytečné a snad i hříšné, ale Bucer to tak neviděl. I sex měl pro něj především být posílením vzájemné lásky a oddanosti. Zároveň si tak manželé podávají pomocnou ruku, protože touha je zakořeněná v lidském rodě. Tím, že si vzájemně poskytnou svá těla, tím dovolují druhému uspokojit tento pud čistým způsobem.¹⁶² Přes všechny svůj humanismus se ani Martin Bucer neodpoutal od pocitu, že je na pohlavním aktu něco hříšného. Ovšem postoupil dál i oproti Lutherovi, protože intimní spojení manželů zbavil nánosu „nutného zla“ a povýšil

¹⁵⁶ „I řekl Hospodin Bůh: Není dobré, aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou,“ Gen 2, 18.

¹⁵⁷ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 171.

¹⁵⁸ BDS 10, 187–189.

¹⁵⁹ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 171.

¹⁶⁰ *Tamtéž*.

¹⁶¹ BDS 10, 203n.

¹⁶² H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 178.

je na cosi prospěšného pro jejich vztah, na něco, co posiluje hlavní prerekvizitu manželského svazku, tedy vzájemnou lásku.

Rozvod

Již několikrát bylo řečeno, že Martin Bucer hlásal na svou dobu až skandální názory na rozvod. Od té doby bylo napsáno na toto téma množství prací, zde přineseme jen základní shrnutí.

Výše uvedené axiomy vybrané ze spisu *De Regno Christi* se vztahují především na rozvod. Narážejí na to, že Starý zákon znal rozvodovou praxi a povoloval ji. Kanonické právo ovšem nic takového neumožňovalo a dodnes neumožňuje. Nemožnost rozluky je stanovena z přímého Ježíšova zákazu obsaženého v evangeliích: „*Kdo propustí svou manželku a vezme si jinou, dopouští se vůči ní cizoložství; a jestliže manželka propustí svého muže a vezme si jiného, dopouští se cizoložství.*“¹⁶³ Bucer ovšem vycházel z již uvedených axiomů. Zaprvé, nemůžeme vytrhávat Ježíšova slova z kontextu. A ten je takový, že přišli farizeové a ptali se, jak je to s rozvodem. Ježíš jim jako obvykle dal tu odpověď, kterou slyšet nechtěli, odpověď, která stávající praxi znesnadňovala. Mluvil ovšem ke konkrétní situaci. K situaci, kdy jeden z partnerů, především muž, svévolně opustí ženu, s níž by fungující manželství možné bylo. Kritizuje spíše praxi, kdy se jednotlivé strany nesnaží v manželství zůstat, pokud ho mohou jednoduše opustit.¹⁶⁴ Ale Bucer nehodlal brát jeho slova tak, že by rušil Zákon daný izraelitům. Podle něj není možné, aby Ježíš zakázal něco, co už předtím Bůh svému lidu povolil. Podle Bucera se tak výrok vztahuje jen na faktické manželství, na takové, které by fungovalo, protože oba partneři jsou schopni a mocni v něm žít, ale kvůli chvilkovému impulzu, poblouznění nebo nedostatku pochopení pro druhého se rozhodnou z něj vystoupit, případně druhou stranu svévolně opustit.¹⁶⁵ Tam, kde vzájemná láska chybí a manželství nefunguje, je rozvod nutný, ale teoreticky ani není potřebný, protože manželské pouto podle Bucera přestalo existovat tehdy, kdy se vytratila tato esenciální podmínka svazku.¹⁶⁶ Tyto názory jistě musely ve své době

¹⁶³ Lk 10, 11n.

¹⁶⁴ BDS 10, 236.

¹⁶⁵ BDS 10, 237.

¹⁶⁶ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 268.

způsobit skandální pozdvižení, ovšem do konce dotažená Bucerova antropologie nemohla vést jinam.

Žena jako taková

Co z výše řečeného vyplývá pro ženu jako takovou? Hned ze začátku musíme uvést, že Bucer se antropologií ženy, ženskou otázkou a ženskými právy zabýval mnohem méně než Luther. O ženě jako takové vlastně vůbec nemluví, kdežto Luther především ve svých biblických komentářích o její podstatě a poslání popsal mnoho stran.

Důraz na pospolitost a pomoc dává vdané paní mnohem více prostoru.¹⁶⁷ Už z výše předložené definice manželského svazku cítíme, že vyzvednutí myšlenky vzájemnosti, sdílení všech věcí a oboustranné pomoci staví ženu téměř na roveň muže. Nicméně v zakončení této definice stejně přebírá tradiční patriarchální schéma, když uvádí, že žena se má podřizovat muži tak, jako se církev podřizuje Kristu. Ale předcházející slova neříkají nic o vymezení rolí.

Dále zde byla rozvodová praxe. Během působení ve Štrasburku stanul Bucer v čele několika soudů, které měly rozhodnout o právu na rozvod či o právu znovu se vdát či oženit.¹⁶⁸ První případ žádosti o nové manželství se týkal dvojice, jistého Heinricha a Elizabeth. Heinrichova manželka byla pro neznámý přečin vyhnána z města a Elizabeth opustil manžel. Dvojice údajně nezávisle na sobě řešila, že zdržet se smilstva se jim mimo manželství příliš nedaří, stali se milenci a rádi by se stali i manžely, což ovšem kanonické právo nedovoluje, protože svátost manželství ani pro svévolné opuštění, ani pro mravní delikt Heinrichovy ženy není možné rozpustit. Štrasburští radní v čele s Bucerelem jim povolili rozvod vzhledem k nečestnému chování jejich předchozích partnerů a sňatek umožnili.¹⁶⁹ Druhý případ, který hned v zápětí štrasburská rada řešila, byl případ ženy, jež byla dle kanonického práva odloučena od svého manžela *A mensa et*

¹⁶⁷ J. D. DOUGLASS, *Women and the Continental Reformation*, s. 302.

¹⁶⁸ I druhý sňatek, ač povolený po případné anulaci manželství, byl v kanonickém právu komplikovanou situací, ale do podrobného rozboru se pouštět nebudeme, záměr této studie to nijak zásadně nevyžaduje.

¹⁶⁹ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 70.

*thoro*¹⁷⁰ a nechtěla obnovení plného manželství, ale jeho rozvedení a nový sňatek. I této ženě bylo nové manželství povoleno.¹⁷¹

Co z výše uvedeného vyplývá? Především fakt, že v obou případech rozvodový soud přijal, zpracoval a kladně vyřídil žádost *ženy*. Už to, že i ona měla u Bucera dovolání v možnosti rozvodu, je velká, až skandální novinka. Nicméně Bucer podložil tuto novinku i teoreticky.

Rozvedení manželství má pomoci nevinné ženě, kterou její manžel přestal milovat (tudíž neexistuje manželské pouto v tom základním slova smyslu) a kterou by mohl týrat či ponižovat nebo jenom zanedbávat. Ježíš jistě nechtěl svým zákazem rozvodu manželství nutit ženu, aby trpěla v nešťastném manželství s mužem, jenž s ní nezachází tak, jak by si zasloužila.¹⁷² Jedním z argumentů, které Bucer uváděl pro reformulaci manželské legislativy, byl fakt, že tehdejší stav byl pro ženu nevýhodný, často byla obětí právě ona.¹⁷³ Nepovažoval ji za slabší stvoření, které tuto ochranu potřebuje, ale prostě komentoval pro ženu nevýhodnou situaci. A pokud se Bucer kladně vyjadřoval k rozvodu manželství, v němž je partnerka nešťastná, potom z toho musíme vyvodit jeden důležitý fakt. Martin Bucer považoval ženu za bytost schopnou se o sebe postarat. Často sice zdůrazňoval, že pro nikoho není dobré, aby byl sám,¹⁷⁴ což naznačuje už způsob, jakým Bůh Evu stvořil, tedy z těla Adama, a hned poté ji s mužem spojil.¹⁷⁵ Nikde ovšem netvrdil nic o nutnosti ochrany, nikde nepopisoval negativní charakteristiky přisuzované tradičně feminitě. Bral jako daný fakt, že nikdo nemá být z ustanovení Stvořitele sám, že ani žena, ani muž nemají žít pro sebe, nýbrž pro druhé. Ovšem rozvodová praxe ukazuje, že nepovažuje ženu za nespolečenskou nebo neschopnou se o sebe postarat, když spojení naplněné vzájemnou láskou jednoduše zrovna možné není.

Bucer nikde nepsal o podstatě ženy, necítil potřebu ji nějak obhajovat, mluví prostě o člověku. Ten má žít pro druhé a v jednotě se svým partne-

¹⁷⁰ „Odluka od stolu a lože“, pojem z kanonického práva, kdy manželské pouto zůstává nedotčeno, ale povoluje jím nedodržet jednu část slibu, tedy „vytrvání v životním společenství“, Damián NĚMEC, *Manželské právo katolické církve s ohledem na platné české právo*, Praha 2006, s. 166.

¹⁷¹ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 71.

¹⁷² BDS 10, 244.

¹⁷³ H. J. SILDERHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 271.

¹⁷⁴ *Tamtéž*, s. 168.

¹⁷⁵ BDS 10, 204.

rem v manželství. Pro to viděl doklad v První knize Mojžíšově, kdy Adam inspirován Duchem svatým vykřikl, že on a žena jsou jedno tělo.¹⁷⁶ Dá se říci, že vše, co Bucer píše, platí pro obě pohlaví. Jeho kritika celibátu a výzva k opuštění klášterů je směřována stejnou měrou pro mnichy jako pro jeptišky. Pro řeholnice uprchlé z konventů potom aktivně a úspěšně organizoval sňatky.¹⁷⁷ Obě své manželky ctil a uznával a vyzdvihoval jejich roli, ačkoliv ani o jedné z nich nepsal tolik jako Martin Luther. Bucer byl ale vůbec na informace o svých soukromých záležitostech mnohem skoupější než wittenberský reformátor. Nicméně když jeho poslední manželka, Wimbrandis, v době jeho pobytu v Anglii odjela zpět do Štrasburku zařídit všechny rodinné záležitosti k přesunu celé domácnosti do Anglie, nejen že chválil její péči a organizační schopnosti, ale mluvil přímo o její oddanosti věci reformace.¹⁷⁸ To dokazuje, jak důležitá pro něj byla role partnerky po boku kazatele.

Další aspekt, který pomáhal ženě setřást okovy kanonického práva, vyplývá už z výše řečeného. Jestliže plození dětí a péče o ně není v manželství na prvním místě (tak jako v kanonickém právu, ale i u Luthera), potom nemůže být řeč o vymezení role vdané paní pouze na péči o rodinu. Jestliže je na prvním místě vzájemná láska a pomoc, potom manželka není odkázána do kuchyně nebo ložnice, ale všechnu práci má vykonávat spolu se svým mužem. Toto je asi nejdůležitější aspekt Bucerovy teologie. Žena už není jen matkou dětí, je především partnerkou muže v jeho díle, nikoliv ještě rovnocennou, ale i tak lze mluvit o výrazném posunu. Praxe samozřejmě byla někde úplně jinde. Život většiny vdaných žen se odehrával v koloběhu těhotenství, rození a péče o děti, případně smutku nad jejich ztrátou. Bucer mohl mít sebemodernější názory, ale obě jeho manželky porodily děti hodně a většinu času strávily péčí o ně. V rámci teoretických úvah o roli ženy v manželství a rodině a v obecné antropologii vůbec byly však Bucerovy názory velmi progresivní.

Závěr

Exkurz do myšlení dvou reformátorů, kteří se v německy mluvících oblas-

¹⁷⁶ „*Toto je kost z mých kostí a tělo z mého těla!*“ Gen 2, 23; BDS 10, 204n.

¹⁷⁷ H. J. SILDERSHUIS, *Marriage and Divorce*, s. 128.

¹⁷⁸ *Tamtéž*, s. 127.

tech nejvíce zabývali otázkami souvisejícími s ženou, ukázal, jaká byla teorie. Ale co praxe? Jak dalece reformace změnila postavení skutečných žen? Dotkly se vůbec Lutherovy nebo Bucerovy myšlenky jejich životů?

Odpověď zní ano, ale změna nebyla tak revoluční, jak by se z výše předloženého výkladu mohlo zdát. V první řadě došlo k zásadní revizi manželské legislativy. Ta se podstatně zjednodušila a zefektivnila. Jak je patrné z výkladu o rozvodové praxi pod vlivem Martina Bucera, možnost rozvodu se jeví jako ta nejvýraznější změna. Ženě se tak otevřela cesta k samostatnému životu a zároveň k úniku z manželství. Jakkoliv revoluční tento posun byl, možná i ten byl výplodem nestabilní společenské situace. Na konci 16. století už ani v reformovaných oblastech nenacházíme mnoho dokladů o rozvodu a povolení dalšího sňatku. Jakmile se rozbouřená doba uklidnila, pro skandální novoty nebylo mnoho prostoru. Na druhou stranu musíme konstatovat, že alespoň teoretická možnost pro rozluky manželství v oblastech zasažených reformací zůstávala i nadále.¹⁷⁹

Trvalejší změnu ovšem přinesly zákony ovlivňující morálku obyvatelstva, především jejich vymáhání a tresty za jejich nedodržování. Muž i žena byli souzeni stejně, už neexistoval dvojitý metr na mužskou a ženskou nevěru známý ze středověku. Obecná pravidla morálky byla v reformovaných oblastech mnohem tvrdší a platila stejně pro obě pohlaví.¹⁸⁰

Reformace také přinesla vdaným ženám novou roli, v níž mohly dosáhnout váženosti do té doby nevidané. Mohly se stát manželkami kazatelů či kněží. Na kněze byl dokonce vyvíjen nátlak, aby se oženili, a ti tak činili ve stále hojnější míře již od počátků reformace. Manželka kazatele musela ovšem sdílet jeho neustálý strach z perzekuce. V této roli byla farářova choť první ženou náboženské obce, její domácnost udávala příklad všem a těšila se úctě a obecné autoritě, pokud svou roli plnila dobře.

Výše uvedený rozbor názorů reformátorů na otázku mnišství, celibátu a především mnišských slibů naznačuje, v jak složité situaci se octli mniši a jeptišky na územích zasažených reformací. Jak Martin Luther, tak Martin Bucer kritizovali řeholní sliby, především slib věčné čistoty. Poslání ženy se napříště mělo soustředit na rodinný život, na péči o děti. Tudy vedla pravá cesta do nebe, nikoliv skrze slib věčného panenství a život v odloučení od světa. Nicméně byl to právě klášterní život, který pannám dříve nabízel

¹⁷⁹ S. M. WINTJES, *Women in the Reformation Era*, s. 187.

¹⁸⁰ *Tamtéž*, s. 173.

možnost realizovat se v intelektuální oblasti bez závislosti na muži. Právě z konventů se také ozvaly poměrně hlasité protesty proti Lutherově teologii, protože řeholnice se často této relativně svobodné formy života nechtěly jen tak vzdát. Tato otázka ale přesahuje rozsah předkládané studie.

Misionářka Lois Gundenová a dětská kolonie St. Christophe v jižní Francii 1941–1943

The missionary Lois Gunden and the children settlement
of St. Christophe in the Southern France 1941–1943

Vojtěch Vykouk

Abstrakt

Studie se zabývá každodenním životem americké misionářky Lois Gundenové a jejich chráněnců v dětské kolonii ve vile St. Christophe na pobřeží Středozemního moře nedaleko Perpignanu během druhé světové války. V kontextu dětské kolonie se zaměřuje i na okolnosti transportu židovských dětí z vichystické Francie do vyhlazovacích táborů a možnosti jejich ochrany pod pláštěm americké humanitární činnosti.

Abstract

The paper deals with the everyday life of an American missionary Lois Gunden and her protégés in the children settlement in the villa of St. Christophe on the Mediterranean coast not far from Perpignan during the Second World War. Within the context of the children settlement the author focuses also on the circumstances of the transports of Jewish children from the Vichy France into the exterminatory camps and the possibilities for their protection under the cover of American humanitarian activity.

Klíčová slova

holocaust – židovské dějiny – mennonité – Lois Gunden – Canet-Plage – Rivesaltes – druhá světová válka – vichystická Francie – deportace

Keywords

the Holocaust – Jewish history – Mennonites – Lois Gunden – Canet-Plage – Rivesaltes – the Second World War – the Vichy France – deportation

Úvod

Když se dnes turisté zvolna procházejí po moderní plážové promenádě v Canet-Plage nedaleko jihofrancouzského Perpignanu, nemohou tušit, jaké příběhy se zde odehrály před sedmdesáti lety. Rodiče vyhledávají stín před ostrým letním sluncem, zatímco jejich děti dovádějí na pobřežním písku zvlněného moře. V letech 1941 až 1943 na stejném místě také skotačili chlapani a děvčata, ale jejich příběhy v neklidných dobách druhé světové války se od těch dnešních velmi lišily. Jeden z nevýrazných hotelů s malou restaurací v přímořské části města Canet-Plage vyrostl na místě, kde stávala vila St. Christophe – dětská kolonie.

Příběh židovských a španělských dětí, o které se starala misie mennonitské církve, zapadl spolu s místem, kde se odehrál, a první pokusy o jeho rekonstrukci teprve vznikají. Na počátku roku 1943 byla dětská kolonie převezena do zámku Lavercentière ve střední Francii. Dodnes stojící zámek historickou paměť zachoval a Louis Forestiere, který se o skupinu španělsko-židovských dětí staral, byl izraelským státem uznán jako „Spravedlivý mezi národy“, tedy oceněním, které vzniklo v Izraeli pro ty, kteří se podíleli na záchraně židovských životů před holocaustem během druhé světové války. Kdo byli jeho mennonitští předchůdci v Canet-Plage? Jak vlastně vypadala jejich misie? Co mohli udělat a udělali při záchraně židovských dětí před holocaustem? To jsou základní otázky této studie. Mým cílem je poodhalit zákulisí celé akce a pokusit se dohledat a zpřesnit zatím nepříliš jasné počty zachráněných židovských dětí, zjistit, jakými možnostmi pomoci Židům před deportacemi do vyhlazovacích táborů vlastně celá akce disponovala, a pokusit se rekonstruovat běžný život pestrobarevné komunity ve vile St. Christophe.

Pohnutou historii španělských a židovských dětí bych rád promítl na pozadí života mladé ženy, evangelické učitelky z amerického státu Indiana, která se rozhodla v souladu se svou vírou pomoci v místech, kde bylo zapotřebí. Lois Gundenová, ředitelka dětské kolonie v St. Christophe, získala v roce 2013 také ocenění „Spravedlivý mezi národy“.

Jiné místo osudově spojené s vilou St. Christophe svoji plnou historickou identitu nalezlo až nedávno. Internační¹ tábor Rivesaltes se nachází asi

¹ Záměrně nenazývám Rivesaltes koncentračním táborem – životní podmínky a úmrtnost jsou oproti táborům zřízeným nacisty nesrovnatelné.

deset kilometrů severně od města Perpignan. Sběrné místo pro židovské obyvatelstvo z vichystické Francie určené k deportacím do vyhlazovacích táborů ve východní Evropě na své zpracování čekalo mnoho let. Rivesaltes dlouhou dobu zůstával mimo centrum pozornosti, až v posledních deseti letech se otevřela společenská diskuze nad jeho odkazem. Dnes nalezneme tábor z velké části v ruinách, kromě jediného úseku, který byl vyhlášen kulturní památkou a má být přetvořen v památník židovským obětem holocaustu ve Francii.² Základní kámen byl položen v roce 2012 a dokončení se očekává během roku 2015. Mezi oběti deportovanými z tohoto tábora bylo i mnoho židovských dětí různých evropských národností, jimž se krátce před zařazením do transportu dostalo pomoci v některé z dětských kolonií, mezi nimi i ve vile St. Christophe.

Díky vstřícnosti archivů American Friends Service Committee, jejichž fondy týkající se americké pomoci v jižní Francii byly v roce 2013 stále dostupné badatelům v digitální podobě na internetu, lze poměrně přesně rekonstruovat rozsah pomoci v materiální rovině. K popisu každodenního života mi sloužily deníky hlavních aktérů a organizátorů dětské kolonie v Canet-Plage – Lois Gundenové, Helene Pennerové a Josepha Bylera.³ Internační a sběrný tábor Rivesaltes se stal před deseti lety předmětem studie Anne Boitelové z perpignanské univerzity, která se ovšem o americké humanitární pomoci v dětských koloniích zmiňuje pouze velmi okrajově. V Archives départementales je k dispozici mnoho materiálů z 2. oddělené prefektury Pyrénées Orientales pokrývající jak téma internace a života v Rivesaltes, tak samotné židovské transporty z tohoto tábora, včetně jmenných seznamů deportovaných.⁴ Díky velkolepé práci historika Ser-

² Le mémorial de Rivesaltes [online], [citováno dne: 11. 2. 2013]. Dostupné z: www.cg66.fr/52-le-memorial-de-Rivesaltes.htm#par380.

³ Jméno Joseph Byler lze snadno zaměnit za ředitele kvakerské humanitární pomoci Josepha Joe Bullera, jedná se však o dvě různé osoby.

⁴ Archives départementales Pyrénées-Orientales – 134W 29 – Camp de Rivesaltes, formation des convois d'israélites étrangers: instructions, comptes rendus, états numériques des convois, états nominatifs des personnes exclues des convois, état nominatif par nationalité avec indication d'âge et de profession des internés, travaux de la commission de criblage, télégrammes, correspondance; 134W 31 – Camp des Rivesaltes, convois d'Israélites étrangers: liste des 13, 21, septembre et 20 octobre; enfants des camps pris en charge par l'OSE; liste nominative avec mention de nationalité, prénoms des père et mère et colonie de destination; enfants des colonies à digger sur le camp; 153J 1 – Chemise n.º 1. Listes d'internés (7 listes); 1260W 101 – Israélites partis en convoi;

ge Klarsfelda bylo mnoho pramenů německé a francouzské provenience publikováno v obsáhlé mnohosvazkové studii *La Shoah en France*, která se od roku 1983 dočkala již několika vydání. Záslouhou místních historiků v Canet, vyšla na jaře 2013 francouzská edice deníků Helene Pennerové i Lois Gundenové a vybraných pramenů z amerických archivů, včetně bohaté fotografické přílohy.⁵ Jedná se ale pouze o překlad a edici pramenů (deníků, dokumentů a fotografií) s krátkým historickým komentářem, nikoli o historickou studii s poznámkovým aparátem, kterou si téma americké pomoci rozhodně zaslouží.

Americké humanitární misie v Evropě

Kvakerská organizace mírové humanitární pomoci American Friends Service Committee (dále jen AFSC) vznikla ke konci první světové války. V červenci roku 1917 vstoupili Američané po boku dohodových vojsk na západní frontu a spolu s vojáky se ve Francii objevili i první humanitární pracovníci pomáhající pod hlavičkou AFSC. Jejich podpora pokračovala i po skončení bojů při obnově válkou vyčerpané Francie. Během meziválečných let se jejich pomoc zaměřila nejen do celého světa, ale i do ekonomickou krizí zmítané Evropy: pobočka organizace pomáhala od roku 1931 i v Berlíně, ovšem jen do nástupu nacistů k moci v lednu roku 1933. Během meziválečných let se organizace zaměřila především na podporu nezajištěných dětí a rodin v hmotné nouzi.⁶

Ve Francii struktura kvakerské AFSC pracovala na mnoha projektech průběžně od roku 1917, ale první velká výzva přišla během španělské občanské války. Po obsazení Katalánska frankistickými vojsky se v únoru 1939 převalila přes hranice tohoto státu vlna uprchlíků. Během několika měsíců dosáhl exodus masivních rozměrů – celkem přešlo do okresu Pyrre-

statistique, liste nominative alphabétique par nationalité par convoi (août-octobre 1942); 1260W 102 – Famille des Israélites partis dans le convoi du 11 août 1942; liste nominative alphabétique des partants, août 1942; 1260W 103 – Israélites non compris dans le convoi du 11 août 1942; liste nominative alphabétique par nationalité, août 1942.

⁵ Simonne CHIROLEU-ESCUDIER – Mireille CHIROLEU – Eric ESCUDIER, *La Villa Saint-Christophe. Maison de convalescence pour enfants des camps d'internement*, Saint-Estève 2013.

⁶ Lester M. JONES, *Quakers in Actions: Recent Humanitarian and Reform Activities of the American Quakers*, New York 1929, s. 19–23.

nées-Orientales od začátku španělské občanské války téměř 250 000 lidí, včetně velkého počtu dětí.⁷ Obrovské množství uprchlíků postavilo francouzskou vládu a regionální správu před zásadní problém, jak zajistit jejich základní potřeby a udržet veřejný pořádek.⁸ Většina mužů, žen i dětí byla internována v narychlo vybudovaných uprchlických táborech rozestých po jižní Francii.⁹ Situace nebyla pro nepřipravenou francouzskou vládu vlastními silami zvladatelná, a tak kritické hygienické podmínky a potíže se zásobováním pomáhalo vylepšovat několik humanitárních organizací. Mezi prvními nabídla pomoc ze zahraničí i AFSC, jejíž kancelář sídlila v nedalekém Toulouse. Kvakerská pomoc zahrnovala kromě materiálního zabezpečení (potravin, léky, vitamíny a příkrývky) i nezbytnou duchovní a kulturní podporu: pracovníci AFSC zakládali uprchlické školy, knihovny či provizorní kostely. Součástí humanitárního programu bylo i vytváření zázemí dětských kolonií při internačních táborech, které umožňovaly ubytovat španělské děti v nesrovnatelně lepších podmínkách, než nabízely přelidněné prostory provizorních baráků.¹⁰

Německá blesková válka, obsazení Francie a příměří v červnu 1940, vytvořily zcela nové podmínky. Do vzniklého "svobodného" vichystického státu se tentokrát valila vlna uprchlíků ze severu, mezi nimiž se nacházelo i mnoho osob židovského náboženského vyznání nebo osob spadajících podle norimberských zákonů do židovské rasy. Kromě francouzských Židů pokračovali v útěku před napřaženou pěstí nacistického režimu lidé z Německa, Rakouska, Československa i Polska. Právě tito imigranti se stali prvními oběťmi směsice xenofobie a antisemitismu ze strany nového francouzského státu.

Evropa volá

V rámci programu AFSC, který se na počátku druhé světové války rozjel na plné obrátky, se na organizaci pomoci pro vlnu španělských uprchlíků

⁷ Emile TÉMINE, *Espagnoles et Italiens en France*, in: *Exil et migration: Italiens et Espagnols en France 1938–1946*, Pierre Milza – Denis Peschanski (eds.), Paris 1994, s. 94.

⁸ V mnoha případech se jednalo o rozsáhlé ozbrojené skupiny bojovníků i s rodinami.

⁹ V oficiálním jazyce se používalo termín koncentrační tábor, z dnešního pohledu je ovšem adjektivum internační přesnější.

¹⁰ Hillary MOHAUPT, „*All in the same boat*“: *Non-French women and resistance in France, 1940–1944*, Delaware 2010, s. 22–24.

podílelo mnoho dobrovolníků – kromě mužů a žen z Francie pocházeli někteří z řad amerických anabaptistů. Mezi nimi se objevilo i mnoho mladých žen, které se podle příkazu křesťanské lásky rozhodly zasvětit svůj život pomoci potřebným. Na konci srpna 1941 se ve Spojených státech připravovala na cestu i šestadvacetiletá učitelka francouzštiny Lois Gundenová. Slečna Gundenová nebyla přímo kvakerkou, ale příslušela k mennonitské větvi anabaptistických církví, která svoje misie do Evropy organizovala pod vedením Mennonite Central Comitee (dále jen MCC) v úzké spolupráci s kvakerskou AFSC.

Lois Gundenová se narodila roku 1915 v americkém státě Indiana a ještě při studiích francouzštiny se stala na několik let učitelkou tohoto jazyka. Studium ovšem v září 1941 přerušila a pustila se do příprav na odjezd do jižní Francie. Vzhledem k válečné situaci v Evropě bylo nutné vyřídít cestovní doklady nejen do samotné Francie, ale i do neutrálního Portugalska a Španělska, které sloužily jako tranzitní země.

Americká loď Excambion zvedla kotvy 3. října 1941 a Lois Gundenová spolu s několika dalšími přáteli – misionáři – opustila newyorský přístav s příznačným zamáváním soše Svobody, jak si poznamenala ve svém deníku. Cesta přes oceán trvala jedenáct dní, které skupina přátel vyplňovala četbou, hraním šachů, případně společnými modlitbami. Před pobřežím Portugalska loď brzy ráno přivítal německý bombardovací letoun, který několikrát zakroužil nad hlavami nervózních cestujících, ale nakonec pokojně odletěl. První noc v Evropě přečkala slečna Gundenová v lisabonském hotelu Tivoli s výhledem na moře a druhého dne odpoledne po obědě a poradě nastoupila společně s dvěma dalšími přáteli do vlaku směr Španělsko.¹¹ Joseph Byler přijel do Francie jako budoucí ředitel kanceláře mennonitské větve MCC v Lyonu a Helene Pennerová jako zástupce Lois Gundenové při řízení dětské kolonie v Canet-Plage.¹²

Kontrola dokladů a finanční hotovosti na španělsko-portugalských hranicích proběhla bez problému a vlak se skupinou vyrazil na cestu zničeným Španělskem. Lois Gundenová se tak poprvé setkala s následky válečných

¹¹ Goshen Archives, Indiana, USA, fond Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, karton 1, složka 19, deník Lois Gundenové, záznam z 5. 10. 1941.

¹² Mennonite Central Committee, Akron, Pennsylvania, USA, f. J. N. and Edna Ruth Byler Papers, 1910–2006, složka 2.

událostí. Na tváři Madridu se dva roky po skončení války šklebily nezacelené jizvy způsobené tříletým obléháním frankistickými vojsky – trosky budov a sutiny stále ještě tvořily součást smutného městského panoramatu. V Madridu strávili misionáři další večer a následující den odpoledne přestoupili na noční vlak do Barcelony. V hlavním městě Katalánska čekal americkou skupinu poslední přestup. Podle deníku zanechala na Lois Gundenovou katalánská část Španělska nejhezčí dojem. Drobné trable se objevily při přejezdu hranic. Finanční hotovost v pesos překračovala povolenou sumu, a tak musely být přebytečné peníze na nádraží v Port-Bou vyměněny v nevýhodném poměru za francouzské franky.¹³

Patnáct dní po opuštění břehů USA (19. října 1941) Lois Gundenová s přáteli konečně spatřila vlídnou podzimní tvář jižní Francie. Vlak zastavil na konečné v Cerbère, kde na nádraží čekal Jesse Hoover, jeden z hlavních organizátorů pomoci v rámci MCC ve vichystické Francii, aby celou skupinku uvedl do situace. Společně si prohlédli místní školu s novou jídelnou, jejíž provoz financovala MCC pod oficiálním programem pro Francii „Secours mennonite aux enfants“.¹⁴ Rovnou ochutnali podle Lois Gundenové velmi dobrý oběd a ubytovali se v malém penzionu. Druhý den se konala porada a odpoledne setkání s dalšími členy týmu. Mimo jiné se španělským podnikatelem a republikánem Maceem Comou, který díky svému politickému přesvědčení v Barceloně přišel o všechn majetek a utekl před frankistickým pronásledováním do Francie. Úzce spolupracoval s Jessem Hooverem, který jej využíval jako tlumočnicka, protože mluvil plynule sedmi jazyky.¹⁵

Na druhý den se celá skupina přes Port-Vendres přemístila do hlavního města departementu Pyrénées-Orientales, Perpignanu a odtud tramvají do malého přímořského městečka Canet, přesněji do malé přímořské čtvrti Canet-Plage. Zde už na Lois Gundenovou a ostatní čekala francouzská vychovatelka z dětské kolonie Helene Plionsová s několika malými

¹³ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 19, deník Lois Gundenové, záznamy z 19.–21. 10. 1941.

¹⁴ Pro označení mennonitské organizace budu pro snazší orientaci používat dále anglický termín MCC.

¹⁵ Billy Graham Centre Archives, Wheaton, USA, rozhovor s Jessem Wilbertem Hooverem ze 7. 10. 1983 [online], [citováno dne: 11. 2. 2013]. Dostupné z: www2.wheaton.edu/bgc/archives/trans/319t01.htm.

Španěly a doprovodila všechny na pláž do honosně vyhlížející vily St. Christophe.¹⁶

Francie 1941

Vichystická Francie v době příjezdu americké skupiny měla za sebou rok a čtvrt samostatné existence. Autoritativní stát pod neoficiální patronací nacistického Německa se stal symbolem francouzské kolaborace během druhé světové války. Hlavní představitel režimu, maršál Petain, hrdina první světové války, měl být zárukou národní kontinuity na nové nacisty přestavěné šachovnici Evropy. Podobně jako v ostatních německých satelitních státech se mezi představiteli režimu usídlila silná xenofobie a antisemitismus. Z francouzské porážky byli podle oficiální propagandy obviňováni svobodní zednáři, komunisté, cizinci a Židé. Vichystická Francie pronásledovala všechny tyto skupiny, ovšem Židé se vzhledem k celkové evropské situaci ocitli v nejhorším postavení.

Podle velkého sčítání z října 1940 se nacházelo v celé Francii přibližně 150 000 židovských mužů a žen, z nichž přibližně 65 000 bylo pokládáno za cizince.¹⁷ Jednalo se především o Židy, kteří emigrovali do Francie z východu během třicátých let 20. století, a z menší části o emigranty z různých zemí, kteří prchli do Francie před šířícím se nacistickým pronásledováním. Tito Židé bez státního občanství představovali pro francouzský režim cizí a nevítaný element.

Vichystická Francie postavení domácích i cizích Židů během let 1940 a 1941 upravila pomocí několika zákonů. Dva z nich vstoupily v platnost již na počátku října roku 1940. První na podobném základě jako norimberské zákony stanovil kritéria příslušnosti k židovské rase a takto určené obyvatele vyřazoval ze zaměstnání ve státní sféře, ve vzdělávání, v tisku, v rozhlase i v kinematografii. Druhý zákon ze stejného měsíce umožňoval internovat administrativní cestou Židy bez francouzského občanství. Pravomoc byla vložena do rukou prefektů regionů i departementů a ti uplatňováním svých nově nabytých pravomocí začali internační tábory

¹⁶ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, karton 1, složka 19, deník Lois Gundenové, záznam z 20. 9. 1941.

¹⁷ Renée POZNANSKI, *Les Juifs en France pendant la Seconde guerre mondiale*, Paris 1997, s. 58.

pro cizince zásobovat nepohodlnou skupinou Židů – cizinců. Pro potřeby internace vzniklo několik táborů: největší se nacházely v okolí obcí Gurs, Rivesaltes a Les Milles. Žádný z nich však nebyl specificky určen pro Židy, protože ve většině z nich už v bídných podmínkách živořili emigranti ze Španělska, důsledek krvavé občanské války a Frankovy autoritativní politiky. Velká část nefrancouzských Židů (odhady se pohybují okolo 40 tisíc)¹⁸ se na základě rozhodnutí prefektů ocitla za ostnatými dráty. Židé s francouzským občanstvím se prozatím mohli těšit (na poměry nacistické Evropy) alespoň určité míře svobody.

Další protižidovské zákony na sebe nenechaly dlouho čekat: vyšly na jaře 1941 a už od března 1941 je připravoval nově založený Generální komisariát pro židovskou otázku, jemuž předsedal Xavier Valat, symbol francouzského antisemitismu. Tentokrát zákon tvrdě postihoval především francouzské Židy. Rozšiřoval seznam zaměstnání, ze kterého na základě tříprocentní či dvouprocentní klauzule měli být vyřazeni, a uzákonil také možnost administrativní internace francouzských Židů na základě rozhodnutí prefektů regionů či departementů. Kromě toho se musel každý nahlásit na místním úřadě v rámci povinného sčítání vichystických Židů, které mělo uzávěrku koncem srpna 1940. V červenci 1941 byla vyhlášena a administrativně zabezpečena arizace židovských podniků a obchodů – jejich předání do rukou nežidovských správců.¹⁹ Proces oloupení a vyřazení izraelitů z veřejného života byl dokončen.

Kvakerská humanitární síť

Sídlo AFSC, zaštiťující organizace MCC, se nacházelo v Marseille a v jeho čele stál Howard Kreshner, tajemník celé evropské sekce. Podle dokumentárního filmu natočeného v roce 1942 se dá rekonstruovat celkový rozsah pomoci.²⁰ Dohromady existovalo ve vichystické Francii šest řídicích centrálních – konkrétně ve městech Marseille, Lyon, Montauban, Toulouse, Perpignan a Montpellier. Jako prioritní (zřejmě na základě velkého množství

¹⁸ Serge KLARFELD, *Vichy-Auschwitz: la „solution finale“ de la question juive en France*, Paris 2001, s. 53.

¹⁹ V okupované části Francie uskutečňovali nacisté arizaci již od podzimu 1940.

²⁰ Videoreportáž *AFSC Work In France 1942* [online], [citováno dne: 11. 2. 2013]. Dostupné z: <https://afsc.org/video/afsc-work-france-1942>.

emigrantů) byly vybrány všechny přímořské departementy spolu s dvěma přílehlými vnitřními – Garonou a Loirou. V těchto oblastech byla denně zajišťována strava pro 84 500 dětí ve státních školách a existovalo zde sedmáct domovů – dětských kolonií, které se staraly celkem o 650 dětí. Drtivá většina pomoci byla zaměřena na francouzské děti, ovšem v místech, kde se nacházely internační tábory, byly do pomoci zahrnuty nejen španělské, ale i židovské děti všech národností. Kromě výše zmíněných projektů operovala AFSC přímo v internačních táborech po celé jižní Francii. Dobrovolníci zásobili internované osoby ošacením, léky a potravinami a v několika táborech zorganizovali dokonce i jednoduché školy.

Samotná mennonitská sekce pomoci (MCC) měla centrálu v Lyonu pod vedením Jesse Hoovera. Její lidé provozovali školní jídelny v Lyonu a katalánském Cerbère, v přímořských městečkách Collioure a Banyuls-sur-Mer distribuovali potraviny a v Canet-Plage byla během jara 1941 založena dětská kolonie s oficiální kapacitou šedesáti dětí.²¹ Kromě přímé materiální pomoci měla pro internované v psychicky náročné situaci nezastupitelnou hodnotu i přímá či nepřímá duševní podpora. ASFC nebyla zdaleka jedinou organizací, která pomáhala ve vichystické Francii – existovalo mnoho jiných, ať už francouzských, zahraničních, nebo židovských s podobným zaměřením (zajistit zabezpečení především těm nejpotřebnějším – dětem).²²

Vichystická vláda byla příznivě nakloněna jakékoli pomoci a s jednotlivými výbory organizujícími podporu kooperovala – efektivita pomoci přímo závisela na této úzké spolupráci. Humanitární organizace si tak během rozrůstajícího se válečného konfliktu musely dávat bedlivý pozor, aby se nezapletly s francouzským odbojem, který by jejich oficiální pomoc v očích politiků režimu Vichy kompromitoval. V některých případech dokonce ASFC odmítala materiálně podpořit ty osoby, které byly na odboj nějakým způsobem napojené.²³ Sama organizace se ovšem nalézala v těžké pozici, protože především její pomoc židovskému obyvatelstvu v koncentračních a internačních táborech spolu se zpřísnováním protizidovských opatření vykazovala spíše prvky odbojové činnosti než oficiální humani-

²¹ Goshen Archives, Indiana, USA, f. MCC France Relief, Canet-Plage, Lavercantière – Records 1942–1945, IX-19, měsíční zpráva za červen 1942.

²² Nejzřetelněji se projevovovala pomoc OSE, U.G.I.F., Secours Suisse a Y.M.C.A.

²³ H. MOHAUPT, *All in the same boat*, s. 31–33.

tární pomoci. Především v létě roku 1942, kdy probíhaly deportace Židů do vyhlazovacích táborů, držely humanitární organizace v rukou klíče k záchraně mnoha osob, především dětí.

Významnou politickou roli v neokupované Francii hráli prefekti. Autoritativní směřování vichystického režimu posilovalo jejich pravomoci v mnoha směrech. Kromě možnosti administrativní internace Židů vydávali svolení k otevírání dětských kolonií a především pak jejich úřady rozhodovaly o dočasném uvolnění mužů, žen i dětí z internačních táborů. Každá buňka humanitárních organizací se snažila udržovat s prefekty velice dobré vztahy, které občas vykazovaly jisté prvky podlézavosti.²⁴ V některých případech to ovšem byla jediná cesta k realizaci jakékoli pomoci.²⁵ Obdobně tomu bylo i v případě regionu Pyrénées Orientales, v němž se ocitla na podzim 1941 Lois Gundenová a kde zahájila svou činnost.

Na pláži ve vile

Město Canet-Plage se nachází na západním pobřeží Středozemního moře. Táhlé roviny v okolí města Perpignan jsou zpestřeny slanými jezery a rozprostírají se na nich nekonečné řady vinic a ovocných sadů plných broskví, mandlovníků či olivovníků. Na jihu se rovina znenadání zvedá strmými srázy západního výběžku Pyrenejí, které dosahují převýšení 1200 m a východním směrem pozvolna narůstají. Celému pásu pohoří pak vévodí masiv 2784 metrů vysoké hory Canigou, která je od podzimu do pozdního jara ozdobena bílou čepicí sněhové pokrývky a místními byla do moderního měření považována za nejvyšší horu celého pyrenejského masivu.

Klimatické podmínky jsou většinu roku poměrně příznivé: průměrný počet srážkových dní za rok je padesát a kromě toho přímořské klima eliminuje extrémní mrazivé teploty a zabraňuje chladnutí pevniny v noci. Během zimních měsíců teplota jen zcela mimořádně klesá pod bod mrazu a přílivy teplého afrického vzduchu nejsou ani v zimních měsících žádnou výjimkou. Celkový pocit z počasí ovšem často negativně ovlivňuje vítr zvaný tramontana – typické severozápadní proudění zde výrazně zesiluje mezi těsným prostorem Francouzského středohoří a Pyrenejí. Především

²⁴ Je nutné vztah představitelů vichystického režimu a amerických misionářů zasadit do kontextu oficiálního udržování diplomatických vztahů USA a vichystické Francie.

²⁵ H. MOHAUPT, *All in the same boat*, s. 43.

v zimních dnech při nižších teplotách dokáže plnohodnotně nahradit mrazivé počasí, které jinak přichází do těchto jižních a přímořských oblastí jen výjimečně.

Samotná vila St. Christophe se nacházela v plážové části obce Canet (od roku 1907 samostatné obce Canet-Plage), malé přímořské lázeňské kolonii postavené po první světové válce a zaplněné především rekreačními domy a hotely. Spojení s hlavním městem departementu Perpignanem zajišťovala tramvaj jezdící několikrát denně téměř ke břehům Středozemního moře. Vila byla ke konci 19. století vybudována jako dvoupatrový dům se zahradou a podkrovní nástavbou ve třetím patře. Během jara a léta 1941, kdy si MCC oficiálně začala pronajímat celou nemovitost, byla vila ze zásob uložených v Lyonu vybavena patřičným nábytkem a zařízením pro zajištění provozu domova pro děti. Prostorná stavba disponovala celkem dvaceti místnostmi.²⁶ V přízemí se nalézala kuchyň s velkými kamny, kancelář a jídelna. V prvním patře pak spaly, rozděleny podle pohlaví, v devíti místnostech děti – většinou na postelích nebo při větším počtu ubytovaných na matracích položených na zemi. Zbylé místnosti sloužily jako ložnice pro přibližně osmičlenný personál.²⁷ Malá zahrada i okolí vily plnilo roli velkého pískoviště, hojně využívaného pro hry a zábavu dětí každého věku. Základní hygienické zařízení počtem nedostačovalo pro desítky ubytovaných, záchody se často ucpávaly a hygienu komplikoval i nedostatek vody při častých odstávkách nebo její občasný přebytek v případě zalití přízemí vzedmutým mořem či zvýšenou hladinou místní říčky. Jako letní sídlo nebyla vila vybavena vytápěním, v chladných zimních večerech se děti tísnily v malé kuchyni u kamen, jediného zdroje tepla v celém domě.²⁸

Pro udržení pořádku musela být velmi precizně navržena pravidla chování i denní režim. Vzhledem k tomu, že nad dětmi jako Damoklův meč

²⁶ Archives départementales Pyrénées-Orientales – 30EDT 94 – Guerre 1939–1945: procès-verbaux des remises des locaux et constats des dommages causés par l'occupation allemande aux objets, meubles et immeubles, réquisitionnés par les troupes allemandes, à Canet-village et à Canet-Plage (ordre alphabétique des propriétaires), složka Vila St. Christophe.

²⁷ Mennonite Central Committee, Akron, Pennsylvania, USA, osobní složka Lois Gundenové, dopis Lois Gundenové MCC, 8. 12. 1941.

²⁸ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 19, – deník Lois Gundenové, záznam z 5. 12. 1941.

visela hrozba návratu do internačního tábora, vážné problémy s kázní se řešily jen občas. Nejčastěji se chovanci dopouštěli drobných krádeží jídla nejen v domě, ale i ve městě. Dospívající se občas bez povolení vydávali na průzkum okolí. Běžně se provinilcům nechávala ještě jedna šance, pokud provedli nějaký přestupek podruhé, museli se vrátit zpět do tábora. Jako alternativní, ale přísný trest se využívalo domácího vězení v malém suterénu, kde musely děti v extrémních případech setrvat i několik dní (!) bez možnosti zúčastnit se programu s ostatními.²⁹

Běžný den v týdnu začínal zvukem zvonu v 7:15 a ihned následovala fronta na ranní hygienu a česání. Po snídani a po obědě se jídelna na dvě hodiny proměnila ve školní třídu, ovšem vzdělávat jazykově i věkově smíšenou skupinu dětí pravděpodobně naráželo na značné množství problémů, takže škola zřejmě fungovala jen s velmi skromnými výsledky. Společná večerka následovala rovnou po večeři v sedm hodin, ale starší děti chodily spát ve skutečnosti mnohem později. Přibližně dvě hodiny dopoledne i odpoledne měly menší děti volný program, a pokud to počasí umožňovalo, hrály si v okolí domu na písčité pláži. Starší děti pomáhaly s chodem a údržbou domu: stlaly ložnice, umývaly nádobí, zametaly všudypřítomný písek nebo pomáhaly s přípravou oběda. Silnější chlapci někdy přinášeli zásoby jídla od zastávky tramvaje nebo z vesnice. Čtvrtek a neděle byly volnější dny – místo učení děti psaly dopisy rodičům nebo mohli rodiče své potomky přímo navštívit, pokud obdrželi povolenku na vycházku z internace. Za hezkého počasí se ve volných dnech konaly také dětmi oblíbené dlouhé procházky do okolí.

Zásobování jídlem zajišťovala částečně MCC, která měla v Perpignanu velký sklad pro celý region Languedoc-Roussillon. Základní trvanlivé potraviny jako sůl, cukr, olej, rýže a jiné se na základě objednávek jednotlivých ředitelů a ředitelek kolonií dostávaly ke strážníkům přes centrálu v Lyonu. Netrvanlivé jídlo se pak získávalo u malých obchodníků přímo v Perpignanu nebo v Canet. Při nákupech bylo nezbytné se prokazovat potravinovými průkazy dětí, které se po skončení pobytu ve vile St. Christophe vracely zpátky do tábora či k rodičům. V roce 1941 množství jídla ještě bez problémů dostačovalo pohodlné spotřebě, ale spolu se stoupající potravinovou krizí v Evropě během zimy 1941/1942 se dodávky tenčily.

²⁹ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 19, – deník Lois Gundenové, záznam z 23. 12. 1941.

Čerstvá zelenina byla částečně nahrazována sušenou a přiděly masa byly s postupem času snižovány na minimum, až vymizelo z jídelníčku úplně.

Děti dostávaly pravidelnou stravu čtyřikrát denně. Snídaně se připravovala studená a většinou jednou denně se vařila polévka z čerstvé, později i ze sušené zeleniny. Ke každému jídlu pak bylo možné dojíst se chlebem. K malé odpolední svačině se podávala čerstvá zelenina nebo ovoce, ve svátečních dnech pak sladkost, někdy i čokoláda distribuovaná do kolonií z pomoci švýcarského Červeného kříže. Strava však i v nejhůbenějších měsících významně přesahovala nutriční hodnoty, kterých se dětem dostávalo v internačním táboře Rivesaltes. Lois Gundenová několikrát v deníku popsala, jak nově příchozí děti zpočátku vášnivě hltaly jakékoli jídlo, kterého se jim dostalo. S ustupujícím hladem se jim pak vracely normální stravovací návyky.

Rozpočet na den pro jednotlivé dítě činil 12 franků, měsíčně tak MCC platila za chod vily okolo 33 000 franků, z čehož náklady na stravu při počtu šedesáti dětí činily 23 000 franků.³⁰ Zajímavé je srovnání s rozpočtem na osobu v internačním táboře Rivesaltes, kde účetní náklady na stravování za osobu kolísaly mezi 8 a 11,5 franku,³¹ ovšem za tyto peníze nebyla organizační správa tábora schopna poskytnout náležitě nutriční hodnoty. K sumě 12 franků pro vilu St. Christophe je ovšem nutné připočítat hojně využívanou možnost doplňovat zásoby z centrálních skladů ASFC a MCC v Perpignanu či Lyonu. Reálné náklady lze tak odhadovat minimálně o padesát procent větší. Tím se rozpočet v Rivesaltes blíží polovině částky, kterou měla k dispozici pro svoji kolonii Lois Gunden.

Personál rekonvalescenčního domu St. Christophe vedla dvojice Američanek – Lois Gundenová a Helene Pennerová. Další zaměstnanci se z jazykových důvodů rekrutovali především ze španělských uprchlíků internovaných přímo v táborech. Stálý počet zaměstnanců se pohyboval okolo osmi. Kromě pěti vychovatelů – učitelů – bylo zapotřebí kuchaře či kuchařky a údržbáře, který se staral o plynulý chod celého domu. Během necelých dvou let fungování dětského domova v St. Christophe se tu vystřídal celkem dvacet různých zaměstnanců. Vztahy mezi personálem

³⁰ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 20, měsíční vyúčtování za rok 1942.

³¹ Anne BOITEL, *Le camp de Rivesaltes, 1941–1942: du centre d'hébergement au „Drancy de la zone libre“*, Perpignan 2001, s. 80.

nebyly vždycky jednoduché, kromě jazykové bariéry docházelo k mnoha osobním konfliktům. Především zástupkyně Helene Pennerová se podle deníku Lois Gundenové cítila méněcenná a toužila nastoupit sama na místo ředitelky celé vily. Mezi oběma ženami docházelo často k hádkám, které vyústily v psychické zhroucení Helene Pennerové v prosinci 1941. Ta pak strávila zimu rekonvalescencí v nedalekých lázních Amélie-les-Bains a na jaře 1942 definitivně odjela z Francie zpátky do USA. Řízení celé kolonie zbylo pouze na Lois Gundenovou.³²

Být americkou dobrovolnicí odříznutou od přátel a rodiny v cizí zemi nebylo vůbec snadné. V deníku se Lois Gundenová často zmiňuje o tesklivých stavech – korespondence od rodiny a známých procházela vichystickou cenzurou a pravidelně mívala velké zpoždění, někdy se do rukou adresáta nedostala vůbec. Nejvíce pracovního času trávila při zpracovávání objednávek, nákupů a účetnictví, ale dost energie zbylo i pro děti samotné. Pro udržení duševního klidu se každou neděli vypravovala na katolickou mši do Perpignanu, kde strávila většinou i celé odpoledne soukromými nákupy či v kavárně. Její silná víra pomáhala překlenout nepříjemná období plná smutku a touhy vrátit se domů. Život v Canet-Plage jí občas zpestřily pracovní výjezdy do humanitárních zařízení v okolních aglomeracích nebo do velkoměst Lyonu a Marseille, kde pak s ostatními dobrovolníky z MCC a AFSC navštěvovala i divadla, kina či operní představení. Nechyběly ani občasné výlety do okolí – v září 1942 se Lois Gundenová vypravila na náročný výstup a zdolala vrchol hory Canigou. Finanční náklady spojené s jídlem, ošacením a bydlením jí na základě dohody financovala MCC, k tomu navíc disponovala desetidolarovým kapesným měsíčně.³³

Z administrativního hlediska komplikovala její situaci nutnost pravidelného prodlužování povolení k pobytu, kterým se museli cizinci prokazovat. Místní prefektura vyřizování často nesmyslně prodlužovala, ale vždy se podařilo „sauf-conduit“³⁴ nakonec řádně obnovit a mohla tak pokračovat ve své práci.

³² Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 19, deník Lois Gundenové, záznam z 23. 3. 1941.

³³ Mennonite Central Committee, Akron, Pennsylvania, USA, fond Canet-Plage PART 1, dopis Orié O. Millerové z MCC nezjištěnému 1. 10. 1941.

³⁴ Dokument umožňoval volný pohyb cizinců ve vichystické Francii.

Podzimní dny roku 1941

Hned první den po příjezdu do Canet-Plage se Lois Gundenová seznámila s personálem a dětmi v St. Christophe a na druhý den vyrazila do Perpignanu na konzultaci s Mary Elmesovou, irskou misionářkou, která organizovala kvakerskou pomoc přímo v táboře Rivesaltes. Prohlédla si nemocnici pro uprchlíky St. Louis, kde ji překvapily velmi strohé podmínky pro nemocné. Pro plynulost zajišťování pomoci bylo nezbytné navštívit také kvakerskou organizaci AFSC v Marseille pod vedením Dr. Kreshnera. Dne 23. října spolu s Josephem Bylerem nastoupili do vlaku a přes Narbonne přicestovali do Marseille. Během pěti dní proběhlo několik porad o spolupráci kvakerů s mennonity, především o dodávkách nezbytného materiálu a trvanlivých potravin. Po několika dnech strávených v Marseille se Gundenová vrátila do Canet-Plage k dětem. Na dušičky pak vyrazili všichni z domu na mši do místního kostela, při této příležitosti se děti pochlubily kresbami a písničkami, které v její nepřítomnosti během předchozího týdne nakreslily a secvičily.

Během listopadu se začalo výrazně ochlazovat a bylo nezbytné udržovat děti v teple jak venku, tak uvnitř vily. K tomu účelu našťastí bylo zatím dostatek vhodného oblečení, které se podařilo shromáždit již během léta. Proběhlo také několik organizačních porad s Mary Elmesovou a Jessem Hooverem, který se chystal brzy vrátit zpět do USA. Na uvolněné místo ředitele francouzské pomoci MCC po jeho odjezdu nastoupil Joseph Byler.³⁵ Při jedné poradě byla také slečna Gundenová seznámena s poměry v internačním táboře Rivesaltes a s možnostmi, jak dětem za ostatními dráty pomoci.

Pro navázání dobrých vztahů s prefektem departementu formulovala Gundenová i první dopis k tomuto účelu. K osobnímu setkání došlo 14. listopadu a prefekt se zdál velmi nakloněn podpořit celou akci MCC ve vile St. Christophe.

Dne 17. listopadu 1941 došlo v jediný den k několika vážným přestupkům ze strany dětí. Někdo v domě ukradl několik jablek na svačinu, skupina hochů byla přistižena, jak se po římse dostala do skladiště, aby si nacpala kapsy cizrnou, a jednoho českého chlapce přivedl strážník, protože se

³⁵ Goshen Archives, Indiana, USA, f. MCC France Relief, Canet-Plage, Lavercantière – Records 1942–1945, IX-19 – dopis Jesse Hoovera Lois Gundenové, 20. 10. 1941.

vplížil do cizí vily, kde byl přistižen ve chvíli, kdy dojídal sklenici marmelády.

V táboře Rivesaltes

První návštěvu v táboře Rivesaltes absolvovala Lois Gundenová 18. listopadu 1941. Internační zařízení již v té době sloužilo svému účelu více než rok. Původní vojenský tábor se změnil koncem roku 1940 na tábor pro uprchlíky ze zrušeného tábora Saint-Cyprien. Iniciativu pro vybudování převzaly později humanitární organizace, které s vichystickou vládou dojednaly využití velkého kasárenského objektu pro vznik nového, rodinného tábora.³⁶ Během podzimu 1940 se zde ocitla poměrně široká škála osob. Největší podíl z internovaných zaujímali španělští uprchlíci, menší část pak tvořily chudé rodiny, které se nemohly vykázat prostředky pro obživu a poslední skupinu Židé. Ti pocházeli většinou z koncentračního tábora Gurs, který po přijetí tisíců německých Židů ze Sárska doslova praskal ve švech,³⁷ a místní úřady využily této příležitosti, jak ulehčit zoufalé hygienické situaci. Přesný počet internovaných židovských osob nelze z dostupných pramenů dohledat. Celkem se v táboře Rivesaltes tísnilo v některých měsících roku 1941 až osm tisíc osob, nejčastěji se však počet internovaných pohyboval kolem pěti tisíc.³⁸ Z hlediska věkového a genderového rozložení se k říjnu 1941 nacházelo v táboře 1725 dětí, 2165 žen ve věku 15–65 let, 966 mužů ve stejném věkovém rozmezí a 129 osob starších 65 let.³⁹ Počet rodin podle dostupných údajů není možné jednoznačně určit a celkový počet internovaných Židů ve stejném období se odhaduje na 2200.⁴⁰

Tábor se skládal ze sedmi samostatně oplocených oddělení, z nichž čtyři velká sloužila pro přímé ubytování internovaných a tři menší byla využívána pro administrativu, ubytování personálu a ošetrovnu pro nemocné.

Podmínky, v nichž viděla Lois Gundenová živořit stovky rodin, poskyto-

³⁶ Anne BOITEL, *Le camp de Rivesaltes, 1941–1942*, s. 29–30.

³⁷ Rozhovor s Paulem Niedermannem z března 2011 [online], [citováno dne: 11. 2. 2013]. Dostupné z: www.beaubruit.net/article-paul-niedermann-69639489.html.

³⁸ Anne BOITEL, *Le camp de Rivesaltes, 1941–1942*, s. 80 a 95.

³⁹ *Tamtéž*, s. 100.

⁴⁰ Asher COHEN, *Persecutions et sauvetages: Juifs en France sous l'occupation et sous Vichy*, Mayenne 1993, s. 125.

valy minimální ochranu před povětrnostními vlivy a neumožňovaly žádné soukromí. Primitivní zděné baráky byly uvnitř vybavené dvěma řadami jednoduchých postelí a jedněmi kamny. Výchřevnost zdaleka nedostačovala velikosti prostoru, a to ani v případě, kdy se v některých barácích topilo ve dvou kamnech naráz, nehledě na stálý nedostatek dřeva, s nímž si táborová administrativa dlouhodobě nedokázala poradit.⁴¹ Hygienické zázemí tábora bylo nedostatečné a nevhodně umístěné. Na jednoduché zděné latríny docházeli internovaní do zvláštního baráku, který se nacházel uprostřed jednotlivých oddělení tábora. V teplé sezóně se tak stávaly stálým zdrojem nebezpečných infekcí roznášených hmyzem. Zcela nevhodně byla rozvedena voda z táborových studní: jednoduché umývárny se nacházely hned vedle latrín. Sprchy fungovaly pouze v počtu několika desítek pro celý tábor. V zimních měsících, kdy mytí ve studené vodě nepřipadalo příliš v úvahu, tak nedostatečná hygiena podporovala zvýšený výskyt nemocí a infekcí. Ohřívání a rozvod teplé vody se totiž podařilo dokončit až na podzim 1942, dva měsíce před oficiálním uzavřením tábora. Odpadky organického původu se měly spalovat v malé peci umístěné v každém oddělení. Omezené kapacity a časté poruchy způsobovaly hromadění velkého množství odpadků, ideálního zdroje potravy pro všudypřítomné přemnožené krysy.

Energetická hodnota táborové stravy zdaleka nedostačovala tělesným potřebám, panoval hlad a mnoho lidí trpělo nemocemi z podvýživy. Muži, kteří pracovali v okolí, měli sice zvýšený příděl jídla, ten ale nebyl zdaleka ekvivalentní výdeji energie při namáhavé práci na silnicích nebo v kamenolomech. Kritickou situaci částečně zachraňovaly humanitární organizace, kterých v Rivesaltes fungovalo hned několik. Kromě doplňků ke stravě pro podvyživené osoby, zvláště pak děti, organizovaly i duchovní podporu internovaných. V táboře tak vznikla kaple, dílna a společenský sál, kde se pořádaly koncerty a další společenské akce.

Na základě velkého počtu internovaných dětí otevřelo vedení tábora také školu. Její provoz byl financován z peněz švýcarského Červeného kříže a AFSC. Celkem se vyučovalo ve třiceti třídách za improvizovaných

⁴¹ Archives départementales Pyrénées-Orientales – 1287 W 1. Camp d'Argelès, du Barcarès et de Rivesaltes historique: note du préfet (1963), dossiers des pièces justificatives originales ayant servi à la rédaction (1938–1942), zpráva o fungování tábora za měsíc říjen 1941.

podmínek, pouze osm tříd bylo vybaveno stoly a židlemi, v ostatních probíhala výuka na zemi. Vyučování obstarávalo okolo padesáti učitelů, z nichž někteří pocházeli přímo z tábora.

Lois Gundenová si bohužel ve svém deníku po návratu z tábora osobní dojmy a podrobnosti nezapsala.

Vánoce 1941

Po čas adventu 1941 se spolu s blízcími Vánoce do vily St. Christophe vkrádal i chlad. Obtíže se zásobováním z centrály v Lyonu způsobily, že teplejší oblečení a příkrývky musely být draze nakoupeny přímo v Perpignanu. Denní režim se také začal přizpůsobovat nedostatku světla. Časté výpadky elektřiny krátily některé dny skoro o dvě hodiny, děti večeřely a chodily spát mnohem dřív. Nepříjemně se také množily krádeže potravin z kuchyně – jak se později při přistižení viníků zjistilo, někteří chlapci se v noci plížili po domě a nakradené potraviny včetně vzácné čokolády rozdávali spolubydlícím na pokoji během nočních „svačinek“. Jako trest pro provinilce byl stanoven okamžitý návrat do tábora, což zanechalo silný dojem a noční rejdy skončily. Španělského cikána, který se o pár dní později vloupal do vily ve městě, čekal stejný osud.

Kapacita rekonvalescenčního domu byla plně obsazena 24. listopadu 1941, kdy bylo přijato z tábora Rivesaltes dalších patnáct dětí a počet ubytovaných se zvýšil na plánované maximum šedesáti chlapců či dívek a osmi osob personálu.

První prosincový den přinesly komplikace velké záplavy – po dvou-denních deštích se voda dostala až k domu, zaplavila zahradu a chlapci urychleně stěhovali věci do prvního patra. Stavení samotné nakonec zůstalo pohromě ušetřeno.

Na začátku prosince přišli z Lyonu od ředitele kvakerské sekce Joes Bullera špatné zprávy – finance na tamní program musely být zredukovány na minimum, a tudíž veškerá materiální a finanční podpora z tohoto směru měla být pozastavena. Lois Gundenová se musela pro rok 1942 spoléhat čistě na financování od MCC.

Od poloviny prosince začaly přípravy na Vánoce: děti cvičily koledy a byl obstarán vánoční stromeček s ozdobami. Advent ale pokazila nepřijemná událost – dne 11. prosince vyhlásily Spojené státy válku nacistickému Německu. Když se tato zpráva objevila ve francouzských novinách, konala

se ve vile St. Christophe porada o nastávající situaci. Doprava zpět do USA se značně zkomplikovala – jedinou možností skýtaly nyní neutrální portugalské lodě. Pro všechny případy vyrazila Lois Gundenová na návštěvu do Marseille, kde kromě několika pracovních porad zažádala u amerického konzula o návratové vízum do USA. Zakoupila si s ředitelem kvakerské pomoci Joem Bullerem také lístky na operu *Madame Butterfly* a prohlédla si město, které jí, jak zaznamenala ve svém deníku, pachem připomínalo mexické přístavy.⁴² Do Canet-Plage se vrátila 17. prosince s přesvědčením, že smysl její služby Bohu je pomáhat dětem ve vile St. Christophe. Dosud také nepřišel žádný dopis od rodiny z USA, takže její advent byl naplněn smutkem a steskem po domově. Situaci ještě více znepríjemňovaly rozbroje s Helene Pennerovou, která začala vykazovat známky silného nervového vypětí, jež později vedly k jejímu psychickému zhroucení. Modlitby, kterým se každý večer slečna Gundenová oddávala ve svém pokoji, ji nejspíše pomohly udržet se psychicky nad vodou.

Na samotné vánoční svátky se ozdobil stromeček a děti byly řádně umyty i ošaceny. Ve vzduchu visela příjemná sváteční atmosféra, i když teploty těsně před Štědrým dnem klesaly blízko k bodu mrazu a bylo obtížné udržet děti v teple.⁴³ Druhý den ráno dostala Lois Gundenová od každého chlapce i dívky vánoční polibek a odpoledne navštívila mši v perpignanské katedrále, při níž se neubránila slzám dojetí, jak se svěčila ve svém deníku. Na Štědrý večer byla přichystána slavnostní „hostina“ a každé dítě dostalo malý osobní dárek. „*Byly to Vánoce, na které nezapomenu,*“ končí zápis z 25. prosince 1941.⁴⁴

Po svátcích se všichni vrátili ke každodenním problémům. Především se intenzivně řešila otázka návratu do USA: ředitel kvakerské pomoci Joe Buller v korespondenci z Marseille doporučoval připravit se na cestu portugalskou lodí na konci ledna, mohla by to být jedna z posledních. Ovšem pro Lois Gundenovou nebylo tak snadné opustit děti ani rozdělanou práci, jejíž další obtíže na sebe nenechaly dlouho čekat.

⁴² Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 19, deník Lois Gundenové, záznam z 15. 12. 1941.

⁴³ Goshen Archives, Indiana, USA, f. MCC France Relief, Canet-Plage, Lavercantière – Records, 1942–1945, IX-19, měsíční zpráva za prosinec 1941.

⁴⁴ Goshen Archives, Indiana, USA, fond Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 19, deník Lois Gundenové, záznam z 25. 12. 1941, překlad autora. V originále: „*a Christmas day I shall never forget*“.

První zima

Ani jihu Francie se nevyhnul zimní nedostatek potravin: přiděl masa pro celou vilu St. Christophe byl snížen na 20 kg měsíčně.⁴⁵ Objevovala se také první hlášení na prefekturu s poukazem, že „cizinci“ (španělské děti) dostávají více jídla než Francouzi.⁴⁶ Jeden z obchodníků se zeleninou dokonce přestal potraviny dovážet úplně, když na něj byla podána anonymní stížnost, že dodává velké množství zeleniny do „španělské kolonie“, jak vilu St. Christophe místní lidé nazývali.

Největší zimní potíže nakonec nezpůsobil nedostatek jídla, ale nervové zhroucení Helene Pennerové, která nevydržela náročnou práci s dětmi a odpoutanost od domova. Na konci ledna, právě když byla na cestě do Lyonu, obdržela Lois Gundenová od ošetřovatelky Marie-Louise Sangarnové telegram, ve kterém ji žádala, aby se urychleně vrátila, protože stav Helene Pennerové byl velmi vážný. Po převezení slečny Pennerové do nemocnice s ní Lois Gundenová zůstala celý další den. Doktor shledal její zubožený stav jako důsledek dlouhodobé nervové deprese. Chaotické poznámky na okraji účetních knih svědčí o dočasné ztrátě mentální kontroly a sebeovládání. I přesto, že se Helene Pennerová v nemocnici rychle uzdravovala, byla převezena na další ozdravný pobyt do Vernet-les-Bains. V květnu pak definitivně opustila Francii a přes Portugalsko se jí podařilo vrátit zpět do USA.

Dne 25. února oslavila Lois Gundenová své sedmadvacáté narozeniny a jako vítaný, ale neplánovaný dárek si vyzvedla na prefektuře v Perpignanu vstupní vízum do Švýcarska, pojistku v případě, že by se politická situace ve vichystické Francii nevyvíjela příznivě. Jak si poznamenala ve svém deníku, myšlenka na návrat domů jí zaplnila oči slzami, ale rozhodla se ve své práci vytrvat tak dlouho, jak to bude vedení MCC potřebovat.

Na konci března se zásobování stále zhoršovalo: děti, které přicházely z tábora Rivesaltes, si stěžovaly, že jídlo, které dostávají, je velmi ubohé. Také kantýna, kterou vedl Augusto Coma v Banyuls, neměla dostatek potravin k provozu a ani v Perpignanu nebylo snadné získat potraviny

⁴⁵ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 19, deník Lois Gundenové, záznam z 15. 1. 1941.

⁴⁶ Velmi štědrý rozpočet umožňoval americkým misionářům nakupovat potraviny pro dětskou kolonii za nadstandardní, leckdy i šmelinářské ceny.

pro pestrou stravu. Děti tak nejčastěji jedly nenáviděné fazolové lusky, jedinou dostatečnou zeleninu na místním trhu.⁴⁷

Poslední březnový den proběhla ve Vernet-les-Bains konference delegátů MCC. Hlavní témata diskuze se týkala otevření nové kolonie, pro niž se intenzivně hledal vhodný objekt, především mezi hotely v okolí Perpignanu. Zbyl také čas na rekreaci: Lois Gundenová navštívila trosky kláštera v St. Martin de Canigou a spolu s ostatními si užila příjemně teplé sírové koupele, kterými jsou místní lázně proslulé dodnes.

Mračna se stahují

Během konference ve Wansee na konci ledna 1942 představitelé nacistického Německa rozhodli o tzv. „konečném řešení“ židovské otázky. Přípravy na masové vraždy v plynových komorách během jara 1942 vrcholily a do vyhlazovacích táborů přijely první transporty Židů z různých míst Evropy. Mnoho Židů, kteří již před válkou uprchli do Francie, nyní pod německou okupací čekal stejný osud. První transport opustil internační tábor Royallieu již v březnu 1942, ale systematické zatýkání francouzskou policií začalo v okupované zóně až v červenci, po měsíci pečlivých příprav v součinnosti s hlavním aktérem deportací z Francie Theodorem Danneckerem, přímým zástupcem Adolfa Eichmanna. V Paříži se tak podařilo během jednoho měsíce zatknout a shromáždit v internačních táborech celkem 22 000 osob, v drtivé většině Židů jiné než francouzské národnosti – označovaných jako osoby „bez státní příslušnosti“.⁴⁸ Systematické transporty do vyhlazovacích táborů organizovali nacisté od června 1942 a pokračovali až do 11. listopadu 1942, kdy byly po okupaci vichystické Francie na tři měsíce zastaveny.

Vyjednávání o osudu židovských uprchlíků v okupované zóně nakonec vyústila v Danneckerův požadavek, aby bylo v nejbližší době z vichystické Francie deportováno nejméně deset tisíc Židů, což odpovídalo přibližně dvěma třetinám celkového počtu.⁴⁹

První transporty z neokupované zóny se ve shromažďovacím táboře

⁴⁷ Jejich odpor k tomuto jídlu ilustruje velmi slušné nutriční hodnoty stravy v St. Christophe.

⁴⁸ S. KLARSFELD, *Vichy-Auschwitz*, s. 95.

⁴⁹ *Tamtéž*, s. 96

Drancy nedaleko Paříže objevily v polovině srpna 1942. Teprve později, na konci měsíce, proběhlo hromadné zatýkání. Policii se podařilo shromáždit další tisíce osob, takže výsledný počet deportovaných Židů z neokupované zóny do konce první etapy v listopadu 1942 přesáhl o několik set požadovanou cifru (celkem 10 500 osob).⁵⁰ Zasludou nasazení mnoha humanitárních organizací, církví i jednotlivců nepřesáhl počet dětí v těchto prvních vichystických transportech pět set.⁵¹

Ve vile St. Christophe jarní slunce roku 1942 příjemně zahřívalo prochládlé zdi a život v kolonii ubíhal v zajetých kolejích. Nebezpečí, které se začalo rýsovat nad židovskými dětmi, zůstalo podle předpokladů protagonistů konečného řešení zpočátku zcela utajeno. Lois Gundenová si nejvíce starostí dělala se zásobováním, které se spolu s první dozrávající zeleninou zvolna zlepšovalo, a intenzivně se připravovala na možnosti otevření nové kolonie ve Vernet-les-Bains. Několik jarních povodní nepřijemnilo obyvatelům St. Christophe život, ale zdaleka nedosahovaly intenzity rozvodnění, které zasáhlo vilu na podzim. Děti si v teplém počasí mohly opět hrát venku – nejoblíbenější hra byla na letadlo, kdy si chlapani z písku vymodelovali i velké letadlo, které pak společně pilotovali.⁵²

Během jara probíhaly dezinfekce pokojů pod supervizí doktora Spindlera z hygienické stanice v Perpignanu, který provedl i oficiální vizitu celého domu 6. května 1942 a neshledal závažnější nedostatky. Ve vile se také nově objevovala několikrát týdně koza, o kterou se děti staraly. Vodila ji na hlídání Elise Rosenauerová, manželka českého chemika židovského původu Herberta Rosenauera. Pár bydlel nedaleko vily St. Christophe.⁵³ Matka a bratr pana Rosenauera, kteří za ním utekli z Československa, byli již v prvním březnovém transportu 1942 odesláni z Francie na smrt do vyhlazovacího tábora v Polsku. On samotný se zachránil před deportací díky své francouzské manželce, protože Židé v manželství s francouzským občanem nebyli do deportací zahrnováni.

Osud židovských dětí před deportací z Francie je příkladem admi-

⁵⁰ Serge KLARSFELD, *Le calendrier de la persécution des Juifs de France, 1940–194: du centre d'hébergement au «Drancy de la zone libre»*, Paris 2001, s. 1903.

⁵¹ *Tamtéž*, s. 992.

⁵² Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 19, deník Lois Gundenové, záznam z 13. 4. 1942.

⁵³ S. CHIROLEU-ESCUDIER – M. CHIROLEU – E. ESCUDIER, *La Villa Saint-Christophe. Maison de convalescence pour enfants des camps d'internement*, s. 184.

nistrativní krutosti představitelů vichystického režimu. Během prvních transportů z okupované části Francie nebyly mezi deportované zahrnovány děti do šestnácti let. Protože příkaz byl dodržován s nemilosrdnou přesností, zůstalo během prvního měsíce deportací ve shromažďovacím táboře Drancy 3 500 opuštěných dětí, jejichž rodiče byli přinuceni nastoupit do transportů sami.⁵⁴ Mnoho z těchto malých Židů bylo již od narození na rozdíl od rodičů francouzskými občany, ovšem jejich státní příslušnost byla na základě rozhodnutí vichystické vlády anulována.

Ve vichystické Francii byly židovské rodiny s dětmi mladšími osmnácti let postaveny před krutou volbu. Podmínky pro zařazení do transportů jim umožňovaly před vlastní deportací zanechat své děti ve svobodné zóně. Humanitární organizace čekal nelehký úkol přesvědčit rodiče, aby opustili své potomky a svěřili je do péče jedné z dětských kolonií, která jim mohla poskytnout bezpečí před neznámými nástrahami osudu na východě. Stejně jako v okupované zóně bylo ustanoveno, že děti do šestnácti let, které jsou v dětských koloniích a jejichž rodiče byli deportováni již dříve, mají zůstat ve vichystické Francii. Na konci srpna tak i v táboře Rivesaltes vrcholila snaha získat místo v dětské kolonii pokud možno pro všechny děti již deportovaných rodičů nebo rodičů, kteří se rozhodli využít možnosti zanechat před vlastní deportací své ratolesti ve Francii.

Lois Gundenová se poprvé o deportacích dozvěděla 9. srpna 1942 při schůzce se zástupkyní kvakerské pomoci Mary Elmesovou. Ve svém deníku si zapsala: „*Mary mi řekla o návratu polských a německých Židů do Polska, kde je čeká smrt hlady.*“⁵⁵ O vyhlazovacích táborech se zřejmě ještě nevědělo. Během několika následujících dní poslala Mary Elmesová do vily St. Christophe celkem deset židovských dětí, které tak měly být zabezpečeny a uchráněny před transporty. Kolonie už přesahovala svoji plánovanou kapacitu – 11. srpna 1942 v ní bylo ubytováno celkem 73 dětí. O den později opustil první transport tábor Rivesaltes. Nacházela se v něm pestrá směs Židů – nejvíce z Německa, Polska, Rakouska a čtyři

⁵⁴ S. KLARSFELD, *Vichy-Auschwitz*, s. 117.

⁵⁵ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 19, deník Lois Gundenové, záznam z 9. 8. 1942, překlad autora. V originále: „*Mary informed me about return of Polish and German Jews to Poland, where death by starvation awaits them.*“

z Čech – celkem čtyři sta osob. Nejmladšímu deportovanému bylo šestnáct let, žádné mladší děti se v transportu nenacházely.⁵⁶

Situace ke konci srpna 1942 vypadala optikou humanitárních organizací poměrně dobře. Všechny děti se zdály být v bezpečí kolonií a do dalších transportů podle nařízení Vichy neměly být zahrnuty osoby mladší šestnácti let. Během vyčerpávající záchranné akce se Mary Elmesová a Lois Gundenová spřátelily a společně chtěly využít klidnější čas k odpočinku. V sobotu 15. srpna se vydaly za časných ranních hodin zdolat horu Canigou. Vyčerpávající výlet je zavedl až do výšky 2150 metrů k horské boudě Chalet de Cortalets, odkud odpoledne sestoupily zpět do Vernet-les-Bains. Lois Gundenová tam strávila i následující den s bolestmi v tříselech a nohou. Zpět do Canet-Plage se vrátila až 17. srpna. V domě mezitím začalo sílit nepřátelství mezi židovskými a španělskými dětmi. V deníku najdeme poznámku: „*Přijde mi opravdu nad moje síly vytvořit pocit sounáležitosti mezi Židy a Španěly.*“⁵⁷

Zachraňte děti!

Situace pro židovské děti na jihu Francie se radikálně změnila 18. srpna 1942, kdy ředitel policie Rene Bousquet na základě malého počtu Židů zatčených a zařazených do transportů rozhodl o zúžení výjimek a také zrušil možnost zanechat děti do osmnácti let v neokupované zóně. Navzdory tomuto nařízení se Mary Elmesové podařilo z tábora Rivesaltes do vily St. Christophe poslat 27. srpna ještě dalších osm židovských dětí.⁵⁸

Druhý transport se 174 židovskými osobami, který opustil Rivesaltes 23. srpna 1942, vezl pouze jednoho čtrnáctiletého chlapce. Další už měl ale vypadat úplně jinak. Ve večerních hodinách 31. srpna došel do všech prefektur vichystické Francie policejní telegram, který na základě směšného

⁵⁶ Archives départementales Pyrénées-Orientales – 1260W 102 – Conjoints descendants et ascendants des israélites partis dans le convoi du 11 août 1942: liste avec date de naissance, conjoint, nom et prénom date de naissance, adresse, n.º 1 à 172, seznam deportovaných 12. 8. 1942.

⁵⁷ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, deník Lois Gundenové, záznam z 21. 8. 1942, překlad autora. V originále: „*Find a real challenge in trying to establish feeling of brotherhood between Jews and Spanish.*“

⁵⁸ Tamtéž, záznam z 28. 8. 1942.

a alibistického rozhodnutí o „nerozdělování rodičů a dětí“ přikazoval do 2. září shromáždit do Rivesaltes všechny děti, jejichž rodiče již byli deportováni během předchozích transportů. Podle svědectví Vivette Samuelové, která pracovala pro OSE,⁵⁹ byly o situaci ihned telegramem informovány všechny dětské kolonie, ale ve většině případů již bylo pozdě.⁶⁰

Mary Elmesová z neznámého důvodu měla tuto informaci již o dva dny dříve a předala ji Lois Gundenové 29. srpna. Nařízení se týkalo pouze tří bratrů Landesmannových, i když se v kolonii St. Christophe nacházely i další děti z již dříve deportovaných rodin. Ty zachránila pravděpodobně skutečnost, že nebyly na oficiálních seznamech, které měla k dispozici vichystická policie. Dne 1. září volali Lois Gundenové dva policisté, aby připravila Landesmannovy během hodiny k odchodu. Jak si poznamenala slečna Gundenová v deníku, informace znepokojila ostatní židovské děti, jež byly přijaty do kolonie společně s Landesmannovými. Proč se mají vrátit Landesmannovi k rodičům a oni ne? Co se stalo s jejich rodiči? Nikdo z nich netušil, že jejich otcové i matky byli skoro do jednoho zavražděni ve vyhazovacím táboře Osvětim-Březinka.

Policisté, kteří si měli pro Landesmannovy přijít, se však další den neobjevili a mezi Rivesaltes a Canet-Plage probíhala neúnavná komunikace o možnostech, jak je zachránit. Odpoledne 3. září konečně telefonovala Mary Elmesová z Rivesaltes, že si jde vyzvednout Landesmannovy jejich strýc. Ten ale nestihl dorazit včas. Předběhli ho dva muži z prefektury, kteří si před šestou hodinou odvedli všechny tři bratry s sebou zpátky do tábora. Mezitím odjel z Rivesaltes další konvoj (1. září), v němž se mezi 173 deportovanými nacházely i první děti z rodin, které díky novému nařízení už nemohly zanechat potomky v neokupované zóně.⁶¹

V Rivesaltes probíhala zoufalá akce na záchranu dětí z kolonií, které do tábora přicházely od prvního zářijového dne. Někdy se objevovaly děti

⁵⁹ Oeuvre de Secours aux Enfants. Humanitární organizace založená v Petrohradu roku 1913 na podporu židovských dětí. Francouzská pobočka byla založena v roce 1933 a významně se na území vichystické Francie podílela na snížení počtu obětí holocaustu mezi dětmi.

⁶⁰ Serge KLARSFELD, *Le mémorial des enfants juifs déportés de France*, Paris 2001, s. 89.

⁶¹ Archives départementales Pyrénées-Orientales – AD 134W 101 – Israélites partis en convoi; statistique, liste nominative alphabétique par nationalité par convoi (août-octobre 1942), transport ze dne 1. 9. 1942.

ve smutných dvojstupech, držící jedno druhé za ruku.⁶² Podle svědectví Vivette Samuelové se představitelé OSE pokusili zatlačit i na osobní city vysokých funkcionářů z prefektury, kteří přijeli spolu s manželkami (!) na prohlídku tábora při příležitosti hezkého nedělního odpoledne. Záměrně byli zavedeni do oddělení K, kde se nacházely židovské děti ve stejném věku jako jejich vlastní. Zoufalá snaha měla jen nepatrný úspěch. Prefekt svým blahosklonným rozhodnutím postavil humanitární pracovníky před nelehký úkol. Ze 149 dětí,⁶³ které se z bezpečí kolonií vrátily do tábora během prvních zářijových dnů, jich mohlo být pouze deset vyřazeno z plánovaného transportu. Mezi těmi šťastnými, kteří o vlasek unikli jisté smrti, byli i bratři Landesmannovi.

Ve třech zářijových transportech (1., 4. a 15. září) bylo zbylých 139 dětí deportováno do sběrného tábora v Drancy a odtud dále do Osvětimi-Březinky, kde byly nacisty zavražděny v plynových komorách.⁶⁴

Celkem se ve vile St. Christophe mezi španělskými dětmi podařilo podle dostupných pramenů před deportacemi uchránit třináct židovských dětí.⁶⁵ Na základě výpovědi některých pamětníků se zdá být možné, že další židovské děti byly ukrývány ve vile pod cizím jménem.⁶⁶ V deníku Lois Gundenové se ovšem taková informace neobjevuje a ani z jiných pramenů nelze další zachráněné děti doložit.

Nebezpečí transportů po první vlně prozatím pominulo. Během září, října a listopadu 1942 nebylo již z okupované zóny deportováno žádné dítě mladší šestnácti let. Po německé okupaci jižní Francie byly transporty 11. listopadu 1942 na čas zastaveny. Ty další, v roce 1943, byly už organizovány za zcela jiné situace.

⁶² Vivette SAMUEL, *Sauver les enfants*, Paris 1995, s. 156.

⁶³ Archives départementales Pyrénées-Orientales – 134W 31 – Camp des Rivesaltes: convois d'Israélites étrangers: liste des 13, 21, septembre et 20 octobre; enfants des camps pris en charge par l'OSE; liste nominative avec mention de nationalité, prénoms des père et mère et colonie de destination; enfants des colonies à digger sur le camp – počty dětí v koloniích k 27. 8. 1942.

⁶⁴ S. KLARSFELD, *Le mémorial des enfants juifs déportés de France*, s. 234–235.

⁶⁵ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 20, dopis Lois Gundenové centrále MCC v Marseille 16. 9. 1942.

⁶⁶ Svědectví Ginnete (Drucker) Kalish, in: S. CHIROLEU-ESCUДИER – M. CHIROLEU – E. ESCUDIER, *La Villa Saint-Christophe. Maison de convalescence pour enfants des camps d'internement*, s. 173.

Do rukou nepřátel

Podzimní dny roku 1942 ve vile St. Christophe ubíhaly ve znamení stále sílících potíží se zásobováním, běžně se nedostávalo mléko či zelenina a maso z jídelničky vymizelo natrvalo. I přes to se Lois Gundenová ve spolupráci s Josephem Bylerem snažila najít místo pro další kolonii. Stále ještě totiž z tábora Rivesaltes přicházelo na zotavenou mnoho španělských dětí z internovaných uprchlických rodin. Ovšem ani jeden z hotelů, které byli ochotni majitelé pronajmout v okolních městečkách a obcích, nevyhovoval potřebám dětské kolonie. Nakonec se podařilo koncem října otevřít nový „rekonvalescenční“ dům v malém přístavu Collioure, který byl ovšem určen pouze pro děti francouzské.⁶⁷

Válečné operace Wehrmachtu na východní frontě se během léta 1942 začaly otáčet ve prospěch Rudé armády a spojencům se podařilo uskutečnit operaci „Pochodeň“ – dne 8. listopadu se vylodili v severní Africe ve vichystickém režimem ovládaném Alžíru a Maroku. Adolf Hitler na nepříznivou situaci reagoval rozkazem, aby byla vojensky obsazena jižní část Francie a rozpuštěna vichystická armáda. Canet-Plage se tak dostala pod okupační správu nacistického Německa. Lois Gundenová a další pracovníci se tudíž ocitli na nepřátelském území a pro jejich bezpečnost byli oficiálně přičleněni k americké diplomatické skupině působící ve Vichy. Na počátku roku 1943 celou operační skupinu z MCC ale čekalo zatčení a následná internace. V rámci vzniku ochranného pásma při moři byla obsazena i vila St. Christophe – naštěstí se podařilo najít náhradní nemovitost pro celou kolonii dětí, včetně všech židovských chlapců i dívek. Skupina se přesunula do zámku na kraji obce Lavercenterie v departementu Lot, přestavěného hradního komplexu ze 13. století. První ředitelkou se stala Yvonne Plionová, jedna z hlavních pomocnic Lois Gundenové v St. Christophe, později Louis Forestier a k závěru války Elsie Bechtelová. V prostorném zámku Lavercentiere se kolonie rozrostla na sto dětí, povětšinou španělských a francouzských, ale válku mezi nimi přežilo i mnoho chlapců a dívek židovského původu.⁶⁸

⁶⁷ Goshen Archives, Indiana, USA, f. Lois (Gunden) Clemens, 1915–2005, k. 1, složka 20, dopis Lois Gundenové prefektovi Pyrénées-Orientales 2. 10. 1942.

⁶⁸ La colonie de Lavercantière – Louis FORESTIER [online], [citováno dne: 1. 6. 2013]. Dostupné z: <http://lavercantiere.com/louis-forestier.php>.

Lois Gundenová byla zatčena 12. února 1942⁶⁹ a spolu s dalšími civilními zajatci z diplomatické skupiny byla převezena do lázeňského města Baden-Baden, kde německá správa zřídila „internační tábor“ ve vyvlastněném hotelu Brenner Park. Majitel hotelu Brenner jej ovšem dále řídil na vysoké úrovni a americkým zajatcům bylo k dispozici i početné služebnictvo. Díky diplomatickému statutu uvězněných se míra luxusu zcela vymykala běžným zajateckým poměrům. Mezi 156 uvězněnými se nacházela kompletní americká ambasáda z Vichy, zaměstnanci konzulátů z větších francouzských měst, někteří i s rodinami, zástupci humanitárních misí ASFC, MCC a delegace amerického Červeného kříže ve Francii. Skupina měla povolené dlouhé procházky s doprovodem do okolních lesů pohoří Schwarzwald. Pro krácení dlouhých chvil vznikla badheimská univerzita s druhým názvem „vzdělání ignorantů ignoranty pro ignoranty“. Každý tak mohl přispět nějakou přednáškou či kurzem v oboru, který ovládal, a zároveň se stát studentem jiného kurzu. Dokonce fungovala i miniaturní knihovna. Pro Lois Gundenovou čas internace uběhl v poklidu a spolu s ostatními byla propuštěna na svobodu na konci února 1944 v Lisabonu (v rámci výměny zajatců mezi USA a Německem), odkud se později vrátila do Spojených států a dále pokračovala v misionářské činnosti, které nakonec zasvětila celý svůj život.

Závěr

Lois Gundenová projevila při práci s ohroženými dětmi velkou odvahu i houževnatost. Její rozhodnutí (i mnoha dalších) opustit domov i bezpečné zázemí Spojených států a vydat se do válkou zmítané Evropy je dokladem, že síla křesťanské víry a osobní odvaha umožnila záchranu zdraví a důstojnosti tisícům dětí španělských uprchlíků po občanské válce. V pozdější fázi evropského konfliktu spolupráce amerických evangelíků zachránila stovky židovských dětí z dětských kolonií, které se tak vyhnuly osudu svých vrstevníků, jimž nacistická moc s podporou vichystického režimu připravila hromadné vyhlazení v plynových komorách.

Poskládané střípky každodennosti vytvářejí plastický obraz života v dětské kolonii ve vile St. Christophe s mnoha zajímavými aspekty. Z hle-

⁶⁹ Lois Clemens GUNDEN, *At Brenner Park Hotel, A Series of Wartime Internment Experiences*, Akron 1945, s. 2.

diska pedagogického nebyla celá akce podle dostupných pramenů vůbec připravena, což je pochopitelné vzhledem k okolnostem pomoci, ale jako důsledek se pak projevovaly některé výchovné nedostatky, například zavírání dětí do sklepa „na samotku“ nebo neefektivita pokusů o vyučování. Na druhou stranu nelze mluvit o chybějící dobré vůli a péči, která pro španělské i židovské děti byla tím nejdůležitějším v dobách sociálního strádání. Jako zajímavé srovnání se nabízí například fungující systém pedagoga Janusze Korzcaka, vedoucího dětského sirotčince ve Varšavě, který si v daleko tíživějších podmínkách vedl z výchovného hlediska mnohem lépe.⁷⁰

Na první pohled by se mohlo zdát, že v porovnání s jinými místy Evropy nebyl život misionářky v jižní Francii nijak obtížnou záležitostí. Musíme však také vzít v potaz genderové a psychologické aspekty. Předně bylo pro Lois Gundenovou celé období těžkou zkouškou samostatnosti i odpoutání se od domova, v jejích jinak emocionálně strohých denících probleskují jasné znaky silného stesku a stresové zátěže. Opožděné dopisy od rodiny vyvolávaly úzkostné stavy, které Lois Gundenová překonala především silou své víry a prací s dětmi, která ji lidsky naplňovala. Na rozdíl od její spolupracovnice Helene Pennerové zvládla celé období svého poslání bez psychického zhroucení.

Práce celého osazenstva vily St. Christophe pod vedením slečny Gundenové vytvářela podmínky pro důstojnější život a především umožnila, aby podvyživené děti či děti po nemoci získaly azyl pro nezbytnou několikaměsíční rekonvalescenci. Štědré zázemí dolarového rozpočtu misie umožnilo dostatečný přísun živin i během roku 1942, kdy se stav zásobování horšil v celé Evropě. I když určité kompromisy ve složení stravy se nemohly neprojevit, vždy se podařilo, aby děti netrpěly hladem a nedostatkem základních vitamínů a živin. Pro rodiny z internačního tábora Rivesaltes se stala vila St. Christophe oázou hojnosti. Domov pro děti v Canet-Plage se tak připojil k místům jako porodnice v Elne nebo sanatorium v des Escaldes, které v departementu Pyrénées-Orientales poskytovaly během druhé světové války útočiště pronásledovaným Židům.

Nejdůležitější pasáž z hlediska dějin Shoa tvoří popis transportů židovských dětí do vyhlazovacích táborů. Zde se ukázaly zásadní limity americké

⁷⁰ Janusz KORCZAK, *Jak milovat dítě: internát a Domov sirotků: vybrané kapitoly z díla polského lékaře a vychovatele Janusze Korczaka*, Praha 2013.

misie. Její oficiální charakter a posvěcení vichystickými úřady vytvářely nechuť a strach Američanů spolupracovat s francouzským odbojem, takže v kritickém období neexistovalo žádné funkční napojení na ilegální organizace. Všechny dětské kolonie tak ihned po příkazu prefektur bez otálení vydaly své děti zpět do shromažďovacích táborů, kde byly zařazeny do transportů. Z deníků slečny Gundenové vyplývá, že představitelé misie věděli o tom, že transporty směřují do nehostinných podmínek polských táborů, i když o masovém vraždění, zdá se, zprávy zatím neexistovaly. Přesto se všechny dětské kolonie v kritickém momentu nepokusily vzdorovat, nebo alespoň odložit rozhodnutí vichystické policie o vydání dětí. Nabízí se tedy otázka, zda zasluhuje Lois Gundenová ocenění „Spravedlivý mezi národy“. Faktem zůstává, že některé židovské děti zůstaly ve vile i po skončení první vlny transportů. Hlavní podíl na jejich záchraně však neměla ředitelka dětské kolonie, ale lidé pracující přímo v táboře Rivesaltes jako Mary Elmesová,⁷¹ kteří aktivně posílali ohrožené děti do St. Christophe a po policejním rozhodnutí o jejich návratu do tábora a zařazení do transportu se jim podařilo zachránit alespoň deset mladých životů. Přímé svědectví o aktivním podílu na záchraně ze strany Lois Gundenové existuje pouze na internetovém portálu Anonymes, Justes et Persécutés durant la période Nazie dans les communes de France.⁷² Ovšem zdroj vzpomínky uveden není a v jiných pramenech se mi zmínku nepodařilo dohledat.

Podle pravidel Yad Vashem a výsledků mého výzkumu není v jejím případě udělení ocenění Lois Gundenové zcela jednoznačné a závisí mimo jiné na interpretaci podmínky „aktivní zapojení při záchraně jednoho či více židovských životů“.⁷³ Podle přísnější aplikace se z její strany nejednalo o aktivní participaci při záchraně života či životů. V okamžiku hrožících transportů o tom žádný důkaz není. Podle volnější interpretace přijímání dětí do již tak přeplněné kolonie za aktivní účast pokládat lze. Druhé kritérium pro udělení ocenění (zda při záchraně nasazovala život, svobodu či postavení) nesplňovala. Vichystický režim oficiálně válku USA nikdy

⁷¹ Mary Elmesová získala ocenění „Spravedlivý mezi národy“ 23. 1. 2013.

⁷² Webové stránky Anonymes, Justes et Persécutés durant la période Nazie dans les communes de France [online], [citováno dne: 2. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.ajpn.org/personne-Lois-Gunden-Clemens-6723.html>.

⁷³ The basic conditions for granting the title [online], [citováno dne: 2. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.yadvashem.org/yv/en/righteous/faq.asp#criteria>. [citováno dne 2. 6. 2013].

nevyhlásil a Lois Gundenová se nepohybovala v nepřátelském státě. Navíc veškerá pomoc byla vedena přísně oficiální cestou. Misionářka sice obětovala část svého života, ale život, svobodu či postavení neriskovala. Po obsazení části jižní Francie v prosinci 1942 nacistickým Německem byla sice internována, ale situace se tak vyvinula zcela neočekávaně. O vědomém nebezpečí hovořit nelze. Přiznání ocenění „Spravedlivý mezi národy“ je dle mého soudu kontroverzní, protože Lois Gundenová oficiální kritéria nesplňuje. Přesto je její odhodlanost a houževnatost při práci s dětmi daleko od domova ukázkou srdatosti a projevem hluboké víry evangelické křesťanky. Vila St. Christophe se i díky ní stala malou pevností lidskosti nejen pro desítky židovských dětí, ale i pro stovky španělských dívek a chlapců, kteří strávili na pláži v Canet-Plage několik měsíců či let svého dětství.

Lois Gundenová zemřela ve Spojených státech v roce 2005 ve věku devadesáti let.

Lois Gundenová okolo roku 1941

MISIONÁŘKA LOIS GUNDENOVÁ A DĚTSKÁ KOLONIE ST. CHRISTOPHE

Lois Gundenová a Joseph Byler při návštěvě Banyuls-sur-Mer, podzim 1941

Vila St. Christophe a pózující děti před ní, podzim 1941

Obyvatelé vily St. Christophe, podzim 1941

*Mémorandum concernant
Mlle. Saint-Christophe
Caret Plage P.O*

<i>Mons Landmann</i>	<i>Parents: Edmond</i>
<i>Nationalité polonaise</i>	<i>lieu et date de naissance 8.V. 1928 Luxembourg</i>
<i>Religion israélite</i>	<i>Nom des père Landmann</i>
<i>Profession</i>	<i>Parents, mère</i>
	<i>Nationalité polonaise</i>
	<i>Profession secrétaire</i>
	<i>lieu et date de naissance</i>
	<i>Nom de la mère Hartwig</i>
	<i>Parents père</i>
	<i>Nationalité polonaise</i>
	<i>Profession israélite</i>

adresse des parents: camp de Rivisaltès

Date d'entrée en France 19.I.1941

Date d'entrée à la colonie

*Papiers de l'enfant à l'entrée à la colonie
dossier médical*

Détail sur l'organisation et les services de la colonie

*Description et tenue des logements
allocations reçues*

Contes historiques de la famille.

Osobní složka polského Žida Edmunda Landsmanna
v kartotéce dětské kolonie St. Christophe

Recenze

Pavlna CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků – apokalyptické myšlení a vize husitské doby.*

Praha, Argo 2013, 412 s., barevná ilustrační příloha o 17 položkách, ISBN 978-80-257-1003-6

V tomto mimořádně erudovaném a zasvěceném pojednání osvětlila autorka ideové předpoklady husitského revolučního hnutí a předložila čtenářům neobyčejně informovaný vhled do radikálnějších směrů myšlení latinské církve v Evropě v průběhu vrcholného středověku. Studii otvírá přehled názorů na postavu Antikrista, načež se Cermanová věnuje tématu zániku světské moci po skonání věků a příchodu Božího království (Poslední císař). Těžiště práce představují nepochybně kapitoly zaměřené na představy o posledních věcech tohoto světa před definitivním zánikem jeho dnešní podoby (Chiliasmus). Poté se autorka věnuje úloze chudoby a bohatství v zápasech skonání věků (Chudoba) a představám o odumírání laické moci v oné převratné epoše (Světská moc). Text, jehož osu tvoří rozbor děl Mikuláše Biskupce z Pelhřimova a Jakoubka ze Stříbra, uzavírá pojednání o vývoji názorů na svátost eucharistie a její úlohu v husitství. Vhodně vybraná obrazová příloha dokládá obeznámenost českých církevních elit s myšlenkami v textu uváděnými.

Nejsa kvalifikovaným teologem ani filosofem, netroufám si podrobně se vyslovovat k autorčiným vývodům, založeným na vyčerpávajícím studiu pramenů a opírajícím se o přebohatou a podrobně prostudovanou medievistickou odbornou literaturu. Budiž mi namísto toho dovoleno pokusit se o „cestu tam a zase zpátky“ – náčrt vznikání ideových základů učení latinské církve o posledních věcech člověka a světa a putování těchto myšlenek z jejich původních myšlenkových prostředí do evropského středověku.

Celý myšlenkový komplex eschatologické základny husitství, inspirovaný a utvářený křesťanským pojetím otázky, spočívá na čtyřech myšlenkových premisách:

1. Ideji skrytého boha, který působí na svět prostřednictvím své hypostaze, vysílané k nápravě věcí světských. Zde je jasný vztah k Bohu Otcí a Bohu Synu křesťanství.
2. Myšlenka „svaté války“, předcházející skonání věků, během níž zahynou všichni protivníci pravé víry.

3. Axiomu skonání věků, představujícím konec všech jsoucen a též přijatých sociálních a morálních norem, zkrátka viditelného světa, jak jej známe dnes.
4. A konečně předpokladu příchodu božího (nebo Božího) království, věku spravedlnosti a blaženství, v němž pominou všechna světská pachtění a lopocení a v němž naleznou lidské bytosti uspokojení všech svých potřeb.

Jednotlivé složky této soustavy nejsou nikterak výhradním výtvozem myšlení evropského či blízkovýchodního. Myšlenku skonání věků a příchodu věku blaženosti, což se dokonce mělo opakovat, exponovali mudrcové buddhistické Indie.¹ Idea svaté války se odráží v axiomu „mandátu nebes“, s nímž pracovali političtí myslitelé starověké Číny.² I v aztéckých mýtech nalezneme myšlenku vznikání a zanikání velkých civilizačních fází, které se střídají jedna po druhé a končí působením přírodních živlů.³

Shora uvedené premisy se v lidském myšlení Blízkého Východu, odkud nejspíše inspirovaly evropské myšlení, objevily již relativně dávno. Nejprve zachycujeme kupodivu axiom poslední – příchod božího království. Zvěstuje jej tzv. Enkiho proroctví, jímž končí sumerský epos *Enmerkar a vladař z Aratty*, napsaný někdy v 19.–18. století př. n. l.⁴ Všimněme si, že ve stejné době se také vůbec poprvé objevují ve starověké Mezopotámii proroctví.⁵ Ve 13. století př. n. l. se přidává myšlenka skrytého boha a jeho působení, původu egyptského, ale doložená tehdy již i na drobných výtvarných památkách soudobé Palestiny.⁶ V 1. tisíciletí

¹ Vladimír MILTNER, *Malá encyklopedie buddhismu*, Praha 1997, s. 107.

² Norman YOFFEE, *Myths of the Archaic State*, Cambridge 2005, s. 99.

³ Miguel L. PORTILLA, *Mythology of Ancient Mexico*, in: *Mythologies of the Ancient World*, S. N. Kramer (ed.), New York 1961, s. 450.

⁴ Beate PONGRATZ-LEISTEN, *Gudea and his Model of Urban Utopia*, Baghdader Mitteilungen, 2006, s. 52–53.

⁵ Peter MACHINIST (ed.), Martti Nissinen: *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, Atlanta, 2003.

⁶ Othmar KEEL – Hildi KEEL-LEU – Sabine SCHROER, *Studien zu den Stempelsiegeln aus Palästina/Israel II.*, Freiburg–Göttingen 1989; Othmar KEEL – Miriam SHUVAL – Christoph UEHLINGER, *Studien zu den Stempelsiegeln aus Palästina/Israel III: Die frühe Eisenzeit – Ein Workshop*, Freiburg–Göttingen 1990; Petr CHARVÁT, O. Keel. H. Keel-Leu, S. Schroer: *Studien zu den Stempelsiegeln aus Palästina/Israel II. Freiburg und Göttingen: Universitätsverlag und Vandenhoeck und Ruprecht 1989* (recenze) a TÝŽ, O. Keel, M. Shuval, Ch. Uehlinger: *Studien zu den Stempelsiegeln aus Palästina/Israel III: Die frühe Eisenzeit – Ein Workshop. Freiburg und Göttingen: Universitätsverlag und Vandenhoeck und Ruprecht 1990* (recenze), *Archív Orientální*, 1993, s. 100–102.

př. n. l. se pak vyskytuje idea svaté války, se kterou intenzivně pracovala propaganda říše asyrské.⁷

Tezi o skonání věků pak poprvé formulovali mudrci mladšího mazdaismu (zoroastriánství), v němž je také celý tento čtyřčlenný myšlenkový komplex poprvé představen v ucelené sestavě.⁸

Judaismus pracoval s tříčlennou soustavou našich axiomů – s idejemi skrytého boha, skonání věků a božího království. Kolem zlomu letopočtu se v Palestině tato víra rozvětvila v četné sekty (jednu z nich tvořilo křesťanství), ale ve vypjaté eschatologické atmosféře doby pracovaly i ty nejradikálnější orientované proudy především s ideou naprostého oddělení od tohoto světa odsouzeného k zániku (například esejci).⁹ Právě u poslední jmenované sekty se však paradoxně objevuje celý shora uvedený čtyřčlenný komplex idejí – působení skrytého boha vysláním „pravého učitele“, svatá válka, skonání věků a příchod věčné blaženosti – v Levantě poprvé v ucelené podobě,¹⁰ možná právě v návaznosti na mazdaismus.¹¹ Simon Schama¹² si všímá, že bojový zápal a nesmlouvavost, jimiž se vyznačovali židovští bojovníci za dvou povstání proti římské okupaci – za císařů Trajána (98–117) a Hadriána (117–138) – skutečně naznačují obecné přesvědčení onoho věku o tom, že zánik tohoto světa nastane velmi brzy. Tím by se tamní situace stala analogií relevantní pro hodnocení husitského revolučního hnutí.

Do křesťanství uvedlo ucelený myšlenkový komplex zahrnující všechny čtyři shora jmenované premisy až teprve *Žjevení svatého Jana (Apokalypsa)*, patrně ve

⁷ Bertrand LAFONT, *Combattre pour son dieu. Aspects religieux de la guerre dans la haute Antiquité proche-orientale*, in: Mélanges de l'Université Saint-Joseph, 2009, s. 193–215.

⁸ Otakar KLÍMA – Petr VAVROUŠEK, *Írán*, in: Duchovní prameny života – Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích, Praha 1997, s. 154–157; François DECRET, *Máni a tradice manicheismu*, Bratislava 1994, s. 75–78.

⁹ Jaroslav BROŽ, *Kněžský ráz kumránské komunity: současný stav bádání*, in: Materiální a duchovní kultura Východu v proměnách času, Lukáš Pecha a kol. (eds.), Plzeň 2012, s. 33–38.

¹⁰ Stanislav SEGERT, *Synové světla a synové tmy: Svědectví nejstarších biblických rukopisů*, Praha 1970; Simon SCHAMA, *The Story of the Jews – Finding the Words, 1000 BCE – 1492 CE*, London 2013, s. 163–164; Aleksander R. MICHALAK, *Angels as Warriors in Late Second Temple Jewish Literature*, Tübingen 2012, s. 149–181, [online], [citováno dne: 6. 3. 2015]. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=L9mqH-rmpg8C&pg=PA148&hl=cs&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

¹¹ A. R. MICHALAK, *Angels as Warriors in Late Second Temple Jewish Literature*, s. 170.

¹² S. SCHAMA, *The Story of the Jews – Finding the Words, 1000 BCE – 1492 CE*.

2. století n. l. Nelze vyloučit, že se tak stalo prostřednictvím působení Pavla z Tarsu, u něhož se předpokládá obeznámenost s učením esejců.¹³ Od této doby fixoval kanonický status *Žjevení* v rámci svatých písem křesťanství tento čtyřčlenný myšlenkový celek v ježišovské spiritualitě a text se stal nositelem tohoto souboru idejí do dob mladších.

Středověké chápání posledních dnů lidstva velmi podstatně ovlivnilo učení o Antikristu, opírající se zejména o druhou epištolu sv. Pavla Thessalonickým. Výklady raných církevních otců se snažily o co nejpřesnější specifikaci údajů o Antikristově vystoupení, avšak jejich úsilí nevymezil příslušné místo nikdo menší než sv. Augustin, který označil veškeré spekulace o tom, co se odehraje při skonání věků, za jalové a opovážlivé mudrování. Od této chvíle se raně středověká exegese soustředila na alegorický a symbolický výklad postavy Antikrista – jako symbolu zla přetrvávajícího v tomto světě i jako zla, které naposledy vyšlehne do světa před příchodem Božího království.¹⁴ Zde se také exponuje myšlenka Antikrista jako bytosti povahy lidské, nikoli andělské či dábelské, a tudíž musíme předpokládat, že také on vzešel z působení „skrytého boha“, který jej vyslal na svět, aby splnil svou předurčenou úlohu.

Jednotlivé složky naší čtyřčlenné soustavy akcentovalo pak mladší křesťanství různě a pojímalo do svých výkladů i různé „přidatné“ apokryfní teze, jako například prorocství o národech Gog a Magog, které se před skonáním věků vyřítí ze svého vězení, kam je kdysi uvrhl Alexandr Makedonský, a zpusťoší celou zemi.¹⁵ Tak se kolem roku 1000 rozšířilo očekávání skonání věků a příchodu Božího království, které se arci nenaplnilo.¹⁶ Hnutí křížových výprav, následující po vzepětí křesťanské víry posílené úspěšným překonáním mezníku roku 1000, pak vyústilo

¹³ Karl P. DONFRIED, *Paul, Thessalonica, and Early Christianity*, London – New York 2002, s. 221–232.

¹⁴ Kevin L. HUGHES, *Constructing Antichrist: Paul, biblical commentary, and the development of doctrine in the early Middle Ages*, Washington 2005, s. 239–250, [online], [citováno dne: 7. 3. 2015]. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=ttvHhsEkXoC&pg=PA1&dq=Irenaeus+antichrist&hl=cs&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q=Irenaeus%20antichrist&f=false.

¹⁵ Pavlína CERMANOVÁ, *Gog a Magog: Lid z konce světa a věků v husitství*, in: Zrození mýtu – Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Čorneje, Robert Novotný – Petr Šámal (eds.), Praha–Litomyšl 2011, s. 230–243.

¹⁶ Giuseppe LIGATO, *L'appello di Silvestro II per Gerusalemme*, in: Gerberto d'Aurillac da abate di Bobbio a papa dell'anno Mille, Fl. Nuvolone (ed.), Archivum Bobiense Studia IV, 2001, s. 127–172.

v obnovu myšlenky svaté války, realizovanou právě bojovníky latinské Evropy; ideový základ tomu poskytl spis *De laude novae militiae* Bernarda z Clairvaux.¹⁷

Poznovu se ovšem objevila celá čtyřčlenná soustava v díle kalábrijského opata Jáchyma de Fiore, předpokládající skonání věků a příchod Božího království. Právě zde se obnovuje snaha stanovit zcela konkrétní parametry příchodu Antikrista, jeho působení a konečného pádu včetně jeho případné identifikace s některým z vladařů viditelného světa.¹⁸ Od této doby člení dějiny Evropy více či méně pravidelné pokusy o praktické uskutečnění této troj- nebo kompletní čtyřčlenné struktury axiomů, arci povětšinou v místním, popřípadě regionálním měřítku.

České země však představují jediný případ, kdy tento ideový komplex vyvolal v život hnutí natolik dynamické a akceschopné, že zachvátilo celý státní celek, který pak svou věroučnou pozici před autoritami křesťanské Evropy s úspěchem obhájil. Proč se tak stalo právě v državách českých králů, odolává zatím všeobecně přijímanému vysvětlení. Setkáváme se tu zřejmě s mimořádně intenzivním prostoupením některých aspektů křesťanské eschatologie s hospodářskými, sociálními a duchovními proměnnými česky hovořící společnosti pozdního 14. a raného 15. století. Pavlíně Cermanové vděčíme za mimořádně poučený vhled do přínosu radikálního křesťanského myšlení této doby, který vybízí ke studiu rázu a povahy rezonance těchto myšlenek v českém prostředí.

Petr CHARVÁT

¹⁷ Sandra PIERACH, *Die Haltung Bernhards von Clairvaux zur Frage der Heidentötung am Beispiel von De laude III, 4*, in: *Colloquia medievalia Pragensia 1: Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.–16. Jahrhundert*, Internationales Kolloquium, Prag 5.–10. Oktober 1998, František Šmahel (ed.), Praha 1999, s. 39–43.

¹⁸ K. L. HUGHES, *Constructing Antichrist*, s. 245–248.

Rudolf KUČERA, *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy 1914–1918.*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2013, 215 s.,
ISBN 978-80-7422-232-0

Stoleté výročí počátku první světové války vzbudilo zájem širší veřejnosti o toto období a na českém knižním trhu se také objevily nové práce autorů pokoušejících se o její reflexi. Období první světové války dnes vnímá historická obec jako (řečeno s Ericem Hobsbawmem) počátek „krátkého 20. století“, nesoucího se jak v duchu převratných technologických změn a pokroku, tak také bezprecedentních vyhlazovacích válek a globálních konfliktů. Sarajevské výstřely tak neznamenal pouze cestu k rozbití dosavadních nadnárodních útvarů a vzniku národních států, nýbrž i zásadní změny ve strukturách kolektivních představ a mentalit. Rudolf Kučera, který se dlouhodobě zabývá sociálními dějinami, se v knize zaměřil na proměny postavení, a především pak proměnu sociální identity dělnického hnutí během válečných let. Znovu se tak vrátil k poněkud opuštěné historiografii dělnictva, přichází však s novou konceptualizací mnohých významných témat.

Rudolf Kučera se sociálními dějinami a studiu válečných problémů věnoval již během studijního pobytu v Německu a podařilo se mu proniknout do bohaté německé literatury zaměřené na dějiny sociálních hnutí, protestů i státního plánování. Stejně tak se opřel i o britskou a americkou společenskovední literaturu, dotýkající se také genderových témat. Kučera také čerpal z pramenů domácí provenience, jimiž byly hlášení z c. k. policejních ředitelství a materiály z časopiseckých fondů odborářských periodik. Součástí jeho pramenné základny jsou rovněž práce z okruhu fyziologie a dietologie.

Již od počátku knihy je zřejmé, že autorovi se nejedná pouze o faktografické uchopení a deskripci tématu proměn dělnické třídy v první světové válce, nýbrž přichází s konceptem o mnoho ambicióznějším. Pokusil se o vytvoření obrazu dělnické každodennosti v otázkách přidělování jídla, organizace práce a genderových vzorců v předválečné době a rozpoznání kořenů a důsledků jejich fatálních proměn ve válečných letech. Klíčovým se pro něho stává zachycení proměny dělnické identity, kterou válka přinesla. Pojem *identity* je přítom pro

Kučerovu práci zásadní. Ve vztahu k předcházejícímu bádání se distancoval od klasického výkladu oficiální marxistické historiografie, která viděla v závěrečných událostech války a „hladových demonstracích“ počátky sebeuvědomění dělnické třídy a nastoupení její cesty k vybudování beztřídní společnosti. Autor se naopak odklonil od příliš dogmatického chápání pojmu třídy a poukázal na jeho „tekutější“ charakter. Hlavní inspirací se v tomto směru staly pro Kučera práce Edwarda P. Thompsona,¹ který se zaměřoval na analýzu symbolických vzorců kolektivních mentalit pracujících tříd. Zvláště v prvních kapitolách, pojednávajících o přidělové politice státu a racionalizaci tovární práce, prosívá zřetelná inspirace Foucaultovými texty, především pak jeho pojetím disciplinace, jež provází moderní dobu. Proto se autor zabývá různými problémy reprezentace a sebepojetí dělnických kolektivů, které během války směřovaly mimo rámec zavedených forem kolektivního vyjednávání i artikulace politických požadavků.

Kučerova práce se v zásadě týká tří okruhů každodenního života, které prošly za války fundamentální proměnou. Je to především stravování, tovární práce a genderová identita. Značnou pozornost věnoval Kučera potravinovým otázkám. Právě v oblasti předválečného konzumu ukazuje na snahy státních orgánů o racionalizaci výživy, které souvisely s mechanistickou představou lidského těla jako pracujícího stroje a jídla jako jeho paliva. Kučera zkoumá osvětovou kampaň během první světové války, která měla v době nedostatku některých základních potravin (především masa) vést ke změně stravovacích návyků obyvatel. Zajímá ho, jakým způsobem propad příjmu některých skupin obyvatelstva a nová přidělová politika státu, včetně zavedení veřejného stravování, zamíchaly kartami dosavadní sociální hierarchie. Společenské rozdíly demonstruje na odlišné kvalitě veřejných kuchyní, kdy na jedné straně stály jídelny chudinské (vyznačující se neutěšenými hygienickými podmínkami) a tovární (které umožňovaly dozor nad dělníky a jejich disciplinaci), oproti nim pak stravovny středostavovské, které spíše připomínaly restaurační zařízení. V rámci chudinského stravování podle Kučery docházelo ke stírání sociálních rozdílů například mezi nezaměstnanými a zchudlými dělníky. Podobná situace ztráty sociálního statutu fungovala také v oblasti válečného průmyslu, kde byla dosavadní autonomie dělnických kolektivů rozbita podřízením vojenské justici a tuhým formám represivních opatření (onoho foucaultovského „dohlížet a trestat“). Jestliže se do vypuknutí války dělnický kolektiv v zásadě ztotožňoval se svým zvěcněným postavením v rámci

¹ Edward P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class in the Eighteen Century*, London 1961.

průmyslového kapitalismu, brutální pacifikace ze strany zaměstnavatelů a rychlý sociální sestup mnohých zaměstnanců ho přivedl k zásadnímu zpochybnění předválečného hospodářského liberálního řádu.

Je zřejmé, že autorovi se jedná o pochopení proměn sebeidentifikace dělnictva pohledem „zdola“. Poměrně málo prostoru naproti tomu věnuje politické reprezentaci dělnického hnutí, jakkoliv je zřejmé, že v době první světové války musela loajální šmeralovská sociální demokracie v mnohém ze svých požadavků slevit. Kučeru však zajímají spíše vzorce myšlení nezačleněné do stávajících politických programů, vytvářejících se spontánně v reakci na utužující se podmínky života. Při čtení knihy mne napadla otázka, do jaké míry byly dělnické kolektivy opravdu identifikovány se svými rolmi „živých strojů“ a zda nebyla válka spíše vyústěním dlouhodobého latentního napětí. Zatímco v tradiční marxistické historiografii bylo „probuzení“ dělnické třídy vnímáno především jako důsledek ohlasu říjnových událostí v Rusku, nabízí autor v podstatě autochtonní rámec výkladu, kdy se radikální odpor vůči kapitalismu mezi dělníky rozšířil díky mezním prožitkům ztráty osobní důstojnosti. Oproti jiným autorům zdůraznil Kučera mnohem zřetelněji diskontinuitu válečného období s předcházející dobou, kdy podle něho došlo k radikální proměně genderových pozic a vzniku nového typu sociálního protestu.

Všeobecně se tvrdí, že během války ženy v mnohých povoláních nahradily odvedené muže a tato situace přispěla k úspěchu feministických požadavků a postupného prosazování volebního práva žen. Kučera se však snažil analyzovat statistické údaje a proniknout do hloubky této genderové otázky. Zde se pokusil o vymezení vlastní pozice vůči dominujícímu diskursu české historiografie, ve které podle něj v pojednávání daného tématu převládají stereotypní obrazy. Příkladem je dichotomie mezi líčením mužského utrpení na frontě, kontrastujícím s ženskými pracemi v zázemí. Pro Kučeru je však stěžejním tématem krize maskulinity ve válečném zázemí, která propukla během války a měla vést k dalšímu identitárnímu znejistění. Měla se pak projevat především v nezáviděníhodné pozici neodvedených, psychicky a zdravotně nezpůsobitelných mužů, kteří byli veřejným míněním a oficiální propagandou vnímáni jako méněcenní. Toto znejistění pak ještě uspořádal nástup žen do oblasti těžkého průmyslu, ale i do armády a dalších profesí, vnímaných tradičně jako mužské. Kučeru zajímá také symbolická proměna genderových vzorců, která se projevila například v ženském nošení uniforem, včetně uniforem armádních, což vedlo k znejistění mužské identity. Tady lze dát podle mého soudu autorovi za pravdu. Stačí vzpomenout na některé předválečné ženské karikatury v mužských šatech, které prozrazova-

ly podvědomou obavou etablované části společnosti z emancipačního projektu. V genderové otázce tak podle něho během války dochází k stejně revolučnímu zvratu jako v oblasti práce a stravování.

Nutno vidět, že Kučera se dívá na vztah mezi muži a ženami především optikou genderových vzorců jako sociálních konstruktů a z této pozice se kriticky vymezil například i vůči pojetí historika Ivana Šedivého: „*Nejaktuálnější syntéza českých dějin z pera Ivana Šedivého je rozdělena na »frontovou« část a část věnující se zázemí, přičemž vzrůstající sociální chaos v českých zemích během první světové války je mimo jiné připisován právě nedostatku mužů a s nimi spojené »mužské autority« jak v rodině, tak ve veřejném prostoru.*“² Tímto způsobem dochází podle Kučery i v soudobé historiografii k reprodukci genderových stereotypů. Je pravdou, že Šedivý připisuje nárůst kriminality žen a mladistvých primárně ztrátě otcovské autority a absenci mužů v zázemí.³ S tímto hodnocením lze jistě polemizovat a vidět příčiny spíše v neutěšené sociální situaci. Na stranu druhou zde Kučera příliš zabředl do svého konstruktivismu a podcenil sociální, psychologické a ekonomické dopady, které ztráty mužské populace na frontě přinesly. Ostatně řada osobností narozených na počátku století se musela s traumatem ztráty otce na frontě hmatatelně potýkat.

V závěru knihy se Kučera věnuje tzv. „hladovým demonstracím“, které se konaly ke konci války. Jednalo se o nový typ sociálního protestu, který v posledních válečných letech vznikl a odlišoval se od dosavadní, spíše poklidné formy dělnických stávek. I v tomto směru se autor vymezil vůči soudobé historiografii, která podle něho přejímá optiku pramenů rakouských represivních orgánů a vidí v protestech pouze výbuch lidové anarchie. Kučera se však pokouší o pochopení symbolického rámce těchto protestů (jako příklad uvádí plzeňské demonstrace roku 1917), které podle něj nebyly jen reakcí na nespokojenost se stávajícím stavem, nýbrž především popřením dosavadního sociálního a hodnotového řádu. V tomto přináší novou interpretaci zdánlivě nesmyslných projevů, jako bylo zbytečné rabování či rozhazování potravin. S odkazem na Thompsonovy studie spatřuje Kučera v těchto demonstracích projevy předkapitalistické, tzv. morální ekonomie, odsuzující přílišné sociální rozdíly a hromadění nadbytku. Tyto demonstrace byly podle něho vědomě přímým opakem spořádaných dělnických stávek, nesených jasně formulovanými cíli a požadavky. Výrazně se odlišovaly také tím, že stíraly jednoznačně maskulinní formu protestu (účastnily se jich

² Rudolf KUČERA, *Život na příděl*, s. 100–101.

³ Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka 1914–1918*, Praha² 2014, s. 267.

ženy i děti) a vedly i k překonání národnostních rozdílů mezi dělníky. Při četbě těchto pasáží mi vytanuly na mysli i Bachtinovy studie o lidové kultuře středověku a jejím subverzivním potenciálu. Kučera však již bohužel neřeší otázku, jakým způsobem se tyto změny dělnického kolektivu promítly do následujících desetiletí a nakolik byly významným předělem v další historii dělnického hnutí.

Velkým přínosem Kučerovy práce je podle mne především jeho analytická schopnost postihnout komplikovanou sociální transformaci, k níž během války uvnitř dělnické třídy došlo. Studie však má také potenciál zaujmout svým živým jazykem širší čtenářskou obec a v mnoha směrech ji lze vnímat i jako příspěvek do diskuse o soudobých tématech sociální politiky. S pozoruhodnou plastičností a na konkrétních příkladech autor líčí zvěcnění a alienaci dělníků, redukováných na pozice pracovních strojů v nehumánním kapitalismu, podpíraném pozitivisticky orientovanou vědou. Za sebe mohu říct, že Kučerova historická práce pro mne byla jedním z největších čtenářských zážitků posledních let.

Vojtěch ČURDA

Catherine SAUVATOVÁ, Alma Mahlerová – a vždycky budu muset lhát.

Přeložila Irena Kozelská, Praha, Argo 2014, 261 s.,
ISBN 978-80-257-1135-4

Byla Alma Mahlerová, múza značného zástupu umělců tzv. fin de siècle, půvabná a vzdělaná žena, či pouhá naivní prospěcháčka se sklony k alkoholismu? I takto se dají stručně shrnout základní otázky, jež si klade Catherine Sauvatová, autorka nejnovější Alminy biografie. Sauvatová pochází z francouzsko-rakouské rodiny, napsala již několik biografí kulturních osobností (Roberta Walsera, Stefana Zweiga či Arthura Schnitzlera), a není tedy v tomto žánru žádným nováčkem. Možná právě proto čtenář očekává, že se setká se zajímavým literárním dílem. Opak je však pravdou.

Alma Mahlerová se narodila roku 1879 do rodiny vídeňského malíře Emila Jakoba Schindlera. Již od dětství vyrůstala obklopena tehdejší uměleckou bohémou. Postupně svůj život spojila s významnými muži té doby – skladatelem Gustavem

Mahlerem, architektem Waltrem Gropiusem či spisovatelem Franzem Werfelem, jako jejich manželka, či milenka. Tak tomu bylo také v případě malíře Oskara Kokoschky, který prý byl Almou posedlý tak, že po Vídni vláčel její vlastnoručně zhotovenou figurínu. S posledním manželem Franzem Werfelem uprchla Alma po anexi Rakouska v roce 1938 nejprve do Francie a poté do Ameriky, kde po Werfelově skonu stála v čele tamní umělecké elity až do smrti v roce 1964.

Sauvatová se s uchopením životních osudů Almy Mahlerové vypořádala přinejmenším zajímavě, ale bohužel se zvláštní osobitostí. Chvillemi čtenář může uvažovat o tom, jestli Mahlerová autorce byla tak vrcholně nesympatická, či snad dokonce kdysi něco provedla jejím předkům.

Sauvatová rozdělila knihu do tří částí. V první, nazvané *Ve vídeňském kvasu*, shrnula Almino dětství a mládí, několik stránek zde věnuje vídeňské secesi. U tohoto nesporně zajímavého kulturního tématu však příliš dlouho nevydržela, neboť takřka okamžitě svou pozornost obrátila k prvním více či méně vážným mileneckým vztahům své protagonistky. Jako pramenná základna jí téměř výhradně slouží Almin vlastní životopis či nevydaný deník, který je uložen ve Van Pelt-Dietrichově knihovně ve Filadelfii. Citace z těchto zdrojů jsou jednoznačně prvoplánové nebo záměrně vytržené z kontextu. Autorka tím zřetelně chtěla ukázat (jak ostatně prostupuje celou knihou), že Mahlerová nebyla nic víc než pouhá nymfomanka, která dovedla dobře využít toho, že vyrůstala v uměleckých kruzích, a jen se zistně hrála v odlescích slávy výjimečných mužů, jimž nesahala ani po kotníky. Tak Sauvatová pochybuje třeba i o vzájemném zalíbení Almy a jednoho z nejvýraznějších představitelů secesního malířství Gustava Klimta, stejně tak ironizuje i vztah Mahlerové a hudebního skladatele a dirigenta Alexandera von Zemlinského.

Druhá část *Sňatky a vdovství* pojednává nejprve o Almině manželství s jiným, tentokrát o poznání významnějším, skladatelem Gustavem Mahlerem, který manželku nejčastěji nazýval „svou Almičkou“. Téměř o dvacet let starší a dle dochovaných svědectví také značně egocentrický Mahler údajně Almu donutil přestat skládat hudbu a přál si, aby se raději věnovala rodině. Sauvatová se v této kapitole opět zabývá především pikanteriemi ze života manželů či Alminým dalším vztahem s architektem Waltrem Gropiusem (jejím pozdějším manželem), s nímž si měla začít pletky ještě za Mahlerova života. V následných pasážích pak probírá partnery, od již zmiňovaného Oskara Kokoschky přes „několik dalších“ (s. 135), a dostává se až ke spisovateli Franzi Werfelovi – poslednímu Alminu manželovi. Laskavého čtenáře však čím dál častěji napadá, proč Sauvatová nevěnovala více pozornosti například kulturně-politické situaci té doby, která byla

přinejmenším velice zajímavá, a omezuje se monotematicky pouze na popisování vtažů s muži a vyžívá se v takřka pavlačových historkách. Otázkou, proč tito velikáni nacházeli zalíbení v tak „ubohém“ stvoření, si neklade.

V názvu poslední kapitoly *Za fasádou* se skrývá „odhalení“ údajné pravé tváře Mahlerové, nahlížené z pohledu dcer (ze čtyř dětí přežila matku pouze dcera Anna). V neposlední řadě se ovšem s osobností Mahlerové pokusila vyrovnat sama autorka – ovšem ne právě nejšťastnějším způsobem. V závěrečném pohledu totiž Mahlerová působí jako antisemitská alkoholička a krkavčí matka se zálibou v dobrém jídle. Inu, k tomu může přispívat i změna Alminy fyziognomie: z éterické dívky se stala zralou ženou junonské postavy.

Již ze samotného názvu knihy je patrné, že osobnost někdejší múzy umělců nebude vykreslena ve zcela příznivém světle, což by samo o sobě nevadilo. Demytizace a odkrývání zažitých klíšé je věc bezesporu potřebná. Otázkou ovšem je, zda předkládaná kniha nechce „šokovat“ příliš prvoplánově. Vlídých slov se Mahlerová od autorky opravdu příliš nedočkala. Ano, kolem osobnosti Almy Mahlerové existuje dvojitý mýtus; jeden ji nahlíží jako vzdělanou bytost podporující kulturu a umělce, druhý se na ni dívá jako na umanuté cílevědomou „sběratelku“ slavných mužů či „velkou vdovu“. Zdá se pravděpodobnější, že kdyby Alma byla jen bezohlednou a bezduchou lovkyní mužských skalpů, muži by před ní spíše v hrůze prchali. Už v jejím salonu na Hohe Warte ve vídeňské čtvrti Döbling se scházela pozoruhodná společnost, diskutovalo se o umění a politice, konala se hudební vystoupení. Snad Alma nebyla originální skladatelkou a tvůrčí umělkyní, ale rozhodně se nejednalo o bezduché stvoření.

Po zkušenosti z druhé světové války se zdají být jakékoli protizidovské poznámky více než nepatřičné. Tím spíš, že antisemitismus, jak autorka jistě ví, byl silně zakořeněn v evropské křesťanské společnosti (v období přelomu 19. století kulminoval nacionalisticky zabarvený antisemitismus) a Židé byli objekty útisku. Ve Vídni tvořili Židé silnou intelektuální komunitu a Alma se kontaktu s nimi určitě nemohla vyhnout a také se mu nevyhýbala. Sauvatová však evidentně nerozlišuje mezi skutečnou antisemitskou záští a pouhým slovním vyjádřením v časech, který neznal politickou korektnost. Alma měla prohlásit, že „*se do ní zamilovávali vždy sami malí Židé*“. To ostatně můžeme chápat jako konstatování faktu, protože Zemlinsky, Mahler i Werfel byli nevelcí Židé (samozřejmě ve fyzickém smyslu slova). Ostatně sami Židé o sobě často (i v literatuře) mluvili i více nevybíravě.

Alma prý měla také Gustava Mahlera donutit vystoupit z židovské obce, on se tam však bez jejího vědomí vrátil. Sauvatová dále tvrdí, že se o svých dětech

vyjadřovala jako o „míšencích“ a hrubá slova měla padnout také na adresu dalších partnerů. Na druhou stranu ale také pronesla: „/.../ Žid však má schopnost rozdávat štěstí a být šťasten, což znamená rozplynout se v jiném člověku a očekávat od něj totéž. Proto jsou Židé velcí lékaři.“⁴ Z hodnocení Sauvatové však vychází Alma Mahlerová spíše jako jedna z největších vídeňských antisemitek. Pokud by to byla pravda, pak by se muselo jednat o perverzní masochistku, když většinu jejích partnerů tvořili právě Židé. Spíše se jedná o doložení skutečnosti, že Sauvatová se svými nemnohými prameny zachází velmi účelově.

Totéž se týká i opakovaných tvrzení, že Alma byla alkoholička a krkavčí matka, která se raději oddává světským radovánkám, místo aby se věnovala péči o potomky. Mahlerová s bolestí pochovala tři děti a dva manžely, přesto však z hodnocení Sauvatové vychází jako necitelná žena. Kromě toho si autorka odporuje: sice tvrdí, že Mahlerová kvůli nepochopení doby nemohla rozvíjet svůj umělecký talent, na druhé straně ji odsuzuje jako špatnou matku. Vždyť slabost pro slavné a úspěšné muže rozhodně není „prohřeškem“ pouze Almy Mahlerové.

Osobnost významu Almy Mahlerové by si bezesporu zasloužila poněkud vyrovnanější biografii, než jakou představuje recenzovaná snůška pikanterií. Je překvapivé, že se tak renomované nakladatelství jako Argo pro překlad neobrátilo k textu od jiného autora (či autorky) – jistě je z čeho vybírat.

Alžběta ČORNEJOVÁ

Josef BLÜML, *Kulturní historik Čeněk Zíbrt.*

České Budějovice, Společnost pro kulturní dějiny o. s. – Nová Tiskárna Pelhřimov s. r. o. 2014, 211 s., ISBN 978-80-905264-3-3

Monografie o životě a díle Čenka Zíbrta shrnuje příspěvky, které prvnímu profesorovi kulturní historie na Karlo-Ferdinandově univerzitě autor věnoval v rozmezí let 1993–2003. Zíbrt jako pracovitý badatel trpěl permanentním syndromem nedocenění. I když za sebou zanechal olbřímí dílo, byl Josef Blüml s výjimkou autorů vzpomínkových statí a nekrologů po Zíbrtově smrti roku 1932 vlastně

⁴ Petra SMÍTALOVÁ, *Alma Mahler Werfel: Vdova čtyř umění*, Instinkt 24, 2011, [online], [citováno dne: 29. 10. 2014]. Dostupné z: http://instinkt.tyden.cz/rubriky/ostatni/osud/alma-mahler-werfel-vdova-ctyr-umeni_26151.html.

první, kdo se pokusil jeho odkaz shrnout a zhodnotit. První kroky k tomu učinil v diplomové práci a cestu dovršil v kandidátské dizertaci, jejímž konkrétním publikačním výstupem byly mj. šestice zde znovu vydaných studií. Osobní motivaci a vztah k Zíbrtovi vylíčil autor v krátkém úvodu: *Malé vyznání Čeňku Zíbrtovi* (s. 5–8).

Význam knihy tkví zejména v tom, že zájemce o Zíbrtovu osobnost zde nejpodstatnější Blümlovy články nalezne pohromadě, navíc doplněné v závěru o krátkou stať Zdeňka Dudy a Jana Kouby, jež pojednává o Zíbrtově celoživotní snaze o propagaci jihočeské dudácké hudební tradice (s. 195–204). Vedle dvou konferenčních souborů stať, jež byly Zíbrtově osobnosti i jeho dílu věnovány (a na nichž se J. Blüml podílel),¹ jde o gros dosavadního zíbrtovského bádání. Lze litovat, že do souboru nebyla zahrnuta i stať Dagmar Blümlové, v níž autorova manželka pojednala o významu díla Nikolaje I. Karějeva a imanentně i o jeho vlivu na Zíbrtovo chápání kulturní historie.² Její připojení by soubor vhodně doplnilo o aspekt, který je zde zmíněn pouze okrajově (s. 116–117).

Po obligátním životopisném nástinu (*Život Čeňka Zíbrta*, s. 9–52)³ následují podrobnější rozbor, věnované jednotlivým etapám a aspektům Zíbrtova života a díla. Na vylíčení Zíbrtových pražských studií (s klíčovým impulsem Jana Gebauera, skepsí ze strany Jaroslava Golla a kritikou od generačního soupeřníka a předčasně zesnulého etnologa Emanuela Kováře, s. 53–85) navazuje zhodnocení klíčové studijní cesty do Mnichova, během níž se Zíbrt seznámil s názory a prací Wilhelma H. Riehla a dalších německých kulturních historiků, poznal dílo Edwarda B. Tylora a jeho pojetí kulturních přežitků („survivalů“) a podle jejich vzoru se následně (a po některých úskalích i úspěšně) pokusil o etablování oboru kulturní historie i na pražské univerzitě (s. 85–96). Jeho slavistické zaujetí dokládá krátká kapitola o studijní cestě do Polska a Ruska (s. 97–104).

¹ *Čeňek Zíbrt a kulturní historie*, Dagmar Blümlová (ed.), České Budějovice 2003 (= *Historia culturae II, Studia 1*); příspěvky ze zíbrtovského symposia in: *Národopisný věstník 19 (61)*, 2002.

² Dagmar BLÜMLOVÁ, *Nikolaj Ivanovič Karějev a jeho pojetí dějin*, in: *Čeňek Zíbrt a kulturní historie*, Dagmar Blümlová (ed.), České Budějovice 2003 (= *Historia culturae II, Studia 1*), s. 253–271. Ostatně podobně by se dala zařadit jejich společná stať *Čeňek Zíbrt a dary české země*, in: *Průvodce po budějovických hostincích a kapitoly z jihočeské pивní historie*, České Budějovice 1999, s. 90–103 a článek Dagmar BLÜMLOVÁ, *Čeňek Zíbrt a Václav Tille u počátků Českého lidu*, *Národopisný věstník 19 (61)*, 2002, s. 108–114.

³ V původním vydání je jako spoluautorka uvedena Dagmar Blümlová, srov. *Čeňek Zíbrt a kulturní historie*, s. 9–40.

Rozsáhlá stat věnovaná Zíbrtovu pedagogickému působení na pražské univerzitě obsahuje mj. dosud nejpodrobnější zpracování pramenného materiálu spojeného s jeho přednáškovou činností, bohužel podání tkví převážně ve stručné sumarizaci a parafrázi (s. 105–165). Závěrečná kapitola *Kulturní historie v pojetí Čeňka Zíbrta* shrnuje historikova metodologická a ideová východiska a je zároveň statí bilanční (s. 167–193). Autorovo zaujetí pro Zíbrtův odkaz se mu totiž stalo východiskem při formování studijního oboru Kulturní historie na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích.

Autor se rozhodl nesjednocovat poznámkový aparát a ponechal statí (až na dílčí grafické momenty) i po formální stránce v původním znění. Někde jsou proto poznámky umístěny pod čarou, jinde až v závěru statí. Ponechání textů v původním znění včetně opakujících se citátů sice (v rozporu s autorovým předpokladem, viz ediční poznámka, s. 206) nepřispívá k lepší orientaci v textu, repeticí však lépe vyniknou materiálové rhizomy, na nichž je Blümlův pohled na Zíbrta vystavěn – například Kovářova kritika Zíbrtovy knihy *Kulturní historie (Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká) /1891/* je kromě úvodní životopisné statí (s. 28–30) podrobně rozebrána v závěrečné studii na s. 178–180. Při konferenční povaze většiny příspěvků se beztak nebylo možné opakování vyhnout a vzájemné proodkazování jednotlivých statí by v původním poznámkovém aparátu asi působilo rušivě. A nakonec – změna optiky a s odstupem času snad i promyšlenější, konceptuálně ukotvenější přístup k tématu by s sebou přinesly nutnost napsat zcela nový text.

Celkové pojetí statí (s výjimkou poslední, částečně metodologické) je především materiálové, což je dáno jak dobou vzniku, tak i jejich zacílením coby prezentace archivního prvovýzkumu. Soustředění na vývoj Zíbrtova pojetí kulturní historie sice nabízí pevné badatelské východisko, chybí zde ale širší interdisciplinární záběr, a to zejména ve vztahu k prvorepublikovému období. Josef Blüml by i jako etnograf býval mohl věnovat větší pozornost tomu, že se paralelně se Zíbrtovou profesurou všeobecné kulturní historie na české části pražské univerzity postupně etabloval jak obor historické vlastivědy (J. V. Šimák), v mnoha ohledech soustředěný na podobnou látku, jaké se věnoval Zíbrt v *Českém lidu*, tak postupně i samostatná etnografie (v českém pojetí označovaná často jako národopis). Podobně zde není věnována pozornost skutečnosti, že si Zíbrt nedokázal vychovat žáky – pokračovatele (tvrzení o žakovství na s. 140 lze přijmout s podstatnými výhradami). Soustředění na institucionální ukotvení nově vymezeného oboru zároveň postrádá jazykovou analýzu, tedy detailnější rozbor Zíbrtova jazyka, terminologie a kupříkladu stylistických/pragmatických rozdílů

jeho psaní v monografiích pro odborné publikum a pro publikum laické. Zkrátka Blümlovým rozbořem zíbrtovské tázání zdaleka není vyčerpáno.

Jak naznačuje úvodní vyznání, hlavní výhradu k textu lze shledávat v obdivné a často obranné optice, s níž Blüml k Zíbrtovi odkazu přistupuje. Riechlo varování před soustředěním na „*haraburdí levné ceny, o němž četba chvíli baví širší kruhy, ale kousku ducha v člancích těch není*“ (s. 88) se bohužel Zíbrtovi nestalo mementem, ale (s vědomou návazností na Zikmunda Wintera) často pracovní náplní, nikoli snad v monografiích či přednáškách, ale zejména v *Českém lidu*, jehož vydávání obětoval velkou část svého životního úsilí. Líčení obstrukcí, jež musel Zíbrt přes podporu Jana Gebauera, Antonína Rezka, Otakara Hostinského, Josefa Kalouska, Jana Peiskera a přechodně i T. G. Masaryka překonávat, skepse z Gollovy, pletichářství z Niederlovy a ironie z Pekařovy strany, to vše je vylíčeno sice zevrubně, Blüml však nedospívá k žádné komparaci, kupříkladu s kariérou mladšího J. V. Šimáka, či sociálních a profesních dopadů Zíbrtova osobnostního a hodnotového souznění s J. L. Píčem. Zíbrtovy povahové dispozice (zejména chronickou lítostivost) Blüml vnímá jako příčinu jeho depresí i extenzivního pracovního úsilí ve snaze vyniknout. Zásadní hodnotový rozpor maloměstské optiky mladočeského stříhu spojené s obavami z „*mrazivého dechu moderní civilizace*“ (s. 51) a šířeji rozhleděného kosmopolitního étosu a obdivu k moderním uměleckým směrům, který u studentů a kolegů preferoval Goll, je zde přinejmenším podceněn. Ostatně autor sám připouští, že vědomě podléhá lokálnímu patriotismu, „*osobitě krásé*“ jihočeských městeček a stejně jako Zíbrt disponuje otevřeností „*pro nejsytější vnímání barev a vůní venkovského života*“ (s. 13). I přes snahu o věcné podání z textu tyto prvky vystupují až příliš na povrch. Společné jihočeské kořeny autora a zkoumaného objektu sice mohou přispět k porozumění některým Zíbrtovým osobnostním rysům, ale mohou i mnohé zastrít.

Stejně tak tradiční, ale dnes již poněkud antikvovaná terminologie (materiální a duchovní kultura venkovského lidu, pozitivistická historiografie apod.) by si bývaly zasloužily alespoň komentář v poznámkovém aparátu, úvodu či doslovu. Takto je kniha nejen obrazem života a díla bezesporu zajímavé osobnosti, ale (ačkoli se Zíbrtův odkaz stal ideovou oporou nově ustaveného vysokoškolského studijního oboru) svým způsobem i dokladem některých metodologických i konceptuálních reliktů domácí historiografie posledního dvacetiletí „krátkého století“.

Milan DUCHÁČEK

**Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ –
Milena HAJNÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ
(ve spolupráci s Janou MAREŠOVOU
a Alessandrem CATALANEM), Heřman
Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje.
Kavalírská cesta českého šlechtice do
německých zemí, Itálie, Francie, Španělska
a Portugalska, I–II.**

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Národní galerie v Praze 2014,
758 s. + 874 s., ISBN 978-80-7422-281-8

Předpokládám, že Heřman Jakub Černín z Chudenic by byl nadmíru potěšen zájmem o svou osobu, potěšen a překvapen, kdyby se mohl dozvědět, co vlastně sdělil ve svém cestovním deníku, který patří k nejpozoruhodnějším pramenům svého druhu, tedy záznamům z kavalírských cest. Díky invenci autorského týmu, který se jeho diaria po staletích ujal, vypověděl totiž o sobě, své době, životním stylu aristokracie, způsobu cestování, pamětihodných lokalitách, důležitých osobách evropské politiky etc. etc. úplně všechno!¹ Impozantní dvousvazkové dílo obsahuje jednak synoptické vydání deníku – edici a překlad s bohatými vysvětlivkami a rovněž vynikající doprovodné studie.

Rod Černínů uvedli do české novodobé historiografie Josef Pekař a Zdeněk Kalista a oba tak učinili působivým způsobem. Především Pekařova *Kniha o Kosti* je nádherným příkladem moderní dějepisné studie.² Domnívám se, že autoři

¹ Tímto se autorovi a autorkám omlouvám, že o jejich grandiózním díle (odměněném cenou Magnesia Litera za rok 2014) referuji jen ve stručné zprávě. Přiznávám, že recenze by v daném případě byla nad mé síly, a kromě toho každý, kdo by hodlal toto dílo poctivě recenzovat, by musel mít analogické znalosti jako autorský kolektiv!

² Josef PEKAŘ, *Kniha o Kosti*, Praha⁵ 1998. Myslím, že už jen počet vydání tohoto díla svědčí o jeho popularitě a nadčasovosti. Zdeněk KALISTA, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*, Praha 1932 a TÝŽ, *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, Praha² 1999, (2. přehlednuté vydání připravil Zdeněk Hojda), s. 101–106.

anotované knihy úspěšně krácejí ve stopách těchto svých předchůdců. Nejen že důkladně znají vlastní materii, již se obírají, ale znají a vhodně aplikují různorodé metodologické podněty současné světové vědy. První ze svazků obsahuje studie analyzující jednotlivé fenomény, o nichž se lze dočíst v Černínově cestovním deníku. Vyprávění se počíná od výkladu samotného pojmu „kavalířská cesta“, neboli „grand tour“, tzn. výpravy na zkušenou, kterou mladí šlechtici nastupovali po ukončení domácí výuky. Měli při ní poznat svět na vlastní oči, seznámit se s životem v evropských zemích (většinou těch jižních a západních), vstřebat něco učnosti v posluchárnách cizích věhlasných univerzit. Ostatně Zdeněk Hojda se sám tímto tématem už dříve intenzivně zabýval.³ Následuje pojednání o rodu Heřmana Jakuba, autoři si všímají především Heřmana st. a protagonistova otce Humprechta Jana Černína z Chudenic a představeno je i černínské dominium a nejdůležitější sídla. Poté se otevírá pohled na cestování samotné, v dané době, v daných kulisách. Ty „kulisy“ jsou zmíněny až na konec a tvoří je osudy jednotlivých zemí, jimiž náš hrdina putoval.

Důkladný rozbor provádí čtenáře jednotlivými aspekty kavalířského cestování. Dozvíme se vše od počátku, tedy od cestovních instrukcí, jimiž byli vznešení mladíci před odchodem vybaveni, po složení jejich doprovodné družiny, kterou tvořily vybrané osoby v čele s hofmistrem. Velikost doprovodu závisela na finančních možnostech rodiny. Ačkoliv měli ve svém bezprostředním okolí mladí kavalíři lidi blízké, i v cizině rádi vyhledávali společnost svých krajanů. Tento jev byl často kritizován a sarkasticky se poukazovalo na to, že mladíci mohli raději sedět doma, aspoň by se ušetřilo (s. 128–129). Nicméně cesty zůstávaly běžným způsobem uvedení urozených mládenců do světa dospělých, vzdělaných a světa-znalých. Z cest posílali poutníci domů dopisy (dočteme se, jak fungovala pošta), putovalo se po souši i vodě, komfortně, ale spíš ne příliš pohodlně, na cestách číhala nebezpečí: „*nemoci, úředníci, celníci, hospodští a banditi*“ (s. 207–214), různá byla kvalita ubytování i stravování... Heřman Jakub se poslušně řídil otcovou cestovní instrukcí a podle ní si vybíral i vysoká učení, na něž se v Itálii zapisoval. Tou první byla dle Humprechtova úradku akademie ve Florencii, kde si synek zvolil lekce z historie, zeměpisu, hru na kytaru, francouzštinu či italské účetnictví. Obecně nešlo nikdy o systematické několikaleté studium, ale více o letmé seznámení s centry dobové učnosti. Mladý kavalír rozhodně neaspiroval na roli intelektuála. Povinností zbožného kavalíra bylo též navštěvovat kulturní

³ Srov. *Seznam pramenů a literatury*, s. 628–629.

místa, poutní chrámy a uctívat svaté relikvie. I Heřman Jakub byl zbožným mužem, věrným katolíkem, ale nic nevadilo, že v jeho průvodu jej následoval jeden luterán.

Velice poutavě autoři přibližují jednotlivé lokality, v nichž se černínský cestovatel objevil. Vylíčena jsou všechna významná místa v dobovém koloritu, a přesto je každé představeno jinak. Řezno je sněmovním městem Svaté říše římské, Benátky nezbytným střediskem turismu 17. století, Mantova má kouzlo intimity, neboť tu Heřman Jakub navštívil maminku a příbuzné, Florencie představuje sídlo pohasínající medicejské slávy a Věčné město Řím, město svátků, slavností i svatosti, nepominutelný středobod putování (Heřman Jakub tu strávil celý rok). V Neapoli je možno vstoupit do pekel, jak napadne Středoevropana při pohledu na dýmající Vesuv. Z jihu Apeninského poloostrova se přemístíme na sever do Modeny, Parmy, Janova a Milána. Nejdéle Černín setrval v Turíně, v savojském rezidenčním městě, a na zdejší ještě novotou dýchající šlechtické akademii. Přes jižní Francii (Lyon „*město knih a hedvábí*“) se pak obrátíme na Pyrenejský poloostrov. Vzhledem k tomu, že Heřman Jakub projel vlastně celou tuto rozlehlou oblast, je třeba vzdát hold jeho cestovatelské trpělivosti. Nenechal si ujít královský dvůr v Madridu, odtud učinil výlet do Aranjuezu, byl v katalánské Barceloně i v někdejších maurských državách – v Cordobě, Seville a Granadě. S podivem se autoři pozastavují u faktu, že Heřman Jakub nepodnikl pout do Compostely, ke kultovnímu místu svého patrona, tím spíše, že chrám v Santiagu s posvátnou sochou byl dobře znám už starším českým cestovatelům – nadšením hýřil například Jiří Adam z Martinic v roce 1624.

Druhý díl zahrnuje synoptické vydání cestovního deníku Heřmana Jakuba Černína, respektive se jedná ne o jeden pramen, ale hned o tři cestovní deníky. Zápisky o cestách si psal nejen urozený muž, ale i jeho páže Václav Příhoda (zvaný Casus), který nejen že byl tvůrcem svého vlastního textu, ale psaní svého pána současně korigoval a částečně i cenzuroval.⁴ Příhodův rukopis je v knize rovněž editován, stejně jako další z deníků, který vytvořil dle všeho Jan Procházka a který vznikl až ex post, po návratu domů. Černín koncipoval své zápisky vždy v jazyce té země, v níž se nacházel – nalezneme zde tedy češtinu, němčinu, italštinu, francouzštinu a španělštinu. Jak autoři upozorňují (s. 17), Heřman Jakub pochopitelně neuměl všechny řeči na stejné úrovni: už při odjezdu ovládal češtinu, němčinu a italštinu, během cest jej učitelé jazyků vzdělali ve francouzštině a španělštině a samozřejmě

⁴ Vysvětlení podávají autoři ve vstupní kapitole druhého dílu: *Rukopisy cestovního deníku – charakteristika pramene*, zejm. s. 15–16.

se učil hlavně praxí. Jazykové vzdělání a nadání musíme ocenit nejen u onoho barokního kavalíra, ale i u vydavatelů, kteří vytvořili vzorové edice hned v pěti evropských jazycích. Rozhodně to nebyla snadná úloha – vždyť například francouzský text vycházel především z tehdejší hovorové řeči a s psaným textem měl autor „*minimální zkušenosti*“.⁵ Doprovodné vysvětlivky jsou de facto samostatným dílem – objasňují osudy zmiňovaných osobností, přinášejí historii měst i regionů, zastavují se u dějin sakrálních i profánních staveb, vysvětlují pojmy... Možná, že jsou až příliš početné, vždyť lze předpokládat, že čtenář přistupující k edici tohoto druhu by měl být vybaven určitými základními vědomostmi. To je ovšem jediná kritická připomínka, kterou je možno k této práci vznést. Ocenit je třeba i přebohatý obrazový doprovod.

Dvousvazkové opus magnum je skvostnou ukázkou týmové vědecké systematické práce; jeho příprava trvala několik let (tuším, že jich bylo sedm). Tento časový úsek je dlouhý jen relativně, což pozná každý, kdo do knih byl jen letmo nahlédne. Ihned si uvědomí, kolik heuristického úsilí tvůrci vynaložili; odborná erudice přitom byla nutným předpokladem. Jaký to markantní rozdíl proti uspěchaným grantovým „výstupům“ vytvářeným jen v honbě za RIVovými body! Vydání cestopisu Heřmana Jakuba Černína, vzorového díla moderní historiografie, prostě musí číst každý, nejen ten, kdo se zajímá o dějiny 17. století.

Ivana ČORNEJOVÁ

Igor LUKEŠ, Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948.

Praha, Prostor 2014, 383 s., přeložili Jan Jiráček a Ladislav Köppl, ISBN 978-80-7260-292-6

V nedávné době vydaná práce amerického historika českého původu Igora Lukeše, profesora historie a mezinárodních vztahů na Bostonské univerzitě specializujícího se na dějiny a politiku střední a východní Evropy 20. století, je

⁵ Ediční zásady a principy překladu jsou osvětleny v příslušných poznámkách, s. 20–34. Všechny edice se mohou stát vzorem pro další autory.

velice hodnotným a bohatě dokumentovaným příspěvkem k poznání vyhocené počáteční fáze studené války na pozadí československého zápasu o poválečný charakter republiky.¹ Recenzovaná kniha je časově vymezena lety 1945 a 1948, tedy osvobozením Československa a obdobím neopakovatelné poválečné euforie na straně jedné a nástupem komunistické moci po úspěšném únorovém převratu na straně druhé. Těžiště práce spočívá v hodnocení politické krize poválečného Československa v souvislosti s nestabilní geopolitickou rovnováhou mezi USA a SSSR. Podrobně se zabývá selháním amerických zpravodajců a diplomatů, kteří v období třetí Československé republiky působili na velvyslanectví USA v Schönbornském paláci na Malé Straně. Jak je možné, že se zkušení diplomaté a profesionální zpravodajci nedokázali v nastalé politické krizi orientovat v zemi, které připisovali význam „mocenského středu“ a „univerzálního klíče k Evropě“ (s. 271)? Proč byli nakonec nuceni přiznat drtivou porážku?

Autor vychází nejen ze zahraničních a domácích archivních materiálů diplomatické a bezpečnostní provenience, ale též z četných svědectví pamětníků, zejména amerických diplomatů a zpravodajců. Igor Lukeš na základě pečlivého rozboru široké pramenné základny a s porozuměním pro ducha doby úspěšně nabourává vžitou představu o nevyhnutelnosti nastolení *komunistické* diktatury v poválečném Československu. Vzhledem k tomu, že k mezinárodním souvislostem únorového převratu dosud neexistuje dostatek odborných prací, představuje recenzovaná kniha významný příspěvek k hlubšímu porozumění složitému úseku našich novodobých dějin a klíčovému období studené války.

Po úvodu, v němž se autor vedle vlastního vymezení a sledování daného problému podrobně zabývá geopolitickým významem poválečného Československa a stručným nástinem československo-amerických vztahů meziválečného období, je práce rozčleněna do jedenácti tematicky řazených a rozsahově vyvážených kapitol. V úvodu Lukeš charakterizuje poválečné Československo jako stát, „který se nacházel na samé hraně mezi Východem a Západem a teprve hledal své místo a identitu v prostoru mezi oběma ideologickými bloky“ (s. 13–14), a nemalou pozornost věnuje mnohdy protichůdným názorům a postřehům amerických analytiků na geopolitický význam a budoucnost Československa v počátečním období velmocenské konfrontace. První kapitola *Československo vstává z mnichovského hrobu* je věnována snaze prezidenta Beneše o obnovu právní existence státu a posílení vlastního politického statutu v exilu. Na rozdíl od současných stereotypních

¹ Kniha původně vyšla pod názvem *On the Edge of the Cold War. American Diplomats and Spies in Postwar Prague*, New York 2012.

přístupů prvoplánově odsuzujících Beneše jako politika, který takřka dobrovolně vpochodoval do Stalinova područí, Lukeš důkladně analyzuje tento prezidentův krok v celé šíři souvisejících problémů. S pochopením poukazuje na složitosti jeho rozhodování mezi Sověty a západními Spojenci, kteří byli sice vstřícní, avšak otázku oficiálního Benešova postavení v Londýně či budoucnosti Československa a jeho hranic v nové Evropě odsouvali na rozhodnutí poválečné konference vítězných mocností. Naproti tomu sovětská diplomacie, která se k Benešovi z důvodu demonstrace vstřícné politiky vůči státům s jiným společenským zřízením chovala záměrně uctivě, nabídla prezidentovi záhy po vstupu Sovětského svazu do války plné obnovení diplomatických vztahů. Beneš, silně poznamenaný důsledky sudetské krize a selháním mezinárodní diplomacie třicátých let, nakonec v roce 1943 vsadil na sovětskou kartu. Lukeš trefně poukazuje na skutečnost, že *„už podruhé za své politické kariéry byl Beneš nucen se rozhodnout mezi Moskvou, která mu otevírala medvědí náruč ke zdrcujícímu objetí, a Západem, jehož mdlý stisk ruky nepředstavoval pro Československo vlastně nic.“* (s. 43)

Druhou kapitolu *Generál Eisenhower odmítá osvobodit Prahu* lze považovat za jednu z nejzajímavějších. Autor se zde obsáhle zaobírá dramatickými událostmi konce války na našem území. Podrobně si všímá březnových jednání v Moskvě mezi představiteli západního a východního československého odboje, majících klíčový význam pro poválečný vývoj země, a následného Sověty režírovaného návratu prezidenta Beneše v květnu 1945 do osvobozené republiky. Stranou autora zájmu nezůstává ani geopoliticky významné období konce války v Evropě, zejména pak zásadní rozhodnutí generálů Marshalla a Eisenhowera zastavit úspěšný postup americké Třetí armády v Plzni na předem stanovené demarkační linii. Tento krok, proti kterému se značně vymezovala též britská strana, autor s jistou mírou přecenění považuje za fatální pochybení, které do budoucna nezůstalo bez důsledků, a konstatuje, že *„nebyl sebemenší důvod k tomu, aby Eisenhower postup Třetí armády zarazil, a dovolil tak Rusům zmocnit se Prahy. Právě on teď měl v ruce klíč k celé zemi a její poválečné politické orientaci.“* (s. 64) Těto skutečnosti dokázala komunistická propaganda následně bohatě využít. *„Dojem, že Eisenhower de facto postoupil Československo Stalinovi, dramaticky posílil komunisty a zanesl strach do řad jejich demokratických protivníků.“* (s. 78) S uvedeným hodnocením autora lze však polemizovat. Generál Eisenhower byl bezesporu zdrženlivý k angažmá v Československu, ale byla rezignace na osvobození Prahy americkou armádou skutečně jedním z klíčových předpokladů pozdější československé tragédie? Celý problém by bylo vhodné zasadit šířeji do kontextu amerického plánu budování otevřených sfér vlivu, na který před lety upozornila ve své zajímavé práci

francouzská historička Justine Faure.² Přestože byl tento plán ve své podstatě nereálný a politicky naivní, v roce 1945 své zastánce bezpochyby měl. Zatímco americká strana, pečlivě vyhodnocující míru rizika a předpokládané vojenské ztráty, přistupovala k otázce osvobození Prahy ryze vojensky, sovětští a britští představitelé volili přístup čistě geopolitický.

Kapitola třetí, nazvaná *Jaro 1945*, je věnována návratu americké diplomacie do Schönbornského paláce v osvobozené Praze. Seznamuje čtenáře s nesnáze, kterým musel z důvodu dočasné nepřítomnosti velvyslance Laurence Steinhardta čelit chargé d'affaires Alfred Klieforth, první poválečný šéf americké ambasády. Ve svých analýzách pevně zastával názor, že stupňující se politická krize v Československu nutně nemusí vést k převzetí moci komunistickou stranou. Politiku Bílého domu vůči Československu však trvaleji ovlivnit nemohl, neboť v poválečné Praze působil příliš krátkou dobu. Jeho smysl pro porozumění složitostem pražské politické scény a schopnost nalézat řešení byly bezpochyby udivující. Je však velká škoda, že autor věnoval poměrně málo prostoru ideologickým posunům a celkové proměně smýšlení československé společnosti v důsledku mnichovské zkušenosti a následných prožitků okupace.

Předmětem zájmu čtvrté kapitoly, výstižně nazvané *Pozdní příjezd velvyslance Steinhardta*, je schopný právník a úspěšný diplomat, kterému prezident Roosevelt svěřil post velvyslance v osvobozené Praze. Předchozí kariéra Laurence A. Steinhardta (diplomatické posty ve Švédsku, Peru, SSSR a Turecku) jej jako kandidáta přímo předurčovala „na místo, které odborníci ve Washingtonu považovali za laboratoř na testování amerických vztahů se Stalinem.“ (s. 110) V důsledku rozpolcenosti mezi povinnostmi diplomata a vlastní právníckou praxí v New Yorku však Steinhardtovi trvalo více než dvě stě dní, než prezidentu Benešovi předal na Pražském hradě své akreditační listiny. Dlouhodobá absence amerického velvyslance v obzvláště důležitém období po skončení války se posléze ukázala být nečekanou výhodou pro československé komunisty a sovětské plány. Z autorova celkového výkladu je zřejmé, že postava amerického velvyslance se příliš netěší jeho přízni a Steinhardtovo počínání v Praze hodnotí spíše kriticky (s. 111–112). Čtenář se tak na mnoha místech seznámí s velvyslancovou sebestředností, pohodlností a pikanteriemi z jeho osobního života. Mnohem menší prostor však Lukeš věnuje Steinhardtovu pročeskoslovenskému aktivismu a jeho nemalé úloze v americké kulturní politice v poválečném Československu. Pokud by autor posuzoval velvyslancovy činy

² Justine FAURE, *Americký přítel. Československo ve hře americké diplomacie 1943–1968*, Praha 2006, s. 39–61.

na pozadí značně obtížných pracovních podmínek tehdejší Prahy, působila by jeho kritika vyváženěji. Navíc je třeba přihlídnout ke skutečnosti, že ambasáda musela po několik měsíců složitě koordinovat přítomnost několika desítek tisíc amerických vojáků dislokovaných na území Československa.

Pátá kapitola, nazvaná *Kronika promarněných příležitostí*, se zabývá Steinhardtovými počátečními a vesměs nevýraznými diplomatickými kroky po příletu do Prahy v polovině července 1945. Jak Lukeš na mnoha místech dokazuje, soustředil se velvyslanec spíše než na provozování veřejné diplomacie na vlastní pohodlí a ekonomické záležitosti, přičemž mnohé z těchto aktivit byly zřejmě spjaty s jeho osobními podnikatelskými zájmy v USA. Jako ukázkou nevyužitě příležitosti, jak podpořit americké zájmy v poválečném Československu, uvádí Lukeš pražskou návštěvu generála Eisenhowera v říjnu 1945. V této souvislosti konstatuje, že „*generálova návštěva byla promarněnou příležitostí dostat Spojené státy do středu veřejného dění a ujistit Čechy a Slováky, že Washington je nepředal Rusům.*“ (s. 126) Je však otázka, zda tato snad nejkratší oficiální návštěva Prahy, uskutečněná v neuvěřitelných pěti hodinách, mohla i při sebelepším organizačním uchopení sehrát zásadnější roli při posilování amerického vlivu v poválečném Československu.

Stěžejní částí šesté kapitoly *Steinhardt se probouzí do reality* jsou rozborů až neuvěřitelně optimistických hlášení a zpráv, které dle autora nedostatečně informovaný americký velvyslanec, v té době navíc vytižený privátními obchodními záležitostmi a milostným románkem s hraběnkou Cecilíí Sternbergovou, zasilal do Washingtonu. V této souvislosti Lukeš dochází k logickému závěru, že „*kdyby se Steinhardt od začátku soustředil na politický aspekt svého poslání, byl by se z něj stal vnímavý analytik místní politické scény. Byl chytrý, měl jemný politický cit a přístup k výborným zdrojům informací, včetně prezidenta Beneše, členů vlády a vysokých armádních důstojníků. Američané v Praze měli kontakty, které by byly v té době kdekoli jinde nedosažitelné.*“ (s. 134) Stranou autorova zájmu nezůstává ani problematika související s vysídlením sudetských Němců či úspěšná Steinhardtova snaha zabránit jednostrannému stažení amerických jednotek z Československa.

V sedmé kapitole, nazvané *Varovné signály*, je značný prostor věnován Walteru Birgemu, Steinhardtovu osobnímu asistentovi, jenž se z velvyslancova popudu stal aktérem několika tajných zpravodajských operací. Dále je zde rozebírána nepřilíš promyšlená a americkou stranou organizačně podceněná štěchovická aféra, která pro československé státní orgány představovala bezprecedentní porušení suverenity. Nenápadná, avšak svým dopadem významná kauza byla následně úspěšně využita komunistickou propagandou v neprospěch USA. Autor se bohužel příliš nezabývá skutečností, jak tento případ významně osla-

bil Steinhardtovo postavení v Praze a jak značné nepříjemnosti mu způsobila.³ Nemalý prostor je též věnován okolnostem nešťastného amerického rozhodnutí odmítnout Praze finanční půjčku s cíleným záměrem přimět československou vládu k odškodnění amerických občanů za majetky, které jim byly po válce na základě dekretů prezidenta republiky znárodněny. Hlavním předmětem autorova zájmu jsou však parlamentní volby v květnu 1946 a přesvědčivé vítězství komunistické strany, které z pohledu demokratických politiků bylo zdrcující porážkou. Steinhardt se v odhadu, že výsledek voleb povede ke vzniku vlády demokratické koalice, naprosto zmylil a jeho podřízeným dalo v příštích dnech mnoho práce vysvětlit, proč se velvyslancovy optimistické predikace ukázaly tak nepřesné. Na velvyslancovu omluvu je však třeba uvést, že nebyl zdaleka sám, kdo předpokládal diametrálně odlišný volební výsledek.

Nadějné vyhlídky, ztracené iluze je název osmé kapitoly, zcela věnované působení amerických zpravodajských služeb v poválečné Praze. Lukeš zde poutavým způsobem rozkrývá překvapující neprofesionalitu amerických zpravodajců, mezi nimiž klíčové pozice zaujímal Charles Katek a Spencer L. Taggart. Ačkoli autor poukazuje na značné výhody, které americké zpravodajce předurčovaly k vítězství, jejich činnost byla nakonec neúspěšná. Přestože byli vzdělaní, měli bezvýhradnou podporu velvyslanectví, ovládali jazyk a znali složité historické i politické souvislosti země, „*nedarilo se však americkému zpravodajství v poválečném Československu odhalovat skutečně tajné strategické plány komunistického vedení, ministerstva vnitra nebo ministerstva obrany. /.../ Komunistické tajné služby byly složeny především z amatérů. Přesto dokázaly využít všechny možné formy získávání informátorů v demokratickém táboře, na americkém velvyslanectví a ve Vojenské misi. Naproti tomu profesionálové z amerického zpravodajství se spokojili s předáváním klepů, bez námahy získávaných od demokratických politiků a dalších běžných kontaktů.*“ (s. 217) Tvrzení o amatérismu je však v této souvislosti značně nadsazené. Přestože nebyli školenými agenty s patřičným výcvikem, jejich schopnosti, zaujetí, připravenost, jakož i celková organizace komunistického zpravodajství byly na značně vysoké úrovni. Tuto skutečnost názorně dokumentuje například nedávno vydaná práce historika Jana Kalouse zabývající se životními osudy Štěpána Plačka, šedé eminence komunistického politického zpravodajství.⁴

Kapitola devátá, *Mosty jsou spáleny*, se zevrubně zabývá vývojem českoslo-

³ Srov. Karel KAPLAN, *Protistátní bezpečnost 1945–1948. Historie vzniku a působení StB jako mocenského nástroje KSČ*, Praha 2015, s. 186–189.

⁴ Jan KALOUS, *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*, Praha 2010, s. 40–99.

venské politiky a mezinárodními souvislostmi přelomového období roku 1947. V této důležité době, kdy na významu nabývaly stále častější provokace ze strany bezpečnostního aparátu, směřovala úspěšná taktika komunistů k rozhodujícímu střetnutí. Steinhardtovy zprávy byly však nadále optimistické a v žádném případě nepřipouštěly, že by situace v Praze mohla být pro Spojené státy v brzké době ztracena. Středem autorovy pozornosti jsou dvě významné události – československé odmítnutí Marshallova plánu a pokus o atentát na demokratické politiky Drtinu, Zenkla a Masaryka, přičemž dle Lukeše „*odmítnutí Marshallova plánu znamenalo v československé zahraniční politice překročení bodu, za nímž už nebylo návratu, krabičkové atentáty znamenaly rozpad vnitropolitické aliance. Demokraté odložili iluze o možné koexistenci s komunistickou stranou a komunisté přistižení při činu se ocitli tváří v tvář obrovské komplikaci. Gottwald si uvědomil, že jestli se mu má podařit aféru potlačit, bude muset obrátit celý politický systém naruby.*“ (s. 239–240) Oproti velvyslancovým příznivým analýzám očekával zcela odlišný vývoj československé politiky ministr zahraničí USA. Marshallův pohled, založený na vojenské logice a přirozeném úsudku, předpokládal ve věci Československa rázné Stalinovo zakročení, neboť relativně svobodná země uprostřed Evropy byla v představách sovětského vůdce příliš nebezpečnou hrozbou pro mocenské zájmy Moskvy. „*Je smutné,*“ uzavírá tuto úvahu Lukeš, „*že ministr Marshall, který nestrávil v Praze ani den, přišel s podstatně přesnějším hodnocením situace než personál Schönbornského paláce se všemi doktoráty, znalostí češtiny a zdroji informací na nejvyšších vládních místech.*“ (s. 245–246) Až překvapivě malý prostor je přitom věnován aktivitám Schönbornského paláce v souvislosti s peripetiemi kolem přijetí či nepřijetí Marshallova plánu, jehož odmítnutí bezpochyby představovalo poslední reálnou možnost, jak zabránit komunistům v nastolení mocenského monopolu.⁵ Taktéž selhání československých demokratů v kontextu sporu o účast na Marshallově plánu by bylo jistě zajímavější posuzovat na pozadí nevýrazné činnosti amerického velvyslanectví.

V předposlední kapitole, nazvané *Komunisté vyměňují popularitu za absolutní moc*, se autor detailně zabývá počátečním obdobím roku 1948 a samotným komunistickým převratem. Jsou zde též představeni další z amerických diplomatů pražské

⁵ Srov. Karel KRÁTKÝ, *Marshallův plán. Příspěvek ke vzniku studené války*, Plzeň 2010, s. 341–393; Václav VEBER, *Osudové únorové dny*, Praha 2008, s. 81–116. Též Jindřich DEJMEK, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*, in: Marshallův plán. Šedesát let poté. Sborník textů CEP č. 61, Jindřich Dejmek – Marek Loužek (eds.), Praha 2007, s. 11–29.

mise, mezi nimiž významné místo zaujímá tehdy mladá Louise Schaffnerová, která si jako jedna z mála již od počátku svého pražského působení uvědomovala, že v názorech na politický vývoj se „specialisté řídí autopilotem a že Československo se díky své předválečné demokratické pověsti přeceňuje.“ (s. 254) V okamžiku, kdy v Praze podáním demise demokratických ministrů vypukla vládní krize, byl velvyslanec Steinhardt opět ve své advokátní kanceláři v New Yorku a hlavní zpravodajec CIA v Praze Taggart pro změnu s manželkou na výletě v Itálii. Tuto skutečnost, stejně jako podcenění eskalující politické krize, považuje autor právem za hrubé profesní selhání s nedozírnými následky (s. 244–245, 269–271).

Závěrečná kapitola *Schönbornský palác v obklíčení* se zabývá činností amerického velvyslanectví po únorovém převratu, kdy Steinhardt, pokoušející se napravit svoji předchozí absenci, takřka denně zasílal do Washingtonu značně fundované a skutečnosti odpovídající zprávy o nastupujících poměrech v zemi, nad níž se právě snesla železná opona. V té době však byla americká mise v Praze již takřka od všech informačních zdrojů odstřižena a vycházela pouze z obecného pozorování a běžně dostupného tisku. Přestože pracovníci velvyslanectví ještě na poslední chvíli pomohli mnoha lidem k úspěšnému odchodu do exilu, jejich činnost, jakož i činnost amerických zpravodajců, již špěla k hořkému konci. Ostatně ani samotný odlet velvyslance Steinhardta z pražského letiště v Ruzyni v září 1948 nepostrádal zápletku hodnou špionážního románu. Souvislost mezi únorovým převratem a militarizací studené války nahlíží Lukeš výlučně prizmatem tradicionalistické koncepce z pozice západních mocností, které pražské události vyhodnocovaly, byť mylně, jako první dějství nadcházející expanze SSSR západním směrem, nikoli jako poslední dějství sovětizace Československa.⁶ Větší pozornost by si jistě též zasloužilo zhodnocení pražského převratu ze strany sovětské zahraniční politiky v kontextu vytváření východního bloku a počínající studené války.

Na porážce československé demokracie mají dle autora zásadní podíl sami Češi, neboť „*národ, oslepený iracionálním strachem z poraženého a okupovaného Německa, ve svém středu po válce akceptoval agresivní komunistickou menšinu. Zvlášť velký díl viny nesou na svých bedrech prezident Edvard Beneš, ministr zahraničních věcí Jan Masaryk a další demokratičtí politici, kteří své totalitní protivníky podcenili a kteří se navíc ani nepokusili veřejnost před nebezpečím stalinismu varovat. Zpočátku asi Beneš a jeho kolegové věřili, že protivníky demokracie zcivilizují a že výsledkem bude tolerantní forma*

⁶ Vojtěch MASTNÝ, *Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947–53, Stalinova léta*, Praha 2001, s. 53–54.

československého socialismu. Když nakonec v únoru 1948 viděli, jaká hrůza je pod diktaturou komunistické strany česká, stáhli se z boje a uzamkli se do sebelítosti a mučednictví, jako tomu bylo už předtím po Mnichovu a před nacistickou okupací v březnu 1939.“ (s. 30) Avšak ani sami českoslovenští demokraté se ze strany USA nedočkali očekávané podpory a odhodlání zastavit rozšiřující se sovětskou moc ve střední Evropě. Nemalý podíl na zániku třetí Československé republiky tak měla též americká zahraniční politika včetně velvyslance Laurence Steinhardta.

Text se vyznačuje logickou návazností a srozumitelností, což ostatně platí pro všechny knihy vzešlé z pera Igora Lukeše. Pro zasvěcené čtenáře je jeho jméno zárukou vysoké kvality a erudovaného přístupu. Nedílnou součástí práce je pečlivý a vlastní text, nezahlcující poznámkový aparát řazený vzadu za textem a seznam zkratk s podrobným jmenným rejstříkem, jehož užití přispívá k snazší čtenářské orientaci. Bohatý seznam použitých pramenů a literatury čítá patnáct stran. Nejednoho čtenáře jistě potěší též vhodně zvolený obrazový materiál sestávající z objevných a v českém prostředí převážně dosud nepublikovaných fotografií. Kniha vyniká vysokou mírou odbornosti a tematickou uceleností. Čtivost textu je taktéž výsledkem kvalitního překladu a dobře odvedené redakční práce nakladatelství. Jsem přesvědčen, že kniha bude vítaným přírůstkem k zásadním domácím pracím Karla Kaplana, Václava Vebera a dalších odborníků na poválečnou cestu Československa do náruče Sovětského svazu.

Petr SVOBODA

Zdeněk VÁCHA, *Žádám Vás jako vynikajícího odborníka... Organizace odborných prací pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži v letech 1918–1919.*

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR v. v. i. 2012, 336 s.,
ISBN 978-80-87782-04-0

S blížícím se výročím zrodu samostatného československého státu se úvahy o cestě k samostatnosti těžko budou moci vyhnout knize Zdeňka Váchy, jež pojednává

o zrodu, působení a výsledcích práce Úřadu pro přípravu mírové konference a činnosti sboru odborných poradců československé delegace v Paříži.

Dosavadní bádání, povětšinou soustředěné na osobnosti Edvarda Beneše a Karla Kramáře, opomíjelo personální a odborné zázemí, jímž oba jmenovaní v Paříži disponovali. Práce Zdeňka Váchy tuto mezeru nejen zaplnila, ale díky autorově badatelské pečlivosti (na níž je v kladném slova smyslu znát archivářský fundament) je mimořádně zajímavým a cenným příspěvkem nejenom k pochopení mechanismu fungování československé delegace na pařížské mírové konferenci, v historismu zakotveného myšlenkového pozadí, z něž se rodila podoba nového státního celku, ale i k porozumění sociálním a politickým konturám celého jednání, jež do značné míry formovaly zkušenostní horizont nových prvorepublikových elit. Budiž hned v úvodu řečeno, že Váchova kniha je pro porozumění intelektuální konstrukci nového státu, jeho „buržoaznímu“ charakteru a českým (méně již slovenským) sociálním specifikám v rámci středoevropského prostoru klíčovým textem.

Knihu instruktivně mapuje předchůdce, ustavení a prvotní dvojkolejnost Úřadu pro přípravu mírové konference, hledání odborníků i jejich kontinuitu se sociálními sítěmi z dob před Velkou válkou a z času fungování Maffie. Je zde dobře podána i personální proměna, administrativní činnost a ozvuky soupeření někdejších mladočechů a státoprávních pokrokářů po nástupu Karla Kramáře do čela delegace.

Přehled administrativy, personální politiky a úředního styku mezi Prahou a Paříží se možná nemusí jevit jako nejzajímavější čtení. Zdeněk Vácha však dokáže obsah dokumentů vztáhnout k aktuálnímu (a často tristnímu) stavu dopravy, k odjezdům Orient expresu (srov. s. 101) a suché úřední pozadí oživit útržky z osobní, často rodinné korespondence zúčastněných aktérů.

Z provozu Úřadu a posléze i Sboru odborných poradců československé delegace v Paříži (jehož fungování je věnována druhá část knihy), postupně vystupují ústřední osobnosti, jež se podílely na zajišťování odborného zázemí pro Benešovo a Kramářovo pařížské angažmá. Cílem samozřejmě bylo, aby měl Beneš k dispozici vždy ty „nejkvalifikovanější odborníky z každé sekce“ (s. 118), přičemž – pro někoho možná překvapivě – se pro jednání jako nejagilnější ukázala být sekce pro geografii, etnografii a statistiku, vedená (přinejmenším formálně) neuras-tenickým Luborem Niederlem. Líčení práce jednotlivých sekcí a výčet jejich personálního zázemí, který je nutně poněkud statický (jakkoli zde byly řešeny otázky hranic, hospodářského a strategického zázemí nově formovaného státu),

jsou vyváženy pasážemi o každodennosti členů delegace a jejich zázemí v hotelu Lutetia (s. 183–199, autorem této kapitoly je Jan Chodějovský¹).

Druhá část je tematicky rámována příjezdem delegace do Paříže a odjezdem do Prahy, jde tedy o jakousi cestu nově etablovaných československých elit „tam a zase zpátky“. Že šlo o cestu iniciační, která pro mnohé znamenala zásadní rozšíření rozhledu a nabytí sociálního kapitálu, jenž jim umožnil v nové, „jejich“ republice další kariéru (nezřídka v diplomacii), je nasnadě. Vladimír Slavík, Viktor Dvorský, Antonín Boháč, Adolf Černý, Jan Auerhan, Jan Kapras, Bedřich Štěpánek, Josef Borovička, Hanuš Jelínek, Marian Blaho, Hugo Vavrečka, Rudolf Kalhous, Josef Pfeffermann-Záruba... Ti všichni a mnozí další jsou zde zachyceni jako spolutvůrci nového státního útvaru a zároveň odborní garanti jeho zdárné budoucí existence. Je škoda, že zde Zdeněk Vácha nepřikročil alespoň k pokusu o komparaci práce československé delegace s delegací polskou či maďarskou. Domnívám se, mj. na základě práce Margaret Macmillanové,² že právě kvalita a dobrá koordinace odborných prací umožnila československé delegaci dosáhnout zásadně odlišného ohlasu u Rady deseti oproti Polákům, vedeným Romanem Dmowským a Ignacym Paderewským, či Maďarům, kteří však byli jako „poražený stát“ v odlišném postavení (problémy a rozptýlenost zázemí polské delegace krátce oglosoval J. Chodějovský v poznámkovém aparátu, za zmínku stojí zejm. s. 143, pozn. č. 591).

Kniha je doplněna o množství informačně bohatých statistických tabulek, otištěných (i jako skládací přílohy) v části *Textová příloha*. Zde čtenář nalezne nejen přehled personálního zázemí přípravného úřadu a delegace, ale například i tabulku čestných finančních darů, kterých se hlavním expertům za práci v komisích po návratu dostalo (neboť jejich činnost neměla statut pracovního poměru, s. 228), případně přehled jazykových kompetencí jednotlivých expertů (s. 242–244) či v textové příloze č. 10 přehled autorů a jednotlivých memorand, ze kterého lze (ne vždy jednoznačně) určit podíl jednotlivých expertů na společných pracích.

Jistě lze namítnout, že analýza archivních dokumentů a pramenů memoárového charakteru nemůže postihnout realitu konferenčních jednání. Zároveň se práce

¹ Ten také téma shrnul in: Jan CHODĚJOVSKÝ, *Vědci uprostřed velké politiky. Pařížská mírová jednání r. 1919 ve svědectvích jejich účastníků, odborných poradců československé delegace*, in: Zrod nové Evropy. Versailles, St. Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému, Jindřich Dejmek (ed.), Praha 2011. s. 139–157.

² Margaret MACMILLANOVÁ, *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*, Praha 2004.

nehonosí souhrnem teoretických konceptů, jež byly na prameny veskrze úřední povahy uplatněny (vedle v Archivu ministerstva zahraničních věcí uloženého Pařížského archivu a fondů týkajících se mírové konference jde především o porůznu rozptýlené osobní spisy jednotlivých expertů). Přesto nelze než vyjádřit obdiv nad tím, s jakou důsledností se Zdeněk Vácha tématu ujal a jak soudržně celek vyznívá. Kniha nejenže zachycuje proces zrodu ČSR na mezinárodním fóru, ale badateli poslouží kupříkladu i jako rozvrh sociální mapy prvorepublikových elit v jednotlivých oborech nově zformované buržoazní republiky.

Badatelská důslednost a očividný zápal, který z textu číší, z Váchovy knihy činí dílo, které je i přes na první pohled suchopárné téma radost číst.

Milan DUCHÁČEK

Jan HORSKÝ, *Teorie a narace. K noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje.*

Praha, Argo 2015, 275 s., ISBN 978-80-257-1320-4

Druhý soubor teoreticky zaměřených studií Jana Horského se na obálce honosí zdařilým olejem Daniely Tinkové a formálně navazuje na předchozí knihu *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním* (2009). Ponechme stranou poněkud zvláštní, institucionálním strategiím podléhající snahu prezentovat již podruhé soubor disparátních studií jako knihu. Je koneckonců nesporné, že Horského texty (včetně dvou dosud neotištěných konferenčních příspěvků a jednoho diskusního) na sebe navazují, že je pro knihu dílčím způsobem doplnil, a především seřadil do relativně soudržného rámce.

Horského studie se nadále věnují především dvěma okruhům. První z nich je soubor textů, v nichž se Jan Horský pokouší ohledávat prostor mezi tím, co nazývá „historickou vědou“ a co „dějepisem“. Problém, který v předchozí knize ilustroval na recepci textů Haydena Whitea a Rogera Chartiera, zde dostává novou, otevřenější podobu. Od filosofie dějin a problému transcendování kultury (kde se Horský propracovává od Chartiera skrze texty Paula Ricoeura, Hanse-Georga Gadamera, manželů Assmannových či Franka Ankersmita) se čtenář přes deklarativní studii o teorii jako konstitutivním rysu vědeckosti historiografie (projev ze sjezdu historiků v září 2011, otištěný následně v časopise *Dějiny – Teorie – Kritika*)

dobírá k dle recenzentova názoru klíčovému textu, vydanému dříve v souboru *Narace a (živá) realita*.¹ Zde Horský svůj původně dichotomicky vymezený prostor „historické vědy“, jež je teoretickým východiskem vyčleněna a oddělena od nevědeckého „dějepisu, který je narativní“ (s. 14; vyostřeněji, ve vztahu k praxi domácí historiografie, na s. 65), rozvolňuje a vztah teorie a narace začíná vnímat jako „prostupující se kategorie“. Snad na Horského uvažování vedle myšlenek Zdeňka Vašíčka (jehož „archeologizaci historie“, důrazu na jazykovou, metaforickou stránku historiografie a jeho přínosu domácí teoretické diskusi je věnována další ze statí), zanechala stopy i diskuse s přírodovědci, kteří na podněty lingvistického obratu zareagovali tím, že klíčové pojmy, jako je evoluce nebo tradiční taxonomie, podrobili parametrům lingvistiky a seznali, že i jejich pojmosloví je podřízeno stejným limitům jako terminologie „měkkých“ oborů (s. 170–175; viz též příspěvek Antona Markoše v citovaném souboru *Narace a /živá/ realita*²). Tento posun a potkávání dobře mapuje Markošem editovaný svazek *Jazyková metafora živého*, v inspiraci Heideggerem a pracemi Pražského lingvistického kroužku oscilující kolem problému metafory, sémioze, biosémiotiky a „hemžení na rozhraní“.³ Je sporné, do jaké míry lze přijmout Horského snahu omezit dopad narativistické kritiky pouze na holistické způsoby uchopování Dějin. Dle recenzentova názoru je možné tuto kritiku vztáhnout na jakýkoli historiografický text, nikoli jen na „dějepisectví“. Snad ne vždy lze poukazovat například na „whigovský“ pokrokový nexus, nicméně ideologické pozadí mají nutně i texty „historické vědy“, zejména ve chvíli, kdy těží z tezí klasiků „critical theory“.

Právě v článku o prostupujících se kategoriích lze ovšem nejlépe vysledovat posun, ke kterému Jan Horský ve své teorii dospěl. Shrnuje ho ostatně sám v závěru: „*I když jsou slova v socio-kulturních polích zapředená do velmi variabilních tkanin sémantických polí, i když patrně většina (filozofických a vědeckých) pojmů vyrůstá z původní metaforiky přirozeného jazyka a i když mnohé historické kategorie fungují jen na úrovni jazyka ve smyslu Ankersmitových »reprerentací« (» narativních substancí«), přece jen lze alespoň některá slova a metafory redefinovat a restrukturovat v pojmy na způsob »ideálních typů«.* Právě tak, jak jsem psal před pěti lety, musíme někdy volit »narativní vysvětlení« tam, kde nelze vysvětlit teorii. Dnes bych, i proto, že se snažím

¹ Jan HORSKÝ – Juraj ŠUCH (eds.), *Narace a (živá) realita*, Praha 2009, s. 9–27.

² Anton MARKOŠ, *Narativita v biologii a narativita živého*, in: *Narace a (živá) realita*, s. 101–112.

³ Srov. Anton MARKOŠ (ed.), *Jazyková metafora živého*, Červený Kostelec 2010.

ukázat, že předěl mezi teorií a narací a zejména přechod mezi »typem« a »zápletkou« je snad ostře jednoznačný z hlediska logické analýzy, avšak z hlediska vývoje poznání (historických) věd spíše rozostřený, stupňovitý, plynulý, byl vůči »narativním interpretacím« či »narativním vysvětlením« patrně vstřícnější, a to zejména tehdy, pokud se jim přizná alespoň určitá epistemologická funkce.“ (s. 184)

Zde nalézáme jádro posunu v Horského myšlení, jádro, které pro čtenáře Paula Ricoeura či Michela de Certeau a koneckonců i Horského oblíbence Rogera Chartiera asi nebude moc velkým překvapením. Horský se očividně dobral k tomu, k čemu dospěl i Reinhart Kosseleck po čtvrtstoletí fascinace Begriffsgeschichte, totiž „že dějiny pojmů zkoumají jazyk, a ten, nikoli samotné pojmy (jak soudil ve svých starších pojednáních), je pro něj indikátorem i faktorem skutečnosti.“ (srov. s. 178) Škoda, že toto poznání Horský nedokázal včlenit do nedávno vydaného souboru *Koncepty a dějiny*, kde se, zřejmě ve snaze o udržení konzistence a vědeckého statutu na teorii a (pre)konceptualizaci zaměřené „historické vědy“, právě popsanému problému spíše vyhýbá, ačkoli si je jazykové podmíněnosti teoretických konceptů a jejich individuálního ideového zakotvení dobře vědom.⁴

Druhý okruh studií zahrnutých do knihy se týká tématu historizace etiky a obecně historismu v domácím evangelickém prostředí během 20. století, zejména v reakci na (post)osvícenský racionalismus. Zde, mj. na pozadí Masarykových a Troeltschových prací z oblasti sociologie náboženství, mapuje Horský na textech J. L. Hromádky, J. B. Kozáka, E. Rádla a F. Žilky proměny etických rámců jako vývojově podmíněných kategorií, respektive na zvolených textech zkoumá pojmání autonomie či heteronomie morálky, vztahu vrženosti a naddějinných hodnot či soupeření mystiky a „vědeckého“ racionalismu. V pokusu o „náčrt myšlenkového vývoje“ (s. 135) Horský mj. nalézá u J. B. Kozáka paralely s myšlením Norberta Eliase a poukazuje na až zarážející nekonzistenci postojů J. L. Hromádky (srov. s. 128n).

Z rámce knihy se poněkud vymyká dosud nepublikovaná stať o polaritě a pluralitnosti genderu. Ta je spíše než studií Norbertem Eliasem inspirovaným diskusním komentářem k tematizaci a rozboru diskurzů panenství a manželství, jak jsou prezentovány v ediční řadě Lucie Storchové a Jany Ratajové, mapující problematiku manželství, genderu a misogynního diskurzu v raném novověku

⁴ Viz Jan HORSKÝ, *Fakt*, in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Lucie Storchová a kol. (eds.), Dolní Břežany 2014, s. 49; srov. např. TÝŽ, *Metoda*, in: tamtéž, s. 25–26; TÝŽ, *Čas*, in: tamtéž, s. 33, aj.

(16.–18. stol.). Horský zde polemizuje se zvolenou optikou genderu jako „textového efektu“ a mj. namítá, „že to s performativitou diskursivních praktik a promluv bude složitější, než se zdá z perspektivy lingvistického obratu.“ (s. 169)

Právě v posledním textu před závěrečnými úvahami se Horský vrací k své domovské historicko-demografické badatelské látce, již knižně pojednával před téměř dvaceti lety v *Rodině našich předků* (1997). Dočkáme se nyní, po dvojí – bezesporu hodnotné a důsledné – osobní rekapitulaci teoretických podnětů posledního půlstoletí návratu Jana Horského od „historické vědy“ k „dějepisectví“?

Milan DUCHÁČEK

František X. HALAS, Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie svatého stolce. České země a Vatikán.

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2013,
2., rozšířené vydání, 783 s., ISBN 978-80-7325-313-4

Halasovo opus magnum vyšlo po necelých deseti letech v druhém vydání, což svědčí o zájmu čtenářů o danou problematiku. Jistě nejenom proto, že se jedná o jediné zpracování svého druhu. František X. Halas přistoupil k tématu vyzbrojen jak odbornými znalostmi, tak i osobním prožitkem: ve Vatikánu strávil pozoruhodných deset let, nejprve jako československý (1990–1992), později český (1993–1999) velvyslanec u Svatého stolce. Objemná kniha je psána krásným, čtivým stylem, který je jistě nejen autorovým dědictvím po otci – básníkovi. František X. Halas píše poutavě, píše z pohledu věřícího katolíka a dílo nalezneme příznivou odezvou hlavně v katolických kruzích. Sám autor rozhodně nepropaguje kritický přístup. Přesvědčivě vykládá, co jej k tomu vede: „*Jsem ostatně přesvědčen, že postulátu »objektivity« historika v pozitivistickém slova smyslu bylo definitivně odzvozněno, jakmile se v souvislosti s teorií relativity prosadilo vědomí nemožnosti vyloučit z procesu poznání pozorovatele, jinak řečeno, když se ukázalo, že nelze dosáhnout takového výsledku vědeckého bádání, v němž by se tak či onak neuplatnila osoba badatele. /.../ Mám za to, že za těchto okolností /.../ by bylo vhodnější, aby se pro historickou snahu o podání pravdivého obrazu minulosti užívalo namísto výrazu objektivita pojmu poctivost.*“ (s. 9)

Tento delší citát uvádím proto, že je vodítkem k autorově metodě. Můžeme samozřejmě zpochybnit touhu po odkrytí „pravdivého obrazu minulosti“, ale o Halasově poctivém přístupu pochybovat nelze. Včetně toho, že současné druhé vydání je skutečně rozšířené o nové poznatky i literaturu. Bibliografie připojená na konci textu je poněkud netradičně velmi výběrová: odkazuje jen na nejčastěji uváděné tituly citované v poznámkách ve zkratkách, k nimž je připojen i klíč. Nevím, zda je tento systém tím nejšťastnějším; poznámkový aparát není příliš přehledný.

Autor si vytkl nelehký úkol – zmapovat dějiny instituce trvajících navzdory všem neshodám, protivenstvím i vnitřním kontroverzím po dvě tisíciletí. Na bezmála osmi stech stranách předkládá historii instituce, jejíž nepřetržitá existence je v rušných dějinách lidstva výjimečná. Speciální zájem pak věnoval vzájemnému vztahu mezi českými zeměmi (částečně i Slovenskem) a Vatikánem. Složitou látku rozdělil do čtyř hlavních tematických celků – postupně hledá „náboženské zdroje papežova politického vlivu i politické nástroje papežova náboženského poslání“, zabývá se „svatým stolcem a městským státem Vatikán“ a samostatná kapitola se týká už zmíněných kontaktů mezi Vatikánem a českými zeměmi. Naše „domácí“ problematika ovšem prostupuje integrálně textem celé knihy. Zejména v těch obdobích, kdy české záležitosti hýbaly křesťanským světem. Tak je pojata líčení osobnosti svatého Vojtěcha představujícího ranou ideu jednotné Evropy a v rámci analýzy velkého schizmatu Halas připomíná postavu Jana Husa. V daném kontextu autor upozorňuje na činnost husovské komise v devadesátých letech uplynulého století i slavnostní řeč Jana Pavla II., který vyslovil lítost nad upálením M. Jana Husa. Při hodnocení úlohy papežství na cestě k Bílé hoře se Halas inspiroval i pozoruhodnou knihou Oliviera Chalina, kterou ostatně sám mistrně převedl do češtiny.¹

Velmi pěkný je podrobný rozbor struktur státu Vatikán, jejich fungování a významu. Čtenář se například dozví, co si představit pod pojmy kongregace, synod, tribunál, papežská rada, jaký smysl má výběr papežova jména atd. Halas kromě jiného musel překonat i řadu nástrah při výkladu o těch epochách, které Svatému stolci příliš nesloužily ke cti. Ať už to bylo schizma, přebujelý nepotismus renesančního papežství a excesy při tehdejších papežském dvoře, dogma o neomylnosti, postoje Pia XII. za druhé světové války apod. Halas více shromažďuje fakta, než by se pouštěl do přílišné kritiky. Podobným způsobem

¹ Olivier CHALINE, *La bataille de la Montaigne Blanche*, Paris 2000; český překlad: *Bílá hora*, Praha 2013.

postihuje i různé převratné momenty světové historie posuzované optikou svatopetrského stolce: například vztah papežů ke komunistickým vládám, sledování změn po roce 1989 atd.

Je zřejmé, že Halasovou doménou je více historie nové doby, což je i jeden z přínosů díla, protože se v tomto ohledu jedná o zcela průkopnický počín a jedinečné zpracování v celé české historiografii zabývající se církevní problematikou. Fundovaně autor nahlíží na (dosud diskutovaný a ne všude jednoznačně přijímaný) Druhý vatikánský koncil, s pochopením sleduje činnost prvního „slovanského papeže“ Jana Pavla II. a přibližuje i působení Benedikta XVI., papeže teologa a myslitele. Oproti prvnímu vydání je nově analyzována i smlouva mezi Českou republikou a Svatým stolcem, její příprava a osudy po dubnu 2005.

Působivě Halas nahlíží na pojetí demokracie ve Vatikánu. Ačkoliv většina moderních papežů patří k propagátorům demokratických myšlenek ve světě, uvnitř Vatikánu a církve zdánlivě paradoxně demokratické principy neplatí. František X. Halas vysvětluje, že demokracie není pro papeže „*cílem, ale je prostředkem*“ a přístup svatých otců vně k světu a dovnitř, do vlastních řad není podle autora „*měření dvojitým metrem*“. I když je možné, že za působení papeže Františka se může mnohé změnit.

Lze uzavřít, že Halasova kniha se stane jistě vyhledávanou příručkou a že na jejích závěrech budou stavět četní další badatelé. Stručná anotace nedokáže postihnout množství podnětně zpracovaných témat – *Fenomén Vatikán* je třeba číst a posoudit, třeba i kriticky.

Ivana ČORNEJOVÁ

Bohuslav BROUK, Na obranu individualismu. Publicistika z let 1930–1960, Viktor A. Debnár (ed.).

Praha, Academia 2014, 568 s., ISBN 978-80-200-2393-3

Jméno surrealistického teoretika, kritika a psychoanalytika Bohuslava Brouka (1912–1978) není české kulturní veřejnosti neznámé. Počátkem jedenadvacátého století u nás znovu vyšly některé z jeho prací (texty a eseje *Zde trapno existovat, O pošetilsti života a smrti, O funkcích práce a osobitosti* nebo studie *Životní sloh* či *Auto-*

sexualismus a psychoerotismus), existují specializované webové stránky, věnované Broukově osobnosti (www.bohuslavbrouk.cz). Na straně druhé dosud nenalezl svého životopisce, prvním systematictější pokusem o uspořádání jeho tvorby je právě tento titul.

Samotná edice, zahrnující vlastní Broukovy texty, zabírá tři čtvrtiny publikace. Kniha, jejímž editorem je Viktor A. Debnár, není pouze průřezem autorovy žurnalistické práce v letech 1930–1960, ale obsahuje také rozsáhlé a rozličné doprovodné studie a komentáře literárních a kulturních historiků a teoretiků. Biografického pojednání se ujal editor Viktor A. Debnár; Bruno Solařík, Vladimír Papoušek a Milan Drápala pak Broukovu tvorbu uvádějí do kontextu společenských, kulturních a politických souvislostí. Ze všech studií vyvstává obraz Bohuslava Brouka jako solitéra se sklony k ikonoklasmu. Jeho myšlení pochopitelně poznamenala příslušnost k surrealistickému hnutí, kdy podléhal některým jeho myšlenkovým schémátům (kam patří například přeceňování psychoanalýzy při výkladu společenských a kulturních přeměn a přílišná fixace na užívání freudovských pojmů). Na straně druhé jeho texty dodnes působí velice provokativně, ozývá se z nich mnohdy „střelba“ do vlastních řad i pocit vykořeněnosti, který jej provázel během celého života. Snad bychom jej mohli srovnávat se Závašem Kalandrou, Robertem Kalivodou nebo Egonem Bondym, kteří se rovněž ve svých dílech pokoušeli o propojování surrealismu s marxismem a kteří v rámci české kultury reprezentují jistou linii podzemního myšlení a opozice zleva.

Nejpodnětnějším z doprovodných textů se jeví stať *Podivný případ doktora Jekylla a pana Brouka* od literárního teoretika Bruna Solaříka (s. 102–123), hlásícího se stejně jako Brouk k surrealismu. Solaříkův text však rozhodně není jednostrannou apologií, ze všech příspěvků je naopak vůči Broukovi nejkritičtější. Autor se pokouší o postižení jednotlivých etap surrealista myšlení a zabývá se především jeho konceptem tzv. životního slohu, který mu z celé Broukovy tvorby připadá nejproblematictější. Zpočátku má podle něho Broukovo dílo subverzivní charakter a je především negací společenského pokrytectví, což se výrazně projevilo nejen v jeho nonkonformních postojích k sexualitě a propagaci autoerotismu, ale i v diskusích okolo interpretace Máchova díla v roce 1936. Pozdější Broukovy pokusy o vytvoření konceptu nového životního slohu však vnímá Solařík negativně. Brouk koncept představil v knize *Lidé a věci*¹ a podle

¹ Bohuslav BROUK, *Lidé a věci*, Praha 1947. Brouk zde načrtl vizi racionalizace lidského pobývání, zasahující všechny oblasti života a každodennosti. Týká se především vztahu člověka k materiálním věcem. Podle Brouka se mají lidé zbavovat neužitečných

Solaříka znamenal tento text zásadní odklon od surrealistického myšlení s jeho důrazem na nevědomí a iracionalitu. Stejně tak je kritický k Broukovu odmítavému postoji vůči etice jako takové. Zatímco surrealisty adorované freudiánství (i marxismus) ukazují na podmíněnost etiky individuálními nebo společenskými zájmy a silami, Brouk ve svém racionalizačním schématu odmítá etiku jako projev iracionality a iluzivnosti. S jistou nadsázkou píše Solařík o třetí fázi Broukova vývoje jako o třetím stupni dialektického trojúhelníku. Za třetí republiky se stal Brouk členem KSČ (ačkoliv se k marxismu a dialektickému materialismu hlásil již za studentských prvorepublikových let, členství ve straně mu bylo tehdy zamítnuto), krátce nato byl však ze strany vyloučen. V tomto období se stává razantním kritikem nastupující „lidové demokracie“, jejího nacionalistického kultu a latentního antisemitismu. Kritizoval služební postoj mnoha levicových osobností (Františka Halase či Vítězslava Nezvala) vůči státu, který byl pro „autentického levičáka“ Brouka zcela nepochopitelný (s. 149–162). Solařík otevírá i pozoruhodnou kapitolu Broukova myšlení v exilových letech, a především jeho pojetí svobody, kterou nikdy nevnímal ahistoricky ani prizmatem oficiálních proklamací liberální demokracie, ale vždycky jako výraz tužeb a subjektivního naladění mas i jednotlivců.

Text Vladimíra Papouška („*Život nejde odkládat, a zvláště nikoliv pro nějakou doktrínu!*“ *Umění, kultura a Bohuslav Brouk*, s. 102–123) se zabývá Broukovým chápáním umění, jeho vztahem k tradici, moderně a prvorepublikové kultuře. Papoušek správně postřehl, že „*Bohuslav Brouk nikdy ani v náznaku nepředstíral filozofické ambice a jeho uvažování o době, kultuře a umění je obvykle případové, iniciované nějakým konkrétním podnětem, respektive vyvolané nezbytností hájit vlastní tezi o hlubinné psychické motivaci člověka k uměleckému gestu.*“ (s. 111) V tomto kontextu lze vnímat jeho negativní vztah k románu, který považoval za útvar udržující stávající společenský systém a obecně sdílené představy nebo razantní kritiku maloburžoazního hokynářství, přiživujícího se na kulatém máchovském výročí. Brouk byl podle Papouška velmi tvrdým kritikem tradice, nacionalismu, ale především různých druhů světských nebo náboženských kultů, které mohou zpravidla zakrývat myšlenkovou impotenci. Jedna z jeho nejtvrdějších kritik pak zasáhla výstavu sovětských umělců v sedmačtyřicátém roce, které vytkl propagan-

předmětů, neboť jejich držení může vést až k fetišismu. K takovým patří podle Brouka kromě nejrůznějších památek hmotné i sakrální povahy např. i hřbitovy, které vnímá jako projev lidského nerozumu, pověřivosti a zbytečného ulpívání na kultu mrtvých (zde lze hledat paralely např. s pohřbíváním v josefínské době).

distický akademismus a kýčovitost, nadbíhající v ždanovovském duchu masového vkusu. Z některých textů vyplývá i Broukovo kulturní elitářství (spojené se zápallem pro avantgardu a moderní umění), které jej v době pokusů o syntézu komunismu s národními tradicemi ze společnosti vydělovalo (*Pro povinný konzum kultury*, s. 286–287).

Milan Drápala, specialista na třetí československou republiku, pojednává o Broukově publicistice v kontextu dobové žurnalistiky. Jeho výklad lze vnímat i jako pandán k Solaříkovu textu. Na rozdíl od Solaříkova introspektivnějšího přístupu je Drápalův příspěvek spíše poklonou Broukovi za statečné a menšinové postoje, kdy jeho publicistiku řadí například po bok Ducháčkových a Tigridových *Obzorů*. Peripetie Broukova života nejlépe ukazuje závěrečná Debnárova studie (s. 506–539). Ta přináší i pozoruhodné svědectví o jeho obtížném protloukání se v exilu, kdy musel s sebou nést nálepku komunisty, s únorovými exulanty si nerozuměl, vystřídal několik manuálních profesí a po mnoha peripetiích zemřel v osamění a zatrpklosti ve Spojeném království.

Broukovy texty promlouvají velmi živým a aktuálním jazykem. Čtenářskou obec by svou zakořeněností v době mohly zaujmout i dnes překonané Broukovy názory týkající se například pojetí homosexuality jako patologické deviace nebo nacismu jako derivátu potlačené sexuality. Je zřejmé, že mnohé Broukovy myšlenky budou i dnes nadále provokovat a iritovat. Nesdílím sice názor surrealisty Františka Dryjeho, že Broukova osobnost stojí v linii filosofů, jako byl Friedrich Nietzsche (srov. s. 13), nicméně i o Bohuslavu Broukovi lze říci, že mnohé své texty tvořil kladivem.

Vojtěch ČURDA

Muzea a výstavy

Listopady/Novembers.

Výstava Univerzity Karlovy k výročí 17. listopadu 1939 a 1989,
Křížová chodba Karolina, 17. listopadu 2014 – 28. února 2015

Musím přiznat, že jsem šla na vernisáž výstavy *Listopady* s představou, že mě čeká zhlédnutí klasické dokumentární výstavy. Neboli že na základě pečlivého archivního výzkumu autoři shromáždili mnoho historických fakt a všechen sesbíraný materiál vměstnali na několik panelů a do velkého počtu vitrín. Ne že bych výše nastíněným typem výstav opovrhovala, ale expozice, která byla po 17. listopadu 2014 připravena pro návštěvníky Křížové chodby Karolina, mě opravdu příjemně překvapila.

Bez štedré podpory rektora univerzity by se tak velkolepý projekt podařilo realizovat jen stěží. Podporou myslím samozřejmě jak ideovou záštitu, tak především uvolnění potřebných finančních zdrojů. Otevření reprezentativní výstavy se pak bez rozpaků mohlo stát jedním z hlavních bodů programu oslav 17. listopadu v Praze. Při přestřihávání pásky asistovali Tomáši Zimovi hosté nejvýznamnější – prezidenti pěti střeoevropských států.

V posledních letech zastihují na většině míst oslavy pádu komunismu připomínání tragických událostí z roku 1939. Většinou se pražské protiněmecké nepokoje po smrti Jana Opletala a následné nacistické represe proti vysokoškolákům zmiňují jen jako jeden z důvodů, proč se shromáždění, jež odstartovalo tzv. sametovou revoluci, pořádalo. Tato výstava však pozornost zaměřila rovným dílem na obě události českých moderních dějin spojených s datem 17. listopadu.

Autoři Petr Cajthaml a Jakub Jareš navíc neopomenuli provázat oba tyto milníky důležitou linkou – představením různých podob připomínání si Mezinárodního dne studentstva. Asi ne všem návštěvníkům výstavy bylo známo, že se některým studentům českých vysokých škol podařilo z protektorátu uprchnout a vstoupit v zahraničí do československých vojsk. Mnohým z nich bylo dokonce v Británii umožněno i dostudovat. Skupinka těchto mladíků shromážděna v Ústředním svazu československého studentstva v exilu dokázala v Londýně již roku 1941 prosadit 17. listopad jako Mezinárodní den studentstva. Po válce byl založen Mezinárodní svaz studentstva, který si za své sídelní město zvolil Prahu. Po Únoru 1948 však tuto organizaci ovládli komunisté, západní korporace z něj vystoupily a oslavy svátku se v Československu dostaly plně do režie vládnoucí strany.

Kurátoři výstavy své vyprávění dokonce neskončili ani datem 17. listopadu 1989 a představením následných hektických dní z pohledu studentského hnutí. Na závěr expozice ještě přidali ohlédnutí za oslavami významného dne, dnes již státního svátku, i v letech porevolučních – jeden panel byl například věnován výzvě *Děkujeme, odejděte*, která vznikla při desátém výročí sametové revoluce.

Všechny vzpomínané události byly zasazeny do širších kontextů – návštěvníky upoutala nejen originálně ztvárněná časová osa, ale především velké přehledné mapy. Ty názorně přibližovaly dění v jednotlivých státech – například válečné operace či postupný rozpad sovětského bloku. Na mapách byly ale zachyceny také události spojené přímo s tématem výstavy – jedna například dokumentovala rychlé rozšíření připomínání Mezinárodního dne studentstva v různých státech po celém světě, druhá zase detailně znázornila trasu průvodu z Alberta v roce 1989.

Vedle sledování proměn podob oslavy 17. listopadu se autoři zaměřili také na představení životních osudů protagonistů obou historických událostí. Jak charakteristická pro padesátá léta v Československu je skutečnost, že zatímco se komunistická propaganda svátku zmocnila a oslavovala ho v souladu s tehdejší propagandou, několik účastníků protiněmeckých protestů, kteří byli v roce 1939 deportováni do koncentračních táborů, si místo účasti na slavnostních shromážděních odpykávalo tresty v komunistickém kriminále či nuceně pobývalo v exilu.

Každému příběhu vybrané osobnosti bylo věnováno několik listů v samostatné brožurce, kterou si návštěvník v případě zájmu prolistoval. Na tomto místě nemůžu nezmínit hluboký zážitek z vernisáže – při pročitání jednoho medailonku se za mnou najednou ozval energický hlas: „*To je o mně.*“ A více než devadesátiletý pán se rozpovídal o svých životních peripetiích.

Škoda, že pamětníci nemohli sedět na výstavě celé dny a vyprávět své osudy. Některé rozhovory byly ale předem zaznamenány a návštěvník si je mohl poslechnout z audionahrávky. Podobných nápaditých zastavení se dalo na výstavě nalézt více – nebyly zde jen zdařilé reprodukce transparentů, plakátů či letáků z demonstrací, které by přilákaly pozornost. Obecně je současným muzejnickým trendem expozice zatraktivňovat a přizpůsobovat uspěchanému divákovi, což je často na škodu. Autorům této výstavy se ale podařilo zakomponovat multimediální pomůcky velmi vkusně – jako příjemné osvěžení působily dobové záběry z demonstrací z roku 1989 či úryvky z vysílání rádia Svobodná Evropa. Pročítání textů o represích 17. listopadu 1939 zase doplnila možnost poslechnout si záznamy rozhlasových nahrávek reakcí Emila Háchy a Edvarda Beneše na uzavření vysokých škol v protektorátě. Do atmosféry druhé světové

války byl návštěvník ještě více vtažen dobovými, lehce patetickými rozhlasovými hrami o 17. listopadu, které pro BBC secvičili a nahráli českoslovenští studenti v Anglii. Autentický radiopřijímač, z něhož se tyto nahrávky jakoby linuly, měl na sobě nezbytné upozornění: *Pamatuj, že poslouchání zahraničního rozhlasu je zakázáno a trestá se kázníci nebo i smrtí.*

Výstava nalákala více návštěvníků jistě i díky anglické verzi popisek a vstupem zdarma. Nepředpokládám tak, že by ji zhlédl malý počet lidí, určitě by si ale po skončení zasloužila přenesení z Prahy do jiného (ať už domácího, či zahraničního) města. O vhodnosti vytvoření katalogu či spíše DVD, které by poté mohli využít i pedagogové jako vhodnou (multimediální) učební pomůcku v hodinách dějepisu, případně občanské výchovy, nemluvě.

Jitka BÍLKOVÁ

Didaktika

Španělské školství

Díky grantu Fondu rozvoje vysokých škol¹ jsem v akademickém roce 2013/2014 vycestoval na semestr do Španělska a mohl tam mimo jiné provádět srovnání tamního školského systému s českým. Pokusím se zde nastínit hlavní diference a osobní postřehy z mého pobytu, při němž jsem měl možnost blíže se seznámit především se vzděláváním dětí na nejnižších stupních škol. Mé zkušenosti se vážou k provincii Asturias, která leží na severozápadě země a pro níž je charakteristické hornické a dělnické prostředí, které s poněkud chladnějším podnebím určuje náuru i politickou a kulturní orientaci místních obyvatel. Sever Španělska má zároveň silnou republikánskou tradici, která se ve školství projevuje především nedůvěrou k církevním školám a silným příklonem k regionalismu. Ostatně pro levici celé země je charakteristické silné prosazování svébytnosti jednotlivých autonomních oblastí, zatímco pravice propaguje spíše centralistické řízení země.

Pro španělské školství je charakteristické rozdělení na státní, tzv. polostátní a soukromé. Již školská zařízení pro nejmladší děti existují ve všech těchto formách. Stát přispívá pouze na chod tzv. polostátních škol, v menší míře existují i zcela soukromé, které nejsou státem dotované vůbec. V tomto případě rodiče hradí vše spojené se vzděláním svých dětí. V polostátních školách se za žáka neplatí celé vzdělávání, ale pouze jeho část, což v podstatě odpovídá českému pojetí škol soukromých. Ryze soukromé školy tvoří naprosté minimum ze sítě škol ve Španělsku.

Značný počet tzv. polostátních škol jsou instituce zřizované církví. Určitým způsobem je i zařazení dítěte do daného typu školy aktem politického rozhodnutí rodičů – do soukromých, respektive tzv. polostátních škol chodí častěji děti pravicově smýšlejících rodičů a naopak. Samozřejmě nelze generalizovat, protože o výběru konkrétní školy rozhoduje celá škála kritérií – na venkově například spádovost dopravy.

Na fungování církevních škol se aktivně podílejí členové mnišských řádů, probíhají zde ranní modlitby, žáci se pravidelně účastní i mši a zpovědi. Pevnou

¹ Více o projektu Výuka dějepisu v minulosti a současnosti: E-learningová podpora výuky didaktiky dějepisu, který byl realizován pod číslem 202-706 v rámci projektů FRVŠ řešených na PedF UK v roce 2013 viz: Jitka BÍLKOVÁ, *Inovace výuky didaktiky dějepisu na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy*, Marginalia Historica 2, 2013, s. 243–245.

součástí výuky je zde samozřejmě náboženství, které však lze navštěvovat i na školách zřízených státem, nejčastěji formou volitelného předmětu. Žáci soukromých škol zpravidla musí nosit uniformy, zatímco státních většinou ne.

Školský systém je rozdělen následovně (v závorce uvádím úroveň vzdělávání podle mezinárodní stupnice ISCED):²

Infantil 0–6 let (ISCED 0)

Prvním stupněm je nepovinné vzdělávání „infantil“ rozdělené do dvou cyklů: 0–3 roky dítěte a 3–6 let. Na tomto místě je nutné podotknout, že ve Španělsku není zavedena dlouhodobá rodičovská dovolená, a proto děti nastupují relativně brzy do prvního cyklu (cca v necelém jednom roce), nebo jsou v péči svých prarodičů. Druhý cyklus od tří do šesti let není sice povinný, ale naprostá většina dětí se ho účastní. Přímo předchází samotné škole a má daleko blíže k českému prvnímu stupni základních škol (například denním rozvržením aktivit) než mateřské škole. Děti se zde učí základy čtení, psaní a počítání. Kromě samotných znalostí si žáci osvojují i praktické dovednosti potřebné k fungování v rámci vyučovacího dne. Často bývá toto školní zařízení přímou součástí dalšího stupně škol. Děti se tak mají možnost učit i nápodobou svých starších spolužáků v rámci volnočasových aktivit odehrávajících se ve stejné budově.

Primaria 6–12 let (ISCED 1)

Primární vzdělávání, které odpovídá našemu prvnímu stupni základních škol, je rozděleno do tří dvouletých cyklů, v nichž se děti učí několika předmětům. Výuku však zajišťuje, podobně jako u nás, jeden nebo pouze několik vyučujících. K rozdělení žáků do tříd dochází zpravidla na konci každého cyklu. Tento stupeň je pro všechny povinný a je zajišťován jak soukromými, tak i státními školami.

Secundaria Obligatoria 12–16 let (ISCED 2)

Je to další úroveň povinného vzdělání, která odpovídá našemu druhému stupni základních škol, a zpravidla jej zajišťuje jiná instituce než oba předcházející stupně. Vyučování je zde rozděleno do dvou dvouletých cyklů, přičemž ve druhém cyklu dochází ke specializaci na technické a vědecké obory. Důležité je, že i tento stupeň je pro všechny žáky povinný a nedochází tak k rozčleňování do

² ISCED (The International Standard Classification of Education) – Mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání. Stupnice vypracovaná UNESCO již v roce 1976.

víceletých gymnázií. Rozdělení na tzv. studijní a nestudijní typy žáků se koná až v závěru tohoto stupně vzdělání, tedy později než v České republice. Pro zajímavost uvádím, že dějepis je na tomto stupni spojen se zeměpisem a má zpravidla tříhodinovou dotaci týdně.

Následující vzdělání – Bachillerato 16–18 let (ISCED 3)

Na této úrovni již dochází k diferenciaci na akademické, tzv. bakalářské studium a technické profesionální studium. Žáci s ambicemi pokračovat na univerzitu nastupují do některého z bakalářských programů a zájemci o vykonávání dělnických profesí do profesionální přípravy, která by mohla být přirovnána k učňovským oborům s označením Grado Medio. V obou případech se jedná o dvouleté studium. Absolventi bakalářského studia pak mohou pokračovat na univerzity a absolventi profesionální přípravy rozvinout své odborné znalosti na dalším stupni, Grado Superior (ISCED 5B), které zpravidla studují od 18 do 21 let.

Univerzitní vzdělání

Na vysoké školy mohou nastoupit absolventi bakalářského programu, případně i profesionální přípravy.

Studenti v rámci přijímacího řízení, jež zajišťuje univerzita s aktivním přispěním ministerstva, absolvují test, přičemž určité procento bodů potřebných k přijetí získávají i ze studijních výsledků předešlého stupně vzdělání. Test není koncipován na konkrétní obor, je zaměřen obecněji, například na humanitní otázky. V rámci vysokých škol tvoří naprostou většinu instituce veřejné, existuje zde pouze několik málo soukromých.

Z daného přehledu je jasné, že v samotném systému školství neexistuje hlubší rozdíl mezi Českou republikou a Španělskem, hlavní diference je v délce společného studia. Neexistují zde víceletá gymnázia, a tak značná část studentů absolvuje stejné vzdělání po delší dobu než u nás.

Absolutně jiná je situace v praktickém fungování škol. Zásadní je rozdělení na státní a soukromé (polostátní) školství, kdy výrazně prestižnější a finančně lépe ohodnocené je působení ve státním sektoru. Pedagogové, kteří se ucházejí o zaměstnání ve státních školách, musí projít systémem zkoušek a příprav, přičemž určitou dobu pracují v pozici suplentů a až v průběhu několika let mají možnost získat definitivu. O jejich umístění na dané škole nerozhoduje ředitel, ale výsledky ve zkouškách a získané body za předešlé působení. V soukromém

a tzv. polostátním školství funguje jiný systém, kde o výběru učitelů rozhodují majitelé a ředitelé škol.

Hlavní pozitivum španělského školství spatřuji v zapojení rodičů do edukačního procesu nižších stupňů vzdělávání. Aktivně zde fungují asociace rodičů, které zajišťují kroužky a odpolední aktivity přímo v areálu školy. Značná část dětí tak se spolužáky i rodiči tráví celý den, přičemž nedochází k u nás tak obvyklému propastnému rozdělení na vyučování a odpolední zábavu.

V současnosti probíhá ve Španělsku bouřlivá diskuse o roli církve v procesu vzdělávání. Především opoziční levicové strany upřednostňují sekularizaci školství, zatímco vládní lidová strana (Partido Popular) naopak prosazuje lepší postavení polostátních, potažmo církevních škol.

Během mé přednášky,³ v níž jsem představoval španělským pedagogům systém českého školství, nejvíce kvitovali právě naprosté oddělení církve od vzdělávacího procesu. Zaujalo je rovněž fungování veřejných škol, jakožto bezplatných institucí, kterým však zůstává vyšší prestiž než školám soukromým.

Značně rozdílná je i příprava učitelů. Při španělských univerzitách jsou zpravidla zřízeny pedagogické fakulty, které však zajišťují pouze studium všeobecné a speciální pedagogiky. Učitelé odborných předmětů se rekrutují z absolventů jiných fakult, přičemž k výkonu profese musejí složit speciální zkoušky. Ty obsahují otázky jak z didaktiky a pedagogiky, tak zároveň prověřují znalost daných odborných předmětů, jež uchazeč hodlá vyučovat.

Vzhledem k zaměření tohoto časopisu se, myslím, sluší alespoň v krátkosti připomenout i výuku dějepisu ve Španělsku. Jak jsem již poznamenal, často jsou dějiny vyučovány v jednom bloku se zeměpisem, s obvyklou dotací tří hodin týdně. V učebnicích i samotných hodinách se kromě světových dějin žáci seznamují s historií Španělska a poměrně významný prostor zaujímají dějiny jednotlivých provincií, resp. dané provincie, v níž sídlí konkrétní škola. Na regionálnost se obecně klade velký důraz i v jiných předmětech a speciálních seminářích. Domnívám se, že právě v tomto ohledu by se naše školství mohlo inspirovat.

Na závěr zmíním porovnání finančního ohodnocení učitelů v Čechách a ve Španělsku. Zbytečné by bylo uvést samotnou výši platu, tento údaj ukazuje pouze

³ Přednáška pod názvem *Sistema educativo y formación del profesorado en Centroeuropa: una visión desde dentro* proběhla 28. listopadu 2013 na Pedagogické fakultě Univerzity v Oviedu (Facultad de Formación del Profesorado y Educación de la Universidad de Oviedo).

na bohatství dané země a z globálního měřítka je tak nesrovnatelný. Oproti tomu vyjádření poměru mezi průměrným platem vysokoškolsky vzdělaných zaměstnanců s platem učitele demonstruje, jak si daná země skutečně váží práce svých pedagogů. Podle sborníků *Education at a Glance* z roku 2014, který vydává OECD, dosahuje učitel veřejných škol v České republice s praxí minimálně patnáct let lehce nad polovinu průměrného výdělku jiného vysokoškolsky vzdělaného spoluobčana. Pedagog ve Španělsku patří k lépe placeným zaměstnancům, jeho výdělek se po patnácti letech praxe blíží k 1,4 průměrného platu vysokoškolsky vzdělaných obyvatel.⁴ Myslím, že pro samotné fungování škol je důležitý i fakt, že plat učitele v České republice není příliš závislý na zkušenostech, protože jeho navýšení v průběhu let je minimální. Oproti tomu španělský učitel má možnost během výkonu svého povolání postupně získat až téměř o padesát procent vyšší plat, než měl na začátku své kariéry.⁵ Čeští učitelé jsou tak předem demotivováni k dalšímu rozvoji svých dovedností.

Španělské školství mě v mnohém inspirovalo, nejvíce asi v oblasti spolupráce rodičů, žáků a učitelů, která pomůže vytvářet kvalitní prostředí pro formování osobnosti všech zúčastněných.

Václav ČADA

Kam kráčí učebnice dějepisu?

Ve čtvrtek 12. prosince 2014 se na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (dále jen FF UK) konalo zajímavé diskuzní fórum s názvem *Kam kráčí učebnice dějepisu?*. Akci uspořádal Ústav českých dějin a jako hosty si pozval historiky Jaroslava Pinkase (Gymnázium Jana Keplera v Praze; Ústav pro studium totalitních režimů), Michala Frankla (Židovské muzeum), Matěje Spurného (Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK; Ústav soudobých dějin Akademie věd

⁴ Údaje pochází z roku 2012. Viz: OECD (2014), *Education at a Glance 2014: OECD Indicators*, s. 454, [online], [citováno dne: 15. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/edu/Education-at-a-Glance-2014.pdf>.

⁵ Viz OECD (2014), *Education at a Glance 2014: OECD Indicators*, s. 458, [online], [citováno dne: 15. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/edu/Education-at-a-Glance-2014.pdf>.

České republiky) a vizuální teoretičku Andreu Průchovou (Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy).¹

O současných českých učebnicích dějepisu se diskutovalo z hlediska obsahového, formálního a došlo i na jejich porovnávání s německými. Hodnocení přitom bylo převážně záporné: české učebnice podle hostů obsahují příliš mnoho výkladu, faktografie, nedávají prostor pro kreativitu učitele a nerozvíjí konceptuální myšlení žáků (v Německu se oproti tomu u předloženého historického materiálu například žáků ptají: Jak by ses zachoval v dané situaci ty?). Matěj Spurný zmínil současný trend v dějepise zaměřovat se na interpretaci dobových materiálů; Jaroslav Pinkas během debaty dokonce s trochou nadsázky navrhl, že by učebnice dějepisu nejraději úplně zrušil.

Mezi diskutujícími panovala také shoda v tom, že je zapotřebí, aby po stránce obsahové byly učebnice zbaveny dominantního „národního příběhu“. Matěj Spurný uvedl, že jde o velmi silný konstrukt, který je vzdálený historickým dokladům a nevystihuje komplikovaný politicko-nábožensko-kulturní propletenec. Pohled na dějiny prizmatem dějin národních má podle něj také praktický negativní dopad, kdy jen podporuje etnickou homogenitu současné české společnosti a nepřipravuje ji na kontakt s cizorodostí. Michal Frankl ve stejném duchu vytkl učebnicím jejich „tolerantní etnocentrismus“. Jako alternativy k tomuto pojetí dějepisu diskutující navrhli, že by se měla předkládat jiná jednotící témata jako například „uprchlíci“ či „občanství“ (Frankl) nebo „lidské jednání“ a „svoboda“ (Spurný).

Jakkoli lze souhlasit, že současné české učebnice dějepisu jsou stále zatíženy pozitivismem a přílišným soustředěním se na národní dějiny, předkládané návrhy na nápravu mají své značné slabiny a byly by spíše změnou k horšímu. Zatímco v posledních dvou stoletích se pohled na dějiny zkresloval kvůli potřebě posilovat národní identitu, nyní by se, podle názoru diskutujících hostů, měly zkreslovat znovu, jen skrze jiná témata, a to například za účelem posilování multikulturní společnosti (téma „uprchlíci“) či moderní demokracie (téma „občanství“ a „svoboda“). Chyba v obou případech spočívá v tom, že se na minulost díváme prizmatem přítomnosti. Výsledkem je, že pod svícnem zůstanou ve tmě témata, která nás možná dnes nezajímají, ale která byla tehdy velmi důležitá.

¹ Na podobné téma proběhla v dubnu 2013 panelová diskuze v rámci Štorchova memoariálu. Akci pořádala Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Přepis této diskuze viz: *Marginalia Historica* 2, 2013, s. 215–242.

Ukažme si to na konkrétním příkladu kostnického koncilu. Absolventi českých základních a středních škol si z něj vlivem učebnic preferujících národní příběh pamatují většinou jen to, že na něm byl upálen mistr Jan Hus. V naprosté většině studenti nevědí, co znamenalo koncilní hnutí, ani to, že Evropou v té době hýbalo papežské schizma, které se koncily snažily řešit, a že případ Hus byl jen dílčím problémem. Kvůli nacionalistickému pojetí dějepisu, které upozaduje širší kontext, získají studenti o konciliarismu stejně chabé povědomí, které by měli o studené válce, kdyby se z ní učila jen okupace Československa v roce 1968 a nevysvětlení by se její širší rámec. Zavedeme-li nyní místo národního příběhu témata jako „uprchlíci“, pokrucováni dějin bude pokračovat podobným způsobem.

Navíc nelze souhlasit s tím, že by národní dějiny byly nějakým umělým konstruktem. Je přece neoddiskutovatelné, že se český národ – společně s dalšími evropskými národy – začal utvářet v raném středověku a měl své vlastní dějiny. Problém dnešních učebnic spočívá v tom, že „národní příběh“ příliš nezasazuje do širšího, evropského (respektive světového) příběhu, a tím znemožňují jeho správné pochopení; nevedou žáka, aby nejprve dobře porozuměl celkovému kontextu a teprve pak jeho částem. K tomu se připojuje další velký nedostatek, zděděný z dob komunistického školství, a to je zanedbávání dějin myšlení (antické filosofie, křesťanství, novodobých ideologií), bez nichž se z dějin jako celku vytrácí lidský prvek a zbývá jen bezduchý, nahodilý proud říší, panovníků a válečných konfliktů v čase.

A na závěr ještě slovo k formě učebnic: jakkoli je dobré občas nechat studenty zamýšlet se nad dějinnými situacemi a rozvíjet jejich konceptuální myšlení, forma výkladu, která v českých učebnicích stále převažuje (měla by však více vysvětlovat souvislosti a méně přetěžovat množstvím dat či detailním průběhem vojenských konfliktů), se mi zdá být přínosnější a smysluplnější. Žáci základních a středních škol se přece v dějinách neorientují sami od sebe, ale musí jim je vyložit vzdělanější autorita. Dětem většinou chybí základní vědomosti o dějinách a v takové situaci je nesmyslné nechávat je tuto látku analyzovat – tedy pouze pokud nechceme vychovat pokolení, které umí vyjádřit svůj názor na věci, o nichž nic neví.

Ondřej BLAŽEK

Koncepty a dějiny čili jak (ne)napsat Úvod do studia historiografie (glosa poněkud didaktická)

Kniha *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, jež je plodem práce kolektivu autorů sdružených kolem Lucie Storchové, nabízí rozhled po současném teoretickém myšlení v (nejen) historických disciplínách. Shrňme rovnou, že objem i hloubka vhledu, který publikace nabízí, nemá v současné tuzemské produkci konkurenci, jakkoli lze vůči celku vznést i některé výhrady.¹

Zde bych se chtěl věnovat ceně knihy z hlediska použitelnosti pro studenty historických a dalších sociálněvědních oborů. Jak zaznělo explicitně na uvedení knihy (a jak je napsáno v úvodní noticce), „*kniha vychází u příležitosti 30. výročí dokončení doposud nejvlivnějšího českého Úvodu do studia dějepisu*“. Jak autoři připustili, původní ambice doplnit známý počín vydaný pod vedením Miroslava Hrocha (1985) o příručku, jež by studentům a „*empirickým historikům*“ (s. 102)² napomohla k zvědomění nutnosti teoretické reflexe vlastní historiografické praxe, se jim poněkud vymkla z rukou. Připusťme tedy (jak soudím, realisticky), že zamýšlený alternativní „úvod do studia“ ve výsledku značně přesáhl horizont teoretické výbavy, kterým studenti (a nezřídka i doktorandi) historických a kulturně/sociálně antropologických oborů obvykle disponují. Proč tomu tak je, ponechme nyní stranou.

Autorský kolektiv (Jan Horský, Michal Pullmann, Jiří Růžička, Lucie Storchová, Karel Šima aj.) se ve svém „ohlédnutí za obraty“, které zasáhly metody sociálněvědního zkoumání v posledním půlstoletí, obdivuhodným způsobem pokusili shrnout to nejpodstatnější z teoretické reflexe zkoumání a rekonstrukce současné a minulé sociální reality. Nicméně pro studenta, který se s nutností teoretické reflexe vlastního bádání setkává namnoze poprvé, bude kniha tvrdým,

¹ Lucie STORCHOVÁ a kol. (eds.), *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Dolní Břežany 2014. Podrobnější pokus o zhodnocení knihy podnikl autor této glosy na stránkách periodika *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (AUC–HUCP)* 1, 2015 (v tisku).

² Míněno zřejmě takovým historikům, kteří pracují s prameny a na teoretickou reflexi či filosofický rámec své činnosti rezignují.

a troufám si říci, nerozlousknutelným oříškem. Pokud se jí totiž pokusí využít bez předchozí přípravy, může snadno dojít k tomu, čemu sami autoři chtěli svou práci zabránit, totiž že začínající badatel bude „*bezmyšlenkovitě opakovat konsenzuální příběhy, postupy a hodnocení*“ (s. 8), ovšem právě na základě citátů z této aktuální a reprezentativní publikace, kterou pochopitelně hrdě uvede v seznamu použité literatury.

Čím se tedy soubor třiceti hesel (namátkou například Pramen, Metoda, Událost, Čas, Prostor, Fakt, Pojem, Struktura, Proces, Diskurs, Narace, Historický aktér, Historie, Rasa, Etnicita, Společnost, Hospodářství, Diktatura, Krajina, Zbožnost etc.) zpronevěruje původnímu záměru posloužit studentům k reflexi vlastních teoretických východisek a jejich efektivnímu využití v badatelské praxi? Lapidárně řečeno – tím, že sice v jednotlivých heslech shrnuje problémy, pojmy a příklady dobré praxe (tedy knihy a studie, ve kterých dle soudu autorů hesel byl konkrétní koncept, rámec, analytická kategorie či pojem zdařile využity), ale zapomíná zdůraznit to nejpodstatnější, totiž v čem se při teoretické prekonceptualizaci (případně v důsledku její absence) chybuje.

V ideálním případě by tedy jinak zdařilý svazek mohl a snad i měl být doplněn „didaktickým“ úvodem, který by se soustředil na reflexi autorské subjektivity, na noetické limity vyplývající z generační a sociální váženosti, a především na kognitivní omyly, k nimž v důsledku nedostatečné nebo chybné teoretické reflexe v sociálněvědních disciplínách (a ovšem nejen tam) dochází. Pokud si odmyslíme tradiční (ačkoli zdaleka ne vyhynulé) chyby, jako je podléhání řeči pramenů, jde především o úskalí subjektiv(iz)ace, problematičnosti a meze objektiv(iz)ace, o takové jevy, jako je například (ne)vědomé přijímání „whigovského“ či jinak teleologického chápání historického procesu,³ prezentismus, různé formy anachronismů, ideologizace, substancializace/reifikace procesů, struktur a v neposlední řadě právě teoretických konceptů a ideálnětypických konstrukcí, jež jsou hlavním tématem *Konceptů a dějin*.

Za samostatné pojednání by stálo i vágní/nereflektované /zne/uzívání aktuálního či módního pojmosloví, respektive „diskurzu“, a problém dobové podmíněnosti a neukončenosti poznávacího procesu v sociálněvědních disciplínách obecně.

Lze přitom očekávat, že pokud by se naznačeného úkolu nějaký tvůrčí kolektiv (či jednotlivec) ujal, posloužila by taková publikace nejen jako úvod k četbě

³ Srov. Daniel ŠPELDA, *Proměny historiografie vědy*, Praha 2009, zejm. s. 97n.

Konceptů a dějin, ale i jako aktuální pendant k tradičním, na heuristiku a kritiku pramenů zaměřeným „úvodům do studia“, jako je ten třicet let starý a stále užívaný „hippo“.

Jistě i „příkladů špatné praxe“ by se dalo nalézt nemálo, jakkoli jejich konkrétní volba by autora/y stavěla do poněkud ošemetné situace. I při vědomí těchto dilemat lze však tvrdit, že máloco by pro studenty mohlo být přínosnější. Nelze totiž nevnímat hlasy, z nichž plyne, že tradiční „úvody“ požadavkům (přinejmenším těch poučenějších a odváznějších) studentů nevyhovují, respektive připadají jim leckdy až příliš antikvované co do obsahu i pojetí.⁴

Neměla by právě taková publikace být náplní a cílem práce Katedry dějin a didaktiky dějepisu?

Milan DUCHÁČEK

⁴ Srov. např. Adam HORKÝ, *Úvod do studia dějepisu jako historický pramen*, *Obscura* 1, 2014, s. 5–10, též [online], [citováno dne: 3. 11. 2015]. Dostupné z: http://www.ffabula.cz/media/medialibrary/2014/11/Horky_Adam.pdf. Reakce oborového „establishmentu“ z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy ovšem vyznívá poněkud do prázdna, srov. Kamil ČINÁTL, *Komentář mistra. K čemu potřebujeme úvod do studia historie?*, *Obscura* 1, 2014, s. 11–12, [online], [citováno dne: 3. 11. 2015]. Dostupné z: <http://casopisobscura.cz/obscura/index.php/archiv>.

Kronika

Výchova, vzdělávání a pedagogický pragmatismus. Obecně pedagogická a historická analýza pedagogického pragmatismu a příklad zlínského pokusného a Baťova školství.

Zlín, 29.–30. května 2014

Na konci května hostila bývalá československá obuvnická metropole mezinárodní vědeckou konferenci, jejíž poněkud dlouhý název, avizovaný v titulu, evokoval celou řadu řešených témat. Na prvním místě to byly oblasti pedagogického a filosofického pragmatismu, druhým, ale v konferenčním programu podstatně více zastoupeným předmětem se stalo „pokusnictví“ ve školství, především v meziválečném období, a konečně třetí přítomnou rovínou byl „fenomén Baťa“ či jinak řečeno *company town* baťovského stříhu. Tradiční (spolu)organizátoři těchto dnes již pravidelných akcí k dějinám školství a vzdělanosti – Technická univerzita v Liberci (Tomáš Kasper) a Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského (Markéta Pánková) se v tomto případě rozhodli ve spolupráci s Nadací Tomáše Bati a Baťovým institutem uspořádat konferenci přímo v srdci studovaných jevů. Jestli první den hostila přednášející Krajská knihovna Františka Bartoše, nacházející se u vstupu do bývalého Baťova průmyslového areálu, v těsné blízkosti pověstného zlínského mrakodrapu „21“, druhý den pak proběhl v prostorech ještě více symbolických, v bývalé – dle plánů Jana Kotěry dokončené – vile Tomáše Bati v Gahurově ulici.

Organizace vlastní konference získala díky přihlášení většího počtu účastníků dvojí podobu. Na plenárních zasedáních zazněly příspěvky zahraničních badatelů Ehrenharda Skiery, Ester Bernerové, Karla Brauna. Zaměřily se především na témata v německém jazykovém prostředí hojně studovaná, to znamená na otázku tzv. *lebensreform* a *Fabrik-Kommune*. Čeští badatelé – Tomáš Kasper, Ondřej Ševeček – ve svých plenárních příspěvcích upozornili na kontexty baťovského experimentu v oblasti vzdělávání, respektive v oblasti cílené reformy průmyslové společnosti.

Ve dvou dnech proběhly tři konferenční sekce: obecně pedagogická a filosofická analýza, firemní vzdělávání – historické a systematické aspekty a setkání s příběhem. Zájem referujících byl rozprostřen mezi recepci amerického pragma-

tismu v československém meziválečném prostředí (Jaroslav Koťa, Karel Rýdl, Jiří Hnilica), přičemž v této souvislosti byla zvýšená pozornost na prvním místě zcela logicky věnována pedagogicko-filosofickým koncepcím Johna Deweyho (Milan Krankus, Martin Strouhal, Radim Šíp, Markéta Čermáková, Mária Matulčíková). Druhou oblastí zájmu byla reformní pedagogika: „příhodovský model“ školské reformy (Růžena Váňová), dílo Antona Jurovského, na nějž upozornila Mária Potočárová, trnavský region jako středobod slovenského pokusnictví (Blanka Kudláčová, Jana Štulrajterová). Velmi bohatě byly mezi příspěvky zastoupeny podrobnější sondy do jednotlivých pokusných škol ve Zlíně (Dana Kasperová), Praze (Magdaléna Šustová), Humpolci (Jan Šimek) či Českém Krumlově (Jana Bartošová). Zvláštní pozornost pak byla věnována vzpomínkám bývalých žáků (i učitelů) těchto škol (František Hýbl, Pavla Koritenská, Olga Klepárníková). Konečně vlastního podnikového vzdělávání ve Zlíně, existujících vazeb mezi firmou, zaměstnanci, továrnou a školou v historické a srovnávací analýze (i s příslušnou aktualizací) se týkal zbývající soubor příspěvků (Iveta Bednaříková, Eduard Lukáč, Eva Dvořáková Kanečková, Svatava Kašpárková, Gabriela Končitíková, Libuše Ďurišová, Tomáš Culík, Karel Kostka).

Souhrnně lze říci, že konference znovu připomněla význam reformní pedagogiky pro uvažování o dějinách školství 20. století, na příkladu batovského fenoménu upozornila na významová prolnutí ambiciózního podnikatelského záměru, pokusu o společenskou reformu prostřednictvím práce, na vztah mezi soukromým a veřejným zájmem v prostředí školy. Příspěvky byly otištěny v kolektivní monografii *Meziválečná školská reforma v Československu. Obecně pedagogická východiska a reformní příklady*.¹ Osvědčení organizátoři tak připravili další průřezové setkání a lze se jen těšit, co vymyslí příště.

Jiří HNILICA

¹ Markéta PÁNKOVÁ – Dana KASPEROVÁ – Tomáš KASPER (eds.), *Meziválečná školská reforma v Československu*, Praha 2015.

Mezinárodní letní škola o kulturním dědictví HEMAINE 2014.

Telč, 1.–14. června 2014

Mezinárodní letní škola s anglickým názvem *Heritage Management, Interpretation and Education*, odtud zkratka HEMAINE, proběhla ve dnech 1.–14. června 2014 v Telči. Uspořádala ji Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy ve spolupráci s Pedagogickou fakultou Univerzity Mateje Bela v Banské Bystrici a Fakultou humanitních studií Univerzity Primorska ve slovinském Koperu v rámci tzv. intenzivního programu Erasmus. Na zajištění akce se podíleli také pracovníci Národního památkového ústavu v čele s územním odborným pracovištěm v Telči.

Letní škola se stala jedním z výsledků činnosti Centra pro studium kulturně historického dědictví, které vzniklo při Katedře dějin a didaktiky dějepisu pražské Pedagogické fakulty v roce 2012 s cílem podporovat didakticky kvalitní využívání kulturního dědictví v pedagogické praxi. Organizátoři v čele s Kateřinou Charvátovou, Hanou Havlůjovou a Dušanem Foltýnem navázali na předchozí zkušenosti s pořádáním odborných exkurzí a letních škol a postavili program na vzdělávacích příležitostech, které nabízí bohatý památkový fond v České republice. Vzhledem k tomu, že studenti a učitelé z partnerských univerzit měli příbuzné, nikoli však stejné oborové zaměření, nahlíželi účastníci školy představované kulturní dědictví z různých úhlů pohledu. Jinak se k poznávaným místům a příběhům vztahovali slovinští archeologové a muzeologové, jinak výtvarníci a primární pedagogové ze Slovenska, jinak historici a budoucí učitelé dějepisu z pořádající fakulty. Od počátku tak vznikaly zajímavé debaty reflektující příbuznost i odlišnost českých, slovenských a slovinských oborově utvářených představ o krajině, hmotném i nehmotném dědictví a jejich ochraně.

Program letní školy probíhal v angličtině a obsáhl témata z historie, archeologie, památkové péče i didaktiky těchto oborů. Díky slovinským vyučujícím zazněly přednášky z muzejních studií a cestovního ruchu. Slovenští pedagogové se zabývali především otázkami studia a didaktického využití lidové kultury, mimo jiné s přesahy do muzikologie. Přednášky vždy otevřely určité téma, kterým byly inspirovány i následující činnosti – tvůrčí dílny, komentované prohlídky, exkurze, debaty s odborníky. Velký ohlas zaznamenal například workshop malby na sklo, který vedli slovenští výtvarníci Lenka Kasačová a Ondrej Petkovský.

Díky exkurzím, které zaměřily i do zákulisí navštívených míst, měli studenti v průběhu letní školy příležitost blíže poznat péči o světové kulturní dědictví v Telči, Třebíči či Kroměříži. Navštívili však i další, méně známá, či dokonce poněkud opomíjená místa jako klášter v Nové Říši, rodný domek Jana Kubiše v Dolních Vilémovicích či státní zámek v Uherčicích. Kromě povinného programu měli účastníci možnost vypravit se o víkendu na volitelné exkurze do Prahy a Slavonic. Nadšené ohlasy zahraničních kolegů, kteří se i přes velká vedra neváhali do české metropole vypravit, sklídila vycházka vedená Petrem Charvátém.

Program letní školy byl zakončen prezentacemi absolventských prací studentů, kteří měli za úkol vytvořit návrhy interaktivních výstav libovolné části kulturního dědictví. Studenti pracovali ve smíšených mezinárodních týmech. Dvě ze čtyř skupin se zaměřily na jedinečné prostředí Telče a interpretaci zdejšího architektonického dědictví. Objevila se však i snaha o propagaci kláštera v Nové Říši či návrh na vytvoření originální expozice o Staroměstském orloji v Praze.

Přednášky, studijní materiály, absolventské práce i dokumentární fotografie se staly základem informační databáze, která je všem zájemcům na požádání dostupná v elektronické podobě ve virtuálním vzdělávacím prostředí Moodle.

Celá škola proběhla v příjemné přátelské atmosféře, kterou bezpochyby pomáhalo dotvářet i krásné prostředí hostitelského města. Pevně proto doufáme, že návrhy na pokračování spolupráce a organizaci další letní školy nezůstanou oslyšeny.

Hana HAVLŮJOVÁ a Daniel HANTÁK

XXIV. seminář pro učitele dějepisu a občanské výchovy, historiky a archiváře Česko-slovenské vztahy pod názvem *Každodenní život v Československu 1945/1948 –1989*

(v rámci pětiletého cyklu Československo v letech 1945–1989).

Liberec, 21.–22. srpna 2014

Tradiční pořadatelé již čtyřiaadvacátého ročníku semináře o česko-slovenských

vztazích¹ tentokrát pro setkání připravili na první pohled nevinné téma každodennosti v komunistickém Československu. Určité obtíže a zároveň i atraktivitu tématu zmínil už ve svém úvodním slově jeden z „otců zakladatelů“ libereckého symposia Robert Kvaček. Dějiny každodennosti představil jako v rámci historiografie poměrně mladý obor, jehož poznatky je nezbytné v syntézách dějin dvacátého století kombinovat s ostatními metodickými přístupy. Východiskem Kvačkova vystoupení byl sice „sdělný a mluvný pramen“ první knihy memoárové epopeje *Naši* od Josefa Holečka,² ale těžiště nastolených otázek směřovalo k vývoji po roce 1945.

Na Kvačkova slova svým příspěvkem vhodně navázal specialista na všední život v komunistickém Československu Martin Franc, který upřel pozornost na realitu padesátých a šedesátých let dvacátého století. Ve svých tezích se opakovaně zaměřil na pojem kolektivismu, jemuž v padesátých letech podléhal veškerý veřejný život včetně výchovy. Důležitými fenomény pak bylo i úsilí o všeobecnou rusifikaci a jisté zplebejšnění veškeré kultury. Situace raných padesátých let byla však dána do kontrastu se závěrečnými roky dekády, které byly ve znamení kulturního oteplení vrcholícího v šedesátých letech. Doba jednoho z největších vzepětí české kultury ve dvacátém století vůbec byla zároveň obdobím vystřízlivění z optimismu poúnorových let i časem otevřenosti novým vlivům. Pozoruhodným faktem Francova vystoupení bylo konstatování, že silněji působila na české publikum britská kultura než americká. I sám řečník však již na počátku upozornil, že se v příspěvku bude věnovat spíše českému prostředí a konkrétně hlavnímu městu Praze, takže zobecňování na celorepublikový kontext nebylo dost dobře možné.

Jan Rychlík, vedle Kvačka druhý z tradičních účastníků semináře, na svého předřečníka navázal rozbořením každodennosti v době normalizace. Zmínil paradoxy období sedmdesátých a osmdesátých let, kdy ČSSR byla Rychlíkovými slovy „*státem dělníků a rolníků, ale k manuální práci se dávalo za trest*“. Klíčové fenomény doby viděl například v autocenzuře, odklonu od kolektivismu k soukromí a jeho transformaci ve vyprázdněné rituály nebo v neschopnosti režimu uspokojit eko-

¹ Je jimi v prvé řadě katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci společně se Vzdělávací nadací Jana Husa a Ústavem pro studium totalitních režimů (dále jen ÚSTR). Seminář se konal pod záštitou Československé komise historiků za spolupráce s Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále jen ÚSD AV ČR) a Ústavem politických věd Slovenskej akadémie vied.

² Josef HOLEČEK, *Naši. Kniha prvá. Jak u nás žijou i umírají*, Praha 1919.

nomické potřeby svého obyvatelstva. Jistou dávkou bezděčné nostalgie u starších účastníků konference vyvolaly Rychlíkovy poukazy na dobové charakteristické záležitosti typu modrá knížka nebo devizový příslib.

Odpolední program prvního dne konference zahájil přítomný velvyslanec Slovenské republiky v ČR Peter Weiss. Politik, dostatečně známý i v Čechách už z dob federálních, narušil dosud celkem pokojný průběh konference zkratkovitými politickými aktualizacemi a překvapil výrokem, že Alexander Dubček to v roce 1968 „šturmoval až moc“. Vlastní odpolední program pak začal Petr Bednařík z ÚSD AV ČR, který ve svém příspěvku zhodnotil vliv médií na každodenní život v poválečné ČSR. Zuzana Beňušková z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře si všímala svátků a slavnostních obřadů, které v období socialismu ve svém politickém marketingu zavedla a využívala vládnoucí garnitura. Alžběta Čornejová reprezentující Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů přiblížila problematiku z mnoha souvislostí známých odborových rekreací, které se objevily v prvních dvou desetiletích komunistické totality, ale měly starší vzory například v nacistickém Německu. Avizované vystoupení Jiřího Knapíka z Katedry mediálních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy o výchově mimo vyučování, v níž mělo jít opět o roli médií, se bohužel nekonalo, avšak pořadatelé ujistili, že referát jistě bude součástí sborníku, který po každé konferenci vychází. Miroslav Vaněk z ÚSD AV ČR u tématu mládeže zůstal a pokusil se rozebrat její pestré oficiální i neoficiální aktivity v době normalizace. Oba bloky prvního dne orámovala plodná diskuse. Pro účastníky byly pak na závěr připraveny komentované prohlídky Liebigovy vily a nedávno otevřené Oblastní galerie v Liberci, která se nachází v pozoruhodných prostorách bývalých městských lázní a nabízí i zajímavé doprovodné programy.

Druhý den konference patřil tradičně spíše praktickým otázkám. Téma životního stylu v pedagogických, didaktických a společenskovedních souvislostech bylo však bohužel narušeno neúčastí Viliama Kratochvíla ze Štátného pedagogického ústavu. Naopak přespříliš velký prostor byl ponechán příspěvku Márie Tonkové z Pedagogické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, která promluvila o dějinách každodennosti ve slovenské dějepisné výuce. Její půl druhé hodiny (!) trvající vystoupení však postupně ztrácelo strukturu a celý tento úvodní blok tak končil poněkud rozpačtým dojmem – i přes opět zajímavou diskusi.

Pozdní dopoledne druhého dne libereckého semináře bylo věnováno didaktickým demonstracím v podání Jaroslava Pinkase a Kamila Činátla z ÚSTR. Oba historici disponují i pedagogickými zkušenostmi z různých vzdělávacích stupňů, a tak byla jejich vystoupení v některých aspektech podnětná, ale i ona

byla poznamenána technickými problémy a bohužel též neumožněním dotazů ze stran publika. Tento poněkud bolavý rys pátečního programu se nejvíce projevilo při řízené diskusi, v níž vystupovali Mária Tonková, Jaroslav Pinkas, Kamil Činátl a místo nepřítomného Viliama Kratochvíla operativně přizvaný Zdeněk Beneš z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Pedagogové z praxe a historici v zaplněném sále byli do debaty připuštěni až na úplný závěr a v daleko menší míře, než by některá témata vyžadovala. Diskuse se tak dotkla podstatných otázek jen okrajově.

Poslední a vždy napjatě očekávanou částí konference o česko-slovenských vztazích je závěrečný filmový seminář. Tentokrát se jeho tvůrci Petr Kopal a Jaroslav Pinkas z ÚSTR a Michal Ulvr z pořádající univerzity zaměřili postupně na sledování televize za normalizace, obraz nakupování ve stejném období a na (poněkud mimo sledované téma) aspekty životního stylu v USA v padesátých a šedesátých letech 20. století. I v poslední části semináře bylo pro diskusi vyhrazeno bohužel méně prostoru. Ale jinak byl liberecký seminář opět v mnoha otázkách přínosný a inspirativní, což si mohou čtenáři ověřit ve sborníku, který by měl být k dispozici do roka.

Václav NÁJEMNÍK

Konference *Itálie a československá svoboda 1968–1989.*

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 14. listopadu 2014

Jen pár dní před oslavami 25 let od pádu komunismu v Československu se v budově Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, pod záštitou italského velvyslanectví v Praze, konala konference o českém exilu v Itálii v období normalizace. Pozvání přijala řada významných osobností: od bývalého italského poslance Uga Intiniho přes spisovatele Pavla Kohouta či předsedu Nadace Charty 77 Františka Janoucha až po filosofa Václava Bělohradského.

Už úvodní slovo novináře Antonína L. Liehma předeslalo, že středobodem konference bude osoba reformního komunisty Jiřího Pelikána, který od roku 1969 pobýval jako exulant v Římě. Řečníci se věnovali především třem hlavním tématům z Pelikánova života: jednak jeho redigování „časopisu československé

socialistické opozice“ *Listy*, dále jeho vztahu k italským politickým stranám a pak také jeho působení v Evropském parlamentu. Pavel Kohout připomněl, že Pelikán byl snad jediným člověkem, který během studené války zasedal v parlamentech v obou soupeřících hemisférách.

Dopolední panel otevřel bývalý mluvčí italských socialistů Ugo Intini referátem, v němž popsal specifičnost politiky v Itálii a komplikovaný vztah Pelikána k tamní levici. Itálie se za studené války nejvíce ze všech západních zemí podobala těm východoevropským, protože zde kulturním hegemonek byli (hlavně zásluhou meziválečného působení nestalinistického Antonia Gramsciho) komunisté. Ti sice odsoudili srpnovou invazi do Československa, ale zároveň zůstali věrni Moskvě. Dostali se tak do schizofrenní situace, což jim od počátku svého působení Pelikán nepříjemně připomínal – byl sice komunista, ale stál v opozici vůči Moskvě. Proto když po svém příjezdu do římského exilu chtěl spolupracovat s tamními komunisty, byl odmítnut a našel přijetí u socialistů, vedených jeho přítelem z mládí Bettinem Craxim (znali se z Mezinárodního svazu studentstva, kde český exulant působil jako generální tajemník). Téma vztahů mezi Pelikánem a italskou levicí částečně rozvíjelo mnoho dalších referátů v průběhu dopoledního i odpoledního panelu.

Na konferenci promluvila celá řada blízkých Pelikánových spolupracovníků z exilové revue *Listy*. Vyzdvihovali jeho organizační schopnosti a otevřenost, která – podle Františka Janoucha – byla větší než u Pavla Tigrida. Pelikán byl velmi vytižen svými politickými aktivitami, neustále cestoval po Evropě, kde poskytoval rozhovory do médií, ale přesto ještě zvládl posuzovat desítky textů, které přicházely do jeho časopisu. Publicista Dušan Havlíček vzpomněl, jak byla obtížná komunikace s autory z Československa, která musela probíhat jen přes nespolehlivou italskou poštu. Historik Francis Raška (Univerzita Karlova) ve svém referátu vyzdvihl, že lidé kolem revue *Listy* byli nejznámější exilovou skupinou; Peter Orzság (Univerzita Palackého, Olomouc) k tomu přidal, že redakce exilových periodik obecně byly mocenskými centry *sui generis*.

V neposlední řadě referenti vyzdvihovali jedinečnost okamžiku, kdy byl Pelikán zvolen v roce 1979 (podruhé pak v roce 1984) do Evropského parlamentu. Michal Reiman (Univerzita Karlova) připomněl, že Pelikán nebyl jediným exulantem s politickými ambicemi (například také Ota Šik či Zdeněk Mlynář), ale byl zdaleka nejúspěšnější. I když byl zvolen za Itálii, v Evropském parlamentu ho vždy považovali za zástupce všech, kteří přicházeli z Východu.

Odpolední panel otevřel Václav Bělohradský (Università di Trieste), který upozornil na přílišnou jednostrannost dosavadního průběhu konference, při

kterém jako by se zapomínalo, že tématem není Pelikán, ale československý exil v Itálii. Připomněl proto také katolický exil, který měl své přirozené centrum na bohoslovecké koleji Nepomucenum v Římě. Působilo zde nakladatelství Křesťanská akademie, které vydávalo časopis *Studie*, jehož šéfredaktorem byl v letech 1966–1990 kněz a teolog Karel Skalický. Tento časopis zmínil následně ve svém referátu o exilových periodikách také Peter Orzság. Bělohradský přednesl provokativní tezi o tom, že nejvíce ovlivnila Itálie českou porevoluční transformaci prostřednictvím Václava Klause, který během studií v Neapoli získal odpor k ideji pozvolné přeměny socialistického hospodářství na kapitalistické.

Konferenci uzavřel vzpomínkový referát vdovy po Jiřím Pelikánovi Jitky Frantové-Pelikánové a projekce italského snímku *La mia Primavera di Praga* (Moje pražské jaro), k němuž napsala text a v němž i ztvárnila hlavní roli.

Ondřej BLAŽEK

Autoři studií

PhDr. Hana Havlůjová

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

hana.havlujova@pedf.cuni.cz

Bc. et Bc. Helena Chalupová

Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka navazujícího magisterského programu)

Helena.Chalupova@gmail.com

prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.

Západočeská univerzita v Plzni / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

eridug@centrum.cz

Mgr. Barbora Jiřincová, roz. Hanušová

Základní škola Fryčovická / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka doktorského programu)

barbora.jirincova@gmail.com

Mgr. Vojtěch Vykouk

Střední škola, základní škola a mateřská škola da Vinci Dolní Břežany / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

vojtech.vykouk@gmail.com

Autoři dalších článků

PhDr. Jitka Bílková

Archiv bezpečnostních složek

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka doktorského programu)

jitka.bilkova@absr.cz

Mgr. Ondřej Blažek

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

ondrejblazek@centrum.cz

PhDr. Václav Čada

Gymnázium Karla Čapka, Dobříš

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

vaclav-cada@atlas.cz

PhDr. Alžběta Čornejová

Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů

cornejova.alzbeta@cmkos.cz

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.

Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy

icornejova@gmail.com

Mgr. Vojtěch Čurda

Střední pedagogická škola Futurum, s. r. o. / Pražská konzervatoř, Praha
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

vojtechcurda@seznam.cz

PhDr. Milan Ducháček, Ph.D.

Lauderovy školy při Židovské obci v Praze

duchacekmilan@gmail.com

Bc. Daniel Hanták

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student)

PhDr. Hana Havlůjová, Ph.D.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

hana.havlujova@pedf.cuni.cz

PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy
v Praze / CEFRES (Centre français de recherche en sciences sociales)
Praha

jiri.hnilica@pedf.cuni.cz

Mgr. Václav Nájemník

Muzeum hlavního města Prahy

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy
v Praze (student doktorského programu)

vnajemnik@centrum.cz

Mgr. Petr Svoboda

Gymnázium Na Vítězné pláni

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy
v Praze (student doktorského programu)

svobodaxpetr@seznam.cz

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 5, číslo 1/2014

Vydává Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta,

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Tisk: tiskárna Nakladatelství Karolinum

Předsedkyně redakční rady: Ivana Čornejová

Zástupce přededkyně redakční rady: Jiří Hnilica

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

